

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ
JOURNAL OF SCIENCE CULTURE ART AND THOUGHT

YIL/YEAR: 9 SAYI/ISSUE: 34 GÜZ/FALL 2022 ISSN: 2148-7537

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER VE SEÇİMLER POLITICAL PARTIES AND ELECTIONS IN TURKEY

MAKALELER / ARTICLES

BUŞRA ERİMLİ

İlk Meclis'te Gruplar Arası Rekabet ve Partileşme Meselesi

Competition among Political Groups and Political Party Formation Issue in the First Assembly

ABİDİN ÇEVİK

Türkiye'de Siyasi Partiler Arası Rekabette Din-Devlet İlişkilerine Dair Tartışmalar: Millet Partisi Örneği

Debates on Religion-State Relations in Competition between Political Parties in Turkey: The Case of the Nation Party

ÖMER FARUK KIRMIT

1965 Seçimlerinde Siyasi Partiler Arası Çekişmelerin Akis Dergisi'ne Yansıması

Reflection of Conflicts between Political Parties in 1965 Elections to Akis Magazine

ALİ ÇİÇEK

Türkiye'de Seçim Hileleri: Gerrymandering

The Election Cheatings in Turkey: Gerrymandering

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

JOURNAL OF SCIENCE CULTURE ART AND THOUGHT

Hakkında

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan erişime açık, çift- taraflı kör hakemli uluslararası bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi Sosyal Bilimler ve İnsani Bilimler alanlarında özgün makalelere yer veren çok-disiplinli tematik bir dergidir. Dergiye gönderilen bir makalenin değerlendirme sürecine alınması için, sayı konusuyla doğrudan ilgili olması, bilimsel ölçütleri ve kalite standartlarını, Etik İlkeler ve Yayın Politikası ile Yayın Koşullarını sağlaması gerekir. Makalelerin hakem sürecine alınması uluslararası yaygın kurulunun ön değerlendirmesine bağlıdır.

Dizin ve veritabanları

İNSAN&İNSAN Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) TR DİZİN, Index Copernicus, EBSCO, DOAJ, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), OAJI, Google Scholar Index ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayımlanan makaleler Dergipark Akademik altyapısında dijital olarak arşivlenmektedir.

About

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is an open access double blinded peer reviewed international journal which is published quarterly. The spring, summer, fall and winter issues are published in April, July, October and January respectively.

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is a multidisciplinary journal that includes original articles in the fields of Social Sciences and Arts and Humanities. In order for an article to be included in the evaluation process, it must be directly related to the theme of the issue, and meet the scientific criteria and quality standards of the journal, Ethical Principles and Publication Rules. The receipt of the articles into the double-blinded referee process depends on the preliminary evaluation of the international editorial board. The papers sent to the journal are reviewed by two anonymous referees minimum after the preliminary evaluation of the editorial board.

Indexes and databases

İNSAN&İNSAN is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) (Social Sciences and Humanities Database) TR DİZİN, Index Copernicus, EBSCO, DOAJ, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), OAJI, Google Scholar Index and Türk Eğitim İndeksi (Turkish Education Index). The articles published in the Journal are archived digitally in the Dergipark Akademik infrastructure.

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 9 Sayı/Issue: 34 Güz/Fall 2022

ISSN : 2148-7537

Elektronik Yayın Adresi : www.insanveinsan.org

İletişim / Contact: editor@insanveinsan.org

Sahibi ve Yayıncı / Owner and Publisher:

Okur Yazar Derneği / Literacy Association

Adres / Address: Adnan Menderes Bulvarı Emlak Konutları C1 Blok No: 82/4 Karagümrük
34091 Fatih, İstanbul, Türkiye

Website: <https://www.okuryazar.org.tr>

İletişim / Contact: info@okuryazar.org.tr

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Ebubekir Ayan (ph.D.)

Kocaeli University, FEAS, Department of Business Administration, Umuttepe Yerleşkesi, 41380, İzmit, Kocaeli, **Turkey**.

Bio: <https://avesis.kocaeli.edu.tr/bekir.ayan>

E-mail: bekir.ayan@kocaeli.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8782-2159>

Prof. H. Emre Bağce (ph.D.)

Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, **Turkey**.

Bio: <https://avesis.marmara.edu.tr/emre.bagce>

E-mail: emre.bagce@marmara.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6532-7336>

Assoc. Prof. Valentina Franca (ph.D.)

University of Ljubljana, Faculty of Public Administration, **Slovenia**.

E-mail: valentina.franca@fu.uni-lj.si

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9220-2077>

Assoc. Prof. Harun Kırılmaz (ph.D.)

Sakarya University, Faculty of Business, Department of Health Administration, Esentepe Campus 54187 Serdivan, Sakarya, **Turkey**.

Bio: <https://hkirilmaz.sakarya.edu.tr>

E-mail: hkirilmaz@sakarya.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6055-6826>

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Prof. H. Emre Bağce (ph.D.)

Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, **Turkey**.

<https://avesis.marmara.edu.tr/emre.bagce>

E-mail: emre.bagce@marmara.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6532-7336>

Editörler / Editors

Res. Asst. Dr. Ali Mınarlı (ph.D.)

Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, **Turkey**.

Bio: <https://avesis.marmara.edu.tr/ali.minarli>

E-mail: ali.minarli@marmara.edu.tr

Lect. Alparslan Erimli

Giresun University, Faculty of Education, Gaziler Mahallesi, Prof. Ahmet Taner Kışlalı Cad, 28200 Giresun, **Turkey**.

E-mail: alparslan.erimli@giresun.edu.tr

Res. Asst. Burçak Kadioğlu

Marmara University, Institute of Social Sciences, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, **Turkey**.

Bio: <https://avesis.marmara.edu.tr/burcak.kadioglu>

E-mail: burcak.kadioglu@marmara.edu.tr

Asst. Prof., Gábor Mélypataki (ph.D.)

University of Miskolc, Faculty of Law, Department of Agricultural and Labor Law, H-3515 Miskolc-Egyetemváros, **Hungary**.

Bio: https://jogikar.uni-miskolc.hu/melypataki_gabor

E-mail: melypataki.gabor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0359-6538>

Assoc. Prof. Doğa Başar Sariipek (ph.D.)

Kocaeli University, FEAS, Department of Labor Economics and Industrial Relations, Umuttepe Yerleşkesi, 41380, İzmit, Kocaeli, **Turkey**.

Bio: <https://avesis.kocaeli.edu.tr/sariipek>

E-mail: sariipek@kocaeli.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3525-5199>

Assoc. Prof. Brigita Stanikūnienė (ph.D.)

Kaunas University of Technology, Panevežys Faculty of Technologies and Business, Technologies and Entrepreneurship Competences Centre, 37164 Panevežys, **Lithuania**.

E-mail: brigita.stanikuniene@ktu.lt

Assoc. Prof. Magdolna Vallasek (ph.D.)

Sapientia Hungarian University of Transylvania, Department of Law, Cluj-Napoca, **Romania**.

<http://ccsn.uni-nke.hu/members/dr-magdolna-marta-vallasek>

E-mail: mvallasek@kv.sapientia.ro

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4745-2218>

Sayı Editörü / Editor of Current Issue

Prof. H. Emre Bağce (ph.D.)

Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Göztepe Yerleşkesi 34722 Kadıköy, İstanbul, **Turkey**.

<https://avesis.marmara.edu.tr/emre.bagce>

E-mail: emre.bagce@marmara.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6532-7336>

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Banu Akdenizli
Northwestern University

Prof. Emre Ateş
İstanbul University

Prof. Artun Avcı
Marmara University

Prof. İsmail Aytaç
Fırat University

Prof. Bünyamin Bacak
Çanakkale Onsekiz Mart University

Prof. Kaya Bayraktar
Yalova University

Prof. Filiz Aydoğan Boschele
Marmara University

Prof. Güven Büyükbaykal
İstanbul University

Prof. Yüksel Dede
Gazi University

Prof. Nesrin Kula Demir
Afyon Kocatepe University

Prof. Adem Doğan
Cumhuriyet University

Prof. Barış Doster
Marmara University

Prof. Can Erbil
Boston College

Prof. Ebru Gülbuğ Erol
Alanya Hamdullah Emin Paşa University

Prof. Kazım Özkan Ertürk
Düzce University

Prof. Ayhan Gençler
Trakya University

Prof. Ayşen Akkor Gül
İstanbul University

Prof. Burcu Kümbül Güler
Dokuz Eylül University

Prof. Uğur Gündüz
İstanbul University

Prof. Muhsin Halis
Kocaeli University

Prof. Esra Hatipoğlu
Nişantaşı University

Prof. Gülcan Işık
Gazi University

Prof. Metin Işık
Sakarya University

Prof. Özer Kanburoğlu
İstanbul Aydın University

Prof. Tolga Kara
Marmara University

Prof. Kutay Karaca
İstanbul Aydın University

Prof. Nazım Kartal
Sinop University

Prof. Emine Koyuncu
Marmara University

Prof. Mahmut Masca
Afyon Kocatepe University

Prof. Sadık Öncül
Cumhuriyet University

Prof. Birsen Örs
İstanbul University

Prof. Barış Özdal
Uludağ University

Prof. Abdullah Özkan
İstanbul University

Prof. Mehmet Hilmi Özkaya
Uşak University

Prof. Seçkin Özmen
İstanbul University

Prof. İrfan Paçacı
Marmara University

Prof. Burcu Pelvanoğlu
Mimar Sinan Güzel Sanatlar University

Prof. Fikri Salman
İzmir Katip Çelebi University

Prof. Kemalettin Şahin
Ondokuz Mayıs University

Prof. Rıdvan Şentürk
İstanbul Ticaret University

Prof. Ahmet Şimşek
İstanbul University

Prof. İbrahim Şirin
Kocaeli University

Prof. Soyalp Tamçelik
Gazi University

Prof. Hacı Yunus Taş
Yalova University

Prof. Abdullah Taşkesen
Düzce University

Prof. Coşkun Taştan
Police Academy

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Mehmet Sezai Türk
Ankara Hacı Bayram Veli University

Prof. Turgay Uzun
Muğla Sıtkı Koçman University

Prof. İnci Yakut
Kocaeli University

Prof. Haldun Yalçınkaya
TOBB University of Economics and Technology

Prof. Bahattin Yaman
Süleyman Demirel University

Prof. Ali Murat Yel
Marmara University

Prof. Mustafa Yılmaz
Kocaeli University

Prof. Ergün Yolcu
İstanbul University

Prof. Sayım Yorgun
İstanbul University

Assoc. Prof. Salih Akkanat
Gümüşhane University

Assoc. Prof. Anıl Ertok Atmaca
Karabük University

Assoc. Prof. Meryem Ayan
Pamukkale University

Assoc. Prof. Göksel Aymaz
Marmara University

Assoc. Prof. Edip Asaf Bekaroğlu
İstanbul University

Assoc. Prof. Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci
Gazi University

Assoc. Prof. Esra Cizmeci
Yalova University

Assoc. Prof. Adem Çelik
Kafkas University

Assoc. Prof. Fatih Demir
Celal Bayar University

Assoc. Prof. Volkan Ekin
İstanbul Ayyansaray University

Assoc. Prof. Devrim Ertürk
Dokuz Eylül University

Assoc. Prof. Şakir Eşitti
Ardahan University

Assoc. Prof. Özlem Gök
Gaziosmanpaşa University

Assoc. Prof. Nilsen Gökçen
Dokuz Eylül University

Assoc. Prof. Filiz Erdemir Göze
Gazi University

Assoc. Prof. Ahmet Güven
Bandırma Onyedi Eylül University

Assoc. Prof. Ayşe Bilge Gürsoy
Marmara University

Assoc. Prof. Oğuz Işık
Hacettepe University

Assoc. Prof. Zeynep Kaban Kadioğlu
Marmara University

Assoc. Prof. Berna Karagözoğlu
Ağrı İbrahim Çeçen University

Assoc. Prof. İhsan Karlı
Kocaeli University

Assoc. Prof. Yasin Keleş
Ondokuz Mayıs University

Assoc. Prof. Bedrettin Kesgin
Yalova University

Assoc. Prof. Mustafa Kocaoğlu
Ahi Evran University

Assoc. Prof. Ayşe Koncavar
Marmara University

Assoc. Prof. Oya Korkmaz
Mersin University

Assoc. Prof. Yalçın Lüleci
Marmara University

Assoc. Prof. Pınar Seden Meral
Beykoz University

Assoc. Prof. Haldun Narmanlıoğlu
Marmara University

Assoc. Prof. Alparslan Nas
Marmara University

Assoc. Prof. Armağan Öztürk
Artvin Çoruh University

Assoc. Prof. Veli Polat
İstanbul University

Assoc. Prof. Erkan Saka
İstanbul Bilgi University

Assoc. Prof. Mert Sunar
İstanbul Medeniyet University

Assoc. Prof. Cengiz Sunay
Kocaeli University

Assoc. Prof. Köksal Şahin
Sakarya University

Assoc. Prof. Yasin Şehitoğlu
Yıldız Technical University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Assoc. Prof. Yıldırım Torun
Yalova University

Assoc. Prof. Sefa Usta
Karamanoğlu Mehmetbey University

Assoc. Prof. Bora Yenihan
Kırklareli University

Assoc. Prof. Sinem Yıldırım Alp
Sakarya University

Assoc. Prof. Nilgün Çelebi Yıldız
Marmara University

Assoc. Prof. Aslı Yurdigül
Erzurum Atatürk University

Asst. Prof. Şevket Kamil Akar
İstanbul University

Asst. Prof. Ferda Alper Ay
Cumhuriyet University

Asst. Prof. Yusuf Budak
Kocaeli University

Asst. Prof. Abdurrahman Çalık
Yüzüncü Yıl University

Asst. Prof. Oktay Çetin
Piri Reis University

Asst. Prof. Elif Demoğlu
Marmara University

Asst. Prof. Hakkı Cenk Erkin
Kocaeli University

Asst. Prof. Zühal Fidan
Aksaray University

Asst. Prof. Şenel Gerçek
Kocaeli University

Asst. Prof. Yusuf Ziya Gökçek
Marmara University

Asst. Prof. Bülent Kabaş
Sakarya University

Asst. Prof. Abdullah Köktürk
Piri Reis University

Asst. Prof. İsmet Bihter Karagöz
Gelişim University

Asst. Prof. Atahan Birol Kartal
Beykent University

Asst. Prof. Mustafa Otrar
Marmara University

Asst. Prof. Seçil Özay
Marmara University

Asst. Prof. Ali Özcan
Gümüşhane University

Asst. Prof. Lale Özdemir
Marmara University

Asst. Prof. Arzu Özsoy Özmen
Kocaeli University

Asst. Prof. Feryade Tokan Şenol
Yeditepe University

Asst. Prof. Hasan Uzun
Fırat University

Res. Asst. Dr. Aysel Ay
Marmara University

Dr. Ahmet Tetik

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 9 Sayı/Issue: 34 Güz/Fall 2022

Sayı Editörü / Editor of this issue

Prof. H. Emre Bağce (ph.D.)

Marmara University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Göztepe Yerleşkesi 34722
Kadıköy, İstanbul, Turkey.

<https://avesis.marmara.edu.tr/emre.bagce>

E-mail: emre.bagce@marmara.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6532-7336>

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

Prof. Dr. Ahmet Emre Ateş

İstanbul University

Prof. Dr. Emre Bağce

Marmara University

Prof. Dr. Barış Doster

Marmara University

Prof. Dr. Nazım Kartal

Sinop University

Assoc. Prof. Salih Akkanat

Gümüşhane University

Assoc. Prof. Harun Kırılmaz

Sakarya University

Assoc. Prof. Cengiz Sunay

Yalova University

Asst. Prof. Abdullah Köktürk

Piri Reis University

Dr. Mustafa Ali Minarlı

Marmara University

Dr. Osman Sümer

İÇİNDEKİLER CONTENTS

SAYI EDITÖRÜ'NÜN ÖNSÖZÜ
ISSUE EDITOR'S PREFACE

11

MAKALELER
ARTICLES

BUŞRA ERİMLİ

İlk Meclis'te Gruplar Arası Rekabet ve Partileşme Meselesi
Competition among Political Groups and Political Party Formation Issue
in the First Assembly

13

ABİDİN ÇEVİK

Türkiye'de Siyasi Partiler Arası Rekabette Din-Devlet İlişkilerine Dair
Tartışmalar: Millet Partisi Örneği
Debates on Religion-State Relations in Competition between Political Parties
in Turkey: The Case of the Nation Party

29

ÖMER FARUK KIRMIT

1965 Seçimlerinde Siyasi Partiler Arası Çekişmelerin Akis Dergisi'ne
Yansıması
Reflection of Conflicts between Political Parties in 1965 Elections to Akis
Magazine

45

ALİ ÇİÇEK

Türkiye'de Seçim Hileleri: Gerrymandering
The Election Cheatings in Turkey: Gerrymandering

61

YAZIM KURALLARI / PUBLICATION RULES / 79

Editörden

2014 yılında yayın hayatına başlayan *İnsan ve İnsan Dergisi* 2020 yılı itibariyle tematik yayıncılık yapıyor. Editörlüğünü üstlendiğim 34. Sayı, derginin yürütmekte olduğu tematik yayıncılık doğrultusunda önemli bir meseleye, “Türkiye’de Siyasi Partiler ve Seçimler” konusuna odaklanıyor.

Bu sayının ilk makalesi Buşra Erimli’ye ait ve “İlk Meclis’te Gruplar Arası Rekabet ve Partileşme Meselesi” başlığını taşıyor. Erimli çalışmasında, Milli Mücadele sonucunda yeni kurulan Türkiye’nin Meclis ve demokrasi tecrübesini konu ediniyor. İlk Meclis’teki grupların oluşumunu, gruplar arasındaki rekabeti ve partileşme süreçlerini ele alıyor. Erimli’nin çalışması aynı zamanda İttihat ve Terakki’den günümüze siyasi aktörler arasındaki rekabetin ve demokrasi tecrübesinin nasıl seyrettiğine dair önemli ipuçları içeriyor.

Bu sayıdaki ikinci makale Abidin Çevik’e ait. Çevik “Türkiye’de Siyasi Partiler Arası Rekabette Din-Devlet İlişkilerine Dair Tartışmalar: Millet Partisi Örneği” başlıklı çalışmasında çok partili sisteme geçiş sürecinde Türkiye’de din-devlet ilişkilerinin nasıl bir zeminde tartışıldığını inceliyor. Çalışma iktidar ve muhalefetteki siyasi partiler arasındaki ilişkilere ve güç mücadelelerine dair kesitler sunuyor. Siyasi aktörlerin din-devlet ilişkilerine ve laiklik konusuna yaklaşımının dışında bu meselenin taraflar arasındaki rekabette nasıl kullanıldığına da dikkat çekiyor.

34. sayının üçüncü makalesi Ömer Faruk Kırmıt’a ait. Çalışmada “1965 Seçimlerinde Siyasi Partiler Arası Çekişmelerin Akis Dergisi’ne Yansıması” ele alınıyor. Makale, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi sonrası oluşan siyasi iklime ve siyasi partiler arası rekabet ve çekişmelere yeniden bakma imkânı sunuyor. *Akis Dergisi*’nin 1965 Milletvekili Genel Seçimlerine dair tutumu belli ölçüde geçmişten günümüze Türkiye’de gazete, dergi, televizyon gibi medya organlarının tarafsızlık meselesine ve siyasetle kurduğu patronaj ilişkisine de ışık tutuyor.

Bu sayıdaki ilk üç makale daha ziyade siyasi partiler arası rekabete odaklanıyor. Ali Çiçek’e ait dördüncü ve son makale ise siyasi partiler arasındaki bu rekabet ve çekişmenin demokratik açıdan sorunlu seçim düzenlemelerine nasıl yol açtığını esaslı bir mesele üzerinden ele alıyor. “Türkiye’de Seçim Hileleri: Gerrymandering” başlığını taşıyan çalışma seçim hilelerinin bir türü olarak seçim bölgelerinin belirlenmesinde yapılan hileli düzenlemelere yoğunlaşıyor. Dünyada da örneklerine rastlanan “gerrymandering” uygulamalarını Türkiye açısından tartışıyor.

İnsan ve İnsan Dergisi'nin 34. sayısında “Türkiye’de Siyasi Partiler ve Seçimler” başlığı altında yer alan bu dört çalışmanın alana katkı sunacağına inanıyoruz. Bu çerçevede emeklerinden dolayı yazarlarımıza, hakemlerimize, editörlerimiz ile dergi mutfağındaki arkadaşlarımıza içtenlikle teşekkür ederiz.

İyi okumalar

Prof. Dr. H. Emre BAĞCE
Sayı Editörü

İlk Meclis'te Gruplar Arası Rekabet ve Partileşme Meselesi

Competition among Political Groups and Political Party Formation Issue in the First Assembly

BUŞRA ERİMLİ*

* Dr., Tehran University, Faculty of Law and Political Science, Department of Political Science, Enghelab Ave., Tehran, Iran, E-mail: busraerimli88@ut.ac.ir
 <https://orcid.org/0000-0003-4698-0692>

Öz: Bu makalede, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Döneminde meclis içindeki siyasi grupların ortaya çıkış nedenleri, siyasi parti tartışmaları, grupların meclisteki etkileri ve yeterlilikleri incelenmektedir. Böylece mecliste siyasi partilerin ve grupların öneminin ve etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş aşamasında fırkacılıktan uzak durulacağı sözü verilmiştir ancak uygulamada bunun mümkün olmadığı görülmüştür. Mecliste çeşitli toplumsal kesimleri temsil eden farklı dünya görüşlerine sahip milletvekillerinin ayrı ayrı söz alması karar alma sürecinin uzamasına ve neredeyse durmasına neden olmuştur. Bu mesele siyasi gruplar kurularak aşılmaya çalışılmış, mecliste çoğunluğu sağlayan Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuştur. Birinci Grup mecliste karar alma süreçlerinde etkili olmuştur. Birinci Grup dışında kalan bazı muhalifler birleşerek İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuşlardır. Grubun karar alma süreçlerini etkilediği ve Birinci Grubun üzerinde denetim oluşturarak muhalefet partisi gibi hareket ettiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Siyasi parti, Siyasi grup, Muhalefet

Abstract: In this article, the reasons for the emergence of political groups in the First Grand National Assembly of Turkey, the debates on political parties, the effects and qualifications of the groups are examined. Thus, it is aimed to reveal the importance and influence of political parties and groups in the Parliament. During the establishment of the Grand National Assembly, it was promised to avoid partisanship, however it was not possible in practice. The fact that deputies with different political views, representing various social strata in the Parliament, took the floor separately, caused the decision-making process to be prolonged and almost stopped. This issue was tried to be overcome by establishing political groups, and the First Anatolian and Rumelian Defense of Rights Society was established, which won the majority in the Parliament. The First Group has been influential in the decision-making processes in the assembly. Some opponents outside the First Group united and formed the Second Anatolian and Rumelian Anatolian and Rumelian Defense of Rights Society. It was seen that the Second Group influenced the decision-making processes and acted like the opposition party by establishing control over the First Group.

Keywords: The First Grand National Assembly of Turkey, Anatolian and Rumelian Defense of Rights Society, Political party, Political group, Opposition

Gönderim 12 Temmuz 2022
Düzeltilmiş Gönderim 19 Ağustos 2022
Kabul 19 Eylül 2022

Received 12 July 2022
Received in revised form 19 August 2022
Accepted 19 September 2022

Giriş

Siyasi partiler, önemli demokratik işlevleri yerine getirdiği için demokrasinin yapı taşlarından biri sayılır. Siyasi partilerin önemi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 68. maddesinde "Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" şeklinde belirtilmiştir. Duverger siyasi partilerin doğuşunu parlamento grupları kurulduktan sonra seçim komiteleri belirlenmesi ve bu iki unsur arasında devamlı bir ilişki kurulması ile açıklamıştır.¹ Bu nedenle bir ülkenin demokrasi kültürünü anlayabilmek ve demokrasi krizinin köklerine ulaşmak için siyasi grupların, seçim komitelerinin ve partilerin çözümlenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı Birinci Meclis içindeki fikir ayrılıklarının, siyasi grupların doğuşunun ve gelişiminin incelenmesi Türkiye'de demokrasinin gelişimine ışık tutacaktır.

Birinci Meclis'in siyasi parti ve gruplara karşı tutumunun anlaşılabilmesi için Osmanlı parlamento tarihine bakmakta yarar vardır. Osmanlı tarihinde II. Meşrutiyet ile Meclis'in açıldığı 1908 yılından 1913 yılına kadar çok partili süreç yaşanmıştır. Şerif Paşa bu dönemde parti kurmanın meşrutiyetin ve anayasal sistemin gereği olarak algılandığını belirtmiştir.² 1908 yılındaki ilk seçimlerde İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet yapan Ahrar Fırkası'nın sadece bir adayı meclise girebilmiştir. Bunun nedenlerinden bazıları Meşrutiyet'in ilan edilmesinde İttihat ve Terakki'nin rolü, ülkede daha yaygın örgütlenmiş olması, ordunun arkasında olması ve kendisine atfettiği kutsallıktır.³ Ayrıca İttihat ve Terakki seçimlere çok büyük önem vermiştir. Buxton Avrupa'da kamuoyu seçimlere ilgi göstermezken, Osmanlı'da 1908 seçimlerinde sandığın demokrasi için kutsal görüldüğünü belirtmiştir.⁴

İttihat ve Terakki karşısında birçok parti ve farklı gruplar birleşerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmuş ve 1 oy farkla 1911 seçimini kazanmıştır. İttihat ve Terakki 1912'de meclisi feshettirerek yeni bir seçim yapılmasını sağlamıştır. Bu seçim tarihe "sopalı ve dayaklı seçim" olarak geçmiştir. Muhalif subayların kurduğu Halaskar Zabitan Grubu'nun darbe teşebbüsü ile İttihat ve Terakki tekrar muhalefete düşmüş ve meclisi tekrar feshettirmiştir. 1914 yılındaki genel seçimlere İttihat ve Terakki tek parti olarak katılmış ve iktidara gelmiştir. 1918'de I. Dünya Savaşı'ndaki ağır yenilginin ardından İttihat ve Terakki'nin liderleri yurt dışına kaçmış ve parti dağılmıştır. Bunun neticesinde yeniden çoğulculuk başlamış ve partiler kurulmuştur.

İttihat ve Terakki'nin muhalefet karşısındaki tutumu muhalefeti dışlayıcı ve çatışmacıdır. Kendisine karşı muhalefet yapanları vatan haini olarak görmüş ve öyle lanse etmiştir.⁵ Muhalefeti susturabilmek için her yola başvurmuş, tehdit ve cinayetlerle muhalifleri sindirmeye çalışmıştır. Ancak muhalefet de çatışmacı bir politika gütmüştür. Özellikle meclis dışında kalan muhalefet sertleşmiş, muhalefetten

¹ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, çev., Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, s.16.

² Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990, s.30.

³ Tarık Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri", *Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı*, haz., Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara: Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, 1976, s.107.

⁴ Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, London: T. Fisher Unwin, 1909, s.185.

⁵ Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, s.23.

Rıza Nur Trablusgarp savaşı devam ederken İttihat ve Terakki'yi zor durumda bırakmak için Arnavutluk'taki isyanları bile desteklemiştir.⁶ Ahrar Fırkası İttihatçılara karşı 31 Mart vakasını çıkarları için kullanmaya çalışmıştır.⁷ Meclisin hem içinde hem dışında İttihat ve Terakki ile muhalefet arasında büyük çekişmeler yaşanırken Balkanlar kaybedilmiş, ardından da İttihat ve Terakki 1. Dünya Savaşı'nı kaybetmiştir.

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin işgalciler tarafından baskına uğraması⁸ ardından Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış meclisin açılması için 19 Mart 1920 tarihli seçimler hakkındaki tebliği yayınlamıştır.⁹ Sivas Kongresi'nde edilen yemin metnince¹⁰ Osmanlı Mebusan Meclisindeki parti çatışmalarının ülkeye verdiği zarar nedeniyle seçime partiler katılmamıştır. Ancak siyasi görüş ayrılıkları mecliste uzun tartışmalara neden olmuş ve karar alınmasını zorlaştırmıştır. Mecliste alınan kararlar ile olaylara yön vermek için milletvekilleri ortak çıkarlar ve görüşler etrafında birleşerek mecliste siyasi grupları oluşturmuştur.

Çalışmada meclisteki siyasi gruplar üç bölümde incelenecektir. İlk bölümde meclisteki düşünce ayrılıkları, düşünce ayrılıklarının nedenleri ve sonuçları, siyasi grupların doğuşu, işleyişi ve dağılışı ele alınacaktır. İkinci bölümde meclis çoğunluğunu elinde bulunduran Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun oluşumu, grupla ilgili tartışmalar, Grubun muhalefet karşısındaki başarıları ve Grup içindeki muhalefet ortaya konacaktır. Üçüncü bölümde ise muhalefet grubu olan İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun doğuşu, çoğunluk grubunun karşısındaki başarıları ve dağılışı incelenecektir.

Meclisteki Düşünce Ayrılıkları ve Siyasi Gruplar

Birinci Meclis hem Osmanlı hem Türkiye tarihindeki meclislerden çok büyük farklılıklar göstermektedir. Bunlardan biri meclisin olağanüstü yetkilere sahip olmasıdır. Bıyıklıoğlu, "Büyük Millet Meclisi, Türk hukuk tarihinde ilk defa Millî hâkimiyet prensibini, siyasi ve hukuki temel edinerek, Osmanlı kanunu esasına aykırı olarak" Meclis hükümeti şeklini kabul ettiğini belirtmiştir.¹¹ Meclis hükümeti sistemiyle yasama-yürütme-yargıyı elinde bulunduran Meclis sadece kurtuluş savaşını yönetmemiş aynı zamanda yeni kurumlar oluşturmuş ve toplumsal meselelerle ilgilenmiştir. Mustafa Kemal Paşa en başından ileride rejimi değiştirebilmesi için 19 Mart'taki tebliğin ilk halinde meclis için "meclisi müessisan" (kurucu meclis) tabirini kullandığını ancak Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildiğini belirtmiştir.¹² Meclis'in toplanmadaki amacı milletvekili yemininde,¹³ meclis nutuklarında, takrirler, Kanunlar gibi belgelerde "hilafet makamı ile saltanatı, vatani ve milleti özgürlüğüne kavuşturmak" olarak tekrarlanırsa da Tunaya, Meclis'in millî hâkimiyet prensibini benimsemesinin, siyasi müesseseleri buna göre kurulmasının ve Meclis'in

⁶ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, İstanbul: Kitabevi, 1996, s.63-65.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s.148.

⁸ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, cilt 2, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s.36-40.

⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970, s.420-424.

¹⁰ Sivas kongresinde delegeler İttihat ve Terakki ile bir bağları olmadığını ispat için yemin etmişlerdir. Yemin metninde her türlü kişisel hırstan, siyasetten ve fırkacılıktan uzak duracakları da yer almıştır.

¹¹ Tefik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri", *Belleten*, XXIV/96 (1960), s.51.

¹² Atatürk, *Nutuk*, s.421.

¹³ "Burdur Mebusu İsmail Suphi Beyin, Bursa'yı İşgal Eden Yunanlıların Yaptıkları Mezalim ve Fecayin Her Tarafa Nesrine Dair Takrir", TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz Birinci İçtima, 10 Temmuz 1336 (1920), s.247.

üstünde hiçbir kuvvet olmadığına kabul edilmesinin monarşiyi devam ettirme amacıyla çeliştiğine dikkat çekmiştir.¹⁴

Meclisi özel kılan farklılıklardan bir diğeri de milletvekillerinin seçilme şeklidir. Meclis, 19 Mart 1920 genel seçimlerinde seçilen milletvekillerinden ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin milletvekillerinden oluşmuştur. Tunaya, bu durumun dünya Anayasa tarihinde az rastlanan bir olay olduğuna ve bunun Meclise gerçek bir özellik verdiğine dikkat çekmiştir.¹⁵ Seçimlerde partilerin olmayışı ve her üyenin bireysel seçilmesi mecliste farklı toplumsal tabakaları temsil eden ve çeşitli dünya görüşlerine sahip üyeleri bir araya getirmiştir. Meclis'te memur olarak görev yapan Hıfzı Veldet gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:¹⁶

Kılıkleri, giysileri, yaşları, düşünsel düzeyleri ve görgüleri başka başka ve çok değişik; beyaz sarıklı, ak sakallı, cüppeli, eli tespihli hocalarla pırıl pırıl üniformalı genç subaylar; yazma veya şal sarıklı aşiret beyleri, külahlı ağalar ve kavuklu çelebilerle Avrupa'daki yükseköğrenimlerini bitirip yeni dönmüş, Batı kültürüyle yetişmiş, nokta bıyıklı, "Kuvayı Milliye" kalpaklı gençler yan yana oturuyorlar.

Bu çeşitlilik ve görüş ayrılıkları sebebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihinin en tartışmalı ve uzun oturumları Birinci Meclis döneminde yaşanmıştır. Uzun tartışmalar neticesinde bir sonuca varılamaması mecliste işleri durma noktasına getirmiş, bu da siyasi gruplara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Meclis açıldıktan iki hafta sonra Karahisar mebusu Mehmet Şükrü Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Büyük Millet Meclisi gibi olmadığını oranın farklı siyasi düşüncelere sahip kişilerden meydana geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine mecliste farklı siyasi düşünceler burada da var sesleri yükselmiştir.¹⁷ Malta sürgünü dönüşü 1921'de meclise katılan Fethi (Okyar) Bey, meclisi "felsefesizlik içinde felsefe" şeklinde tanımlamış ve farklı düşüncelere, felsefe ve görüşlere sahip hiziplerin arasında sert tartışmalar yaşandığını ancak vatanın kurtulması konusunda birlik olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Fethi Bey Meclisteki çeşitliliğin yarattığı zorluk ile ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın "Terkibi bu kadar farklı bir heyete, tek yolu seçtirmek ve benimsetmek o kadar zor ki..." sözlerini aktarmıştır.¹⁹

Ali Fuat Paşa, meclisteki siyasi akımları üç kategoride toplamıştır. Birinci akımda inkılapçıların ve ıslahatçıların yer aldığını belirtir. Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i İcraiye ve taraftarları bu akımın üyeleridir. İnkılap ve ıslahat fikirleri kurtuluş savaşı sonrasına ertelenmiştir. İkinci akımı muhafazakâr milliciler oluşturmaktadır. Amaçları meşruti saltanatı ve hilafeti kurtarmaktır. Savaştan sonra inkılap ve ıslahat düşünceleri yoktur. Ali Fuat Paşa, Muhafazakârların emellerinin meclisin açıldığı günden beri aynı olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın muhafazakârları memnun etmeye çalıştığını belirtmiştir.²⁰ Üçüncü akımı ise aşırı (müfritler) oluşturmuştur. Aşırılar Türkiye'nin batı emperyalizmine karşı mücadelesini tek başına

¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *İstanbul Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/3-4 (1958), s.239.

¹⁵ Tunaya, "Türkiye Büyük Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", s.230.

¹⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, Yeni Gün Haber Ajansı, 1990, s.15.

¹⁷ "İstanbul'da Bulunup Büyük Millet Meclisine İltihak Etmemiş Olan Mebuslar Hakkındaki Kanun", TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, On Üçüncü İçtima, 9 Mayıs 1336 (1920), s.17.

¹⁸ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, haz., Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s.292.

¹⁹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.293.

²⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2010, s.524-525.

başaramayacağına inanmışlardır. Rus Sovyet Hükümetinin askeri ittifakını sağlamaya çalışmışlardır.²¹

Mustafa Kemal Paşa mecliste iş yapılamaz hale gelmesi nedeniyle meclis oturumlarının muntazam olması ve oyların dağılmasını önleyerek işlerin olumlu neticelendirilmesi için grupların kurulduğunu belirtmiştir.²² Bu grupların önde gelenleri Halk Zümresi, İstiklâl Grubu, Tesanüt Grubu, Islahat Grubu ve Müdafaa-i Hukuk Zümresi'dir. Mustafa Kemal Paşa Halk Zümresi'ne sıcak bakmamıştır. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya 14 Eylül'de yazdığı bir mektupta Halk Zümresi'nin kuruluşu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

Mecliste meydana çıkan halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılabın lüzumuna inanmıştır. Bu teşebbüsün tehlikelerini idrak edememektelerdir. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi halkçılık programı adı altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir.²³

Mustafa Kemal Paşa ile Halk Zümresi arasındaki gerginlik dâhiliye vekili seçimlerinde kendini göstermiştir. Halk Zümresi, Mustafa Kemal Paşa'nın adayı Refet (Bele) Paşa'yı değil, Yeşil Ordu'nun Umumi Kâtibi Nazım Bey'i Dâhiliye Vekili olarak seçmiştir.²⁴ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Nazım Bey ile görüşmeyi kabul etmemiş ve onu istifaya zorlamıştır.²⁵ Mustafa Kemal Paşa, Halk Zümresi'nin örgütsel bütünlüğüne son vermek için zümrenin bazı radikal üyelerine ve kendine daha yakın olan isimlere meclis dışında adını kendisinin koyduğu Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurmuştur. Nazım Bey ve arkadaşları ise Komünist Partisi'ne alınmamıştır. Bunun üzerine Nazım Bey ve arkadaşları öncelikle illegal Türkiye Komünist Partisi'ne katılmış daha sonra ise Halk İştirakiyun Fırkasını kurmuşlardır. Böylece meclis dışında siyasi partiler oluşmuştur. Halk Zümresi'nin diğer gruplar karşısında daha etkin olmasının nedeni köklerinin 1920 baharında gizli örgütlenmiş ve etkili olan Yeşil Ordu'ya uzanmasıdır. Diğer gruplara göre daha köklü ve yaygın bir teşkilatı ve belli bir nizamnameleri ve programları vardır.²⁶

Mustafa Kemal Paşa bu grupların kuruluş amaçlarının aksine tesir ettiklerini, çünkü üye sayısı az olan grupların birbirleriyle yarıştıkları ve birbirlerini dinlemedikleri için mecliste kargaşanın yaşandığını belirtmiştir.²⁷ Bu grupların sayıca az vekilden oluşması ve programlarındaki belirsizlik işlevselliklerini de etkilemiştir. Diğer taraftan gruplardan rahatsızlık duyanlar da vardır. *Öğüd* gazetesi, 23 Kasım 1920'deki yazısında "Teşkil edildiğini haber aldığımız Komünist Fırkası ile Tesanütçülere yalvarıyoruz. Aman fırka vücuda getiriyoruz derken ihtilaf çıkarmayınız" diyerek endişelerini dile getirmiştir²⁸ ve İstiklâl Grubu'nu da fırkacılık yaparak

²¹ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.541-542.

²² Atatürk, *Nutuk*, s.594.

²³ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.338.

²⁴ "Bayazıt Mebusu Memet Beyle Rüfekasının, Meclisin Şeklinin Tesbitine, Nisabı Müzakereye ve Tahsisata ve Meclis Azalığı ile İçtima Edebilecek Memuriyetlere Dair Teklifi Kanunisi ile (2/84), Nisabı Müzakere Kanunu Lâyihası", TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Sekizinci İçtima 58, 4 Eylül 1336 (1320), s.514.

²⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.500-501.

²⁶ Halk Zümresi'nin nizamnamesinde Yeşil Ordu gibi İttihatçı Pan-İslamizmi ile toplumsal içerikli bir ekonomi politikasını benimsedikleri görülmektedir. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.36.

²⁷ Atatürk, *Nutuk*, s.595.

²⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, cilt 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s.295.

mecliste ihtilafa yol açmakla eleştirmiştir.²⁹ Neticede gruplar verimli olamamış, meclisteki işleyişi kolaylaştırması beklenirken gruplar arası tartışmalar nedeniyle işlerin uzamasına neden olmuştur.

Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ve Muhalifler

Mustafa Kemal Paşa, işleri hızlandırmak ve mecliste çoğunluğu sağlamak için meclisteki siyasi grupları birleştirmeye veya hiziplerden birini takviye etmeye çalıştığını ancak bu girişimlerin işe yaramadığını belirtmiştir. Son çare olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmaya karar verdiğini açıklamıştır.³⁰ Grup 10 Mayıs'ta kurulmuş ve kuruluşu 23 Mayıs'ta bir genelge ile bütün yurda duyurulmuştur. Böylece Mustafa Kemal, Meclis'teki muhalefete karşı adeta bir iktidar grubu meydana getirmiştir.

Grup oluşturulurken Mustafa Kemal Paşa, gruba katılmasını arzu ettiği vekilleri yanına çağırarak grubun kuruluşu sebebinin açıklanmış ve gruba dâhil olmalarını istemiştir. Gruba dâhil olmak istemeyenlerin fikirlerinde serbest olduklarını belirtmiştir.³¹ Grubun 15 Mayıs 1921 tarihli esas defterinde 261 mebus yer almıştır. Bu durumda 90 kişinin grup dışında kaldığı anlaşılmaktadır.³² 16 Mayıs 1921 tarihinde yapılan meclis celsesinde grubun kurulmasıyla ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Grup dışında bırakılan vekillerden Hüseyin Avni (Ulaş) meclisin bütününün müdafaa-i hukuk üyesi olduğunu belirterek bu isimde bir grup kurulmasını ve programındaki madde-i esasının bütün meclis tarafından kabul edildiğini hatırlatarak grubu eleştirmiştir. Mecliste grup dışında bırakılanların bu maddelere muhalif kimseler olduğu görüntüsünün oluştuğunu belirtmiştir. Hüseyin Avni'nin konuşması üzerine Grup başkan vekili Şeref Bey üç beş kişiye davetin gitmediği için gücenilmemesi gerektiğini söylemiştir. Dursun Bey ise Şeref Bey'e neden birçok kişiye davetin gitmediğini sormuştur. Bunun üzerine Şeref Bey bazı kişilerin davet edilmesinin unutulmuş olabileceğini ve isteyenlerin gruba girebileceğini belirtmiştir. Ayrıca grubun siyasi bir fırka olarak kurulmadığını ve doğrudan doğruya Misak-ı Millî grubu olduğunu eklemiştir.³³

Şeref Bey, her ne kadar bazı mebusların davet edilmeyi unutulduğunu söylese de Mustafa Kemal Paşa Nutkunda ekseriyetin davet edildiğini belirtmiştir.³⁴ Ayrıca grubun içtüzüğünün 11. maddesinde gruba dâhil olmak isteyenlerin heyeti idarenin bilgisi ve rehberliğinde heyeti umumiyenin kararına göre alınacağı yer almıştır.³⁵ Yani grup bütün mebuslara açık değildir. 4. maddede ise grubun heyeti idaresinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatının genel kongresi toplanıncaya kadar merkezi idaresi olduğu yer almaktadır.³⁶ Bu madde ile cemiyetin bütün teşkilatları grup bünyesine alınmıştır. Sonuç olarak grup dışında kalanların Müdafaa-i Hukuk Grubuna dâhil olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa Nutkunda Misak-ı Millî ile ilgili birinci maddenin tüm mecliste kabul edildiğine ancak ikinci maddeyi yani anayasayı kabul etmeyenler veya

²⁹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.159.

³⁰ Atatürk, *Nutuk*, s.595.

³¹ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul: Tan Gazetesi, 1961, s.225.

³² Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.223.

³³ "İcra Vekilleri Muamelâtı", TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz Dördüncü İçtima, 16 Mayıs 1337 (1921), s.296-297.

³⁴ Atatürk, *Nutuk*, s.595.

³⁵ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.225.

³⁶ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.224.

bazı maddelerine muhalif olanlar olduğunu belirtmiştir.³⁷ Buna göre Mustafa Kemal Paşa'nın grubu kurmadaki temel nedeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Teşkilatı Esasiye'nin kabulünde karşılaştığı muhalefettir. Grup iç tüzüğünün 9. maddesiyle "Grupta görüşülerek gerekli çoğunlukla kararlaştırılan konularda, azınlık çoğunluk kararına uymak zorundadır" denerek oyların dağılmasının önüne geçilmiştir.³⁸ Dolayısıyla grup başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın kararlarının mecliste kabul edilmesi kolaylaşmıştır. Ayrıca dağılık muhaliflerin karşısında bir siyasi grup oluşması muhalif kişilerin üzerinde bir baskı oluşturmuştur.

Hüseyin Avni'nin itirazının temel nedeni kurulan grupla mecliste alınan kararlarda sadece bir grubun belirleyici olmasıdır. Meclis içerisinde olduğu gibi meclis dışında da grubun kurulmasına karşı çıkanlar olmuştur. Erzurum Müdafaa-i Hukuk grubunun ileri gelenlerinden Hoca Raif Efendi grubun kurulmasını eleştirmiştir. Ancak Hüseyin Avni ve arkadaşlarının itirazları ve kaygıları meclis egemenliğinin yerine kişi egemenliğinin öne çıkmasıyken Erzurum Müdafaa-i Hukuk Grubunun itirazı hilafetin ve saltanatın kaldırılmasının ve cumhuriyetin getirilmesinin planlanmasıdır. Karabekir, 11 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi grup veya fırkalara katılmamasını ve her türlü muhalefet ve münakaşalara neden olabilecek akımlardan uzak durmasını ve milletin menfaati için yalnızca milli mücadelenin reisi olmasını önermiştir. Millî mücadele sürerken mecliste ortaya çıkabilecek ihtilafları yönetebilecek reisin bitaraf bulunması gerektiğini savunmuştur.³⁹ Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'e cevaben mektubuna karşılık Müdafaa-i Hukuk grubunun başında olmasının önemini şu şekilde açıklamıştır:⁴⁰

İcrai bir reis için bir ekseriyet fırkasının mensubu bulunmak elzemdir. Buna nazaran mufassal bir programla ortaya atılmış siyasi bir fırkanın da reisi olabilir. Bütün hüviyetimle karışmış bulunduğum cemiyetten ayrılmaklığıma imkân olmadığı gibi o cemiyetin mevlûdu olan grup dâhilinde bulunmaklığım da zaruridir. Esasen grup, hemen meclis heyeti umumiyesine yakın bir ekseriyeti azimeyi ihtiva etmektedir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, kurulur kurulmaz meclis çalışmalarında çoğunluğu sağlamasının avantajından yararlanmıştır. Abdullah Azmi Efendi'nin 5 Mayıs 1921'de Meclis ikinci Reis Vekilliğinden istifa etmesinin ardından 15 Mayıs 1921 tarihli Grup genel kurulu toplantısında Faik (Kaltakkıran) Bey'in Meclis ikinci Reis Vekilliğine aday gösterilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹ Faik (Kaltakkıran) Bey, Grup sayesinde 206 oyun 131'ini alan ikinci Reis Vekili seçilmiştir.⁴²

Birinci Grubun kurulmasından 1922 Temmuz'unda İkinci Grubun kurulmasına kadar dağılık haldeki muhalefetin eleştirdiği temel noktalardan birisi meclis egemenliği yerine kişi egemenliğine doğru gidilmesidir. Burada kimi zaman üstü kapalı kimi zamanda mebusların doğrudan eleştirdiği kişi Mustafa Kemal Paşa'dır. Muhalefet kişi egemenliğini engelleyebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

³⁷ Atatürk, *Nutuk*, s.595.

³⁸ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.224.

³⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.1090-1091.

⁴⁰ Atatürk, *Nutuk*, s.601.

⁴¹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s.221.

⁴² "İcra Vekilleri Muamelâtı", TBMM Zabıt Ceridesi, s.301.

Örneğin Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının kanun teklifinde meclis reisi parlamenter cumhuriyetlerde olduğu gibi sembolik bir yetki kullanan cumhurbaşkanı durumuna getirilmeye çalışılmıştır ancak başarılı olunamamıştır.⁴³ Bu görüşmeler esnasında çoğunlukla tasarıya muhalefet eden Birinci Grup üyelerine söz verilmiştir ve muhalifler bundan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir.⁴⁴ Aynı celsede Salahattin ve Hüseyin Avni Bey tasarımı geri çektiklerini belirtmesine rağmen tasarının reddedilmesi oylamasına geçilmiştir. Bu örnekte Birinci Grup üyelerinin çoğunluğa dayanarak meclis uygulamaları dışına çıktığı görülmektedir.

Muhalifler çoğunluğun Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda olmasına rağmen mecliste alınan kararları etkilemede ve oturumları yönlendirmede zaman zaman başarılı olmuşlardır. Bunun için Muhaliflerin kullandığı yöntemlerden biri çekimser oy kullanmaktır. Özellikle vekil seçimlerinde bu yöntemi kullanarak vekillerin birkaç tur sonra seçilmesine ve çoğunluğun desteklediği seçilen vekillerin güvenilirliğinin zedelenmesine neden olmuştur. Bunun açık bir örneği Mustafa Kemal Paşa'nın, Adliye vekâlet vekili seçilmesini istemesiyle yaşanmıştır. Oylamada 125 mebusun 59 mebus çekimser kalmış, en yüksek oyu 42 oyla Zekai Bey almıştır neticede mutlak çoğunluk sağlanamamıştır.⁴⁵ Seçim tekrarlanmış ve 53 mebus çekimser kalarak yine sonuç alınamamıştır. Zekai ve Vehbi Beyler arasında yapılan üçüncü seçimde Vehbi Bey'in adaylıktan çekilmesi üzerine Zekai Bey "usule aykırı oldu" itirazları arasında Adliye Vekâleti vekilli seçilmiştir.⁴⁶ Adaylıktan çekilme yöntemi sonuca ulaşamayan diğer seçimlerde de kullanılmıştır ve muhalefetin tepkisine neden olmuştur. Zamanla aday gösterme usulü ile yapılan seçimlerde çekimserlerin sayısında artış olmuştur. 10 Ekim 1921'de yapılan bir seçimde Mustafa Kemal Paşa'nın adayı seçimi kazansa da seçimde 184 mebusun 77'si çekimser kalmıştır.⁴⁷ 11 Ekim 1922'de yapılan bir seçimde çekimser oylar 94'e ulaşmıştır. Oylamalarda Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan da çekimser oy kullananlar olduğu gözükmektedir.

Birinci Grup içinde zaman içinde muhalefet oluşmuştur ki muhaliflerden kimi grup içinde kalmaya devam ederken kimi ayrılarak ya bağımsız olmuş ya da İkinci Gruba katılmıştır. Muhalifler arasında milli mücadelede önemli rolü olan üyeler de mevcuttur. Örneğin Kazım Karabekir Birinci Grupta yer almakla beraber grup reisliği konusunda olduğu gibi zaman zaman muhalif tutum içinde olmuştur. Yine önemli isimlerden Rauf Bey hükümetten ve Kara Vasıf Bey Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Heyeti İdaresi'nden ve Refet Paşa Müdafaa-i Milliye Vekilliğinden aynı gün istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Kara Vasıf Beylerin askeri siyaset, özellikle savaşa devam etmekle netice elde etmenin mümkün olup olmadığı, üzerine hükümet ve grupta tartışmalarına müsaade etmediği için istifa ettiklerini belirtmiştir. Refet Paşa ise aynı kişinin hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olmasına karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'ya cevaben 9 Ocak'taki meclis konuşmasında kendisinin aynı anda Başkomutan ve Meclis Başkanı olmasının bir sakınca olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Refet Paşa

⁴³ "Heyeti Vekilenin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun", TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz On Altıncı İçtima, 24 Kasım 1337 (1921), s.321-324.

⁴⁴ "Heyeti Vekilenin Salâhiyet ve Vazifesine Dair Encümeni Mahsusun Kanun Teklifi ve Mazbatası (2/361)", TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz Yirminci İçtima, 1 Aralık 1337 (1921), s.443.

⁴⁵ "Şeriye Vekâleti Bütçesine Zamaim İcrasına Dair Serîye Vekâleti Tezkeresi ve Muvazenci Maliye Encümeni Mazbatası", TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz On Beşinci İçtima, 16 Aralık 1336 (1920), s.397.

⁴⁶ "Şeriye Vekâleti Bütçesine Zamaim İcrasına Dair", TBMM Zabıt Ceridesi, s.398.

⁴⁷ "İntihaplar", TBMM Zabıt Ceridesi: Doksanıncı İçtima, 10 Ekim 1337 (1921), s.133; "Lâhiyalar", TBMM Zabıt Ceridesi, Doksanıncı İçtima, 10 Ekim 1337 (1921), s.136.

ertesini gün sağlık problemleri nedeniyle Müdafaa-i Milliye Vekilliğinden istifa etmiştir. Bu istifaların ardından Rauf Bey Birinci Grupta kalırken Kara Vasıf Bey İkinci Gruba geçmiştir ve Refet Paşa bağımsızlara katılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve çevresi Birinci Grup içindeki muhalefetten rahatsızlık duymaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, birlikte hareket edebilmek konusunda siyasi grubun yetersiz kaldığı ve siyasi partiye ihtiyaç duyulduğu görüşündedir. Ancak mecliste siyasi parti kurulmayacağı yemini bunu mümkün kılmamaktadır. Gruptaki muhalefetin önüne geçebilmek için grup içinde “Selamet-i Umumiye Komitesi” isminde gizli bir örgüt kurularak meclis çoğunluğu denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Grup içi muhalefeti ve çözüm olarak ortaya çıkan kuruluşu şu şekilde açıklamıştır:⁴⁸

...grup haline getirdiğimiz kişiler, gerçekten fikir bakımından birbirleriyle tamamen birlikte olan insanlar değillerdi. Belki o günün hissiyatıyla daha doğrusu kişisel anlayışlarıyla toplanmış insanlardı. Dolayısıyla bir süre sonra, mecliste sonuçta ortaya çıkmış bulunan durum, yani ufak parçalar, yavaş yavaş grubun içerisinde de ortaya çıktı. Hatta o zaman grubun içinde bazı arkadaşlar daha sıkı, birbirlerine daha bağlı bir hizip yapmak için özel girişimlere başladılar. Arkadaşları birbirine bağlayabilmek için böyle gayet genel hedefler vermek yetersiz kaldı. Çünkü genel şeyler üzerinde birleşebiliyorlardı. Ancak genel şeylerin uygulamasına girişilince kişisel bakış açılarının birbirine uymadığı görülüyordu. Ve bu kişisel bakış açıları programın ayrıntılı olmasını gerekli kılıyordu. Daha ayrıntılı program ise bu kuruluşun parti anlamına geleceği ve parti kurulması karşı partilerin kurulmasına meydan verebileceği için bundan kaçınıldı. Onun için bunu sözlü olarak belirtmemek üzere grup ve grubun içinde herhangi bir anlamda bir kuruluş başlandı. Ancak bu kuruluş bile bir takım yanlış anlamalara yol açtı ve özel bir tedbir olarak bundan vazgeçildi.

“Selamet-i Umumiye Komitesi”nin kurucularından Dr. Emin (Erkul) belirttiğine göre komite Mustafa Kemal Paşa’nın isteğiyle 14 üyeye kurulmuş ve üye sayısı 35 kişiye yükselmiştir. Komite gizli toplantılarda meclis gündemindeki konularla ilgili kararlar almıştır. Grup toplantılarından önce bu kararların çoğunluk tarafından benimsenmesi sağlanmıştır. Meclis Grup disiplinine göre muhalif ve çekimser kalkanlar çoğunluk kararına uymakla yükümlüydü. Böylece grup içi muhalefet engellenmeye çalışılmıştır.⁴⁹ Komitenin büyüdükçe işlevselliğini kaybettiği ve muhalefetin de komiteye dâhil olduğu görülmektedir. Kazım Paşa, Kara Vasıf gibi muhalif görüşlü mebusların da Komiteye sızdığını bunun da komite kararlarını etkilediğini belirtir. Kazım Paşa, Meclis’te komitenin kurulduğunu duyan mebusların, gizli bir örgütün etkisi altında bulunmayı kabul etmemelerinin ve grupta farklı görüşlerin artmasının grubun dağılmasına neden olduğunu açıklamıştır.⁵⁰

Muhaliflerin Birleşmesi: İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

Muhalefet, 1922 Temmuz’unda İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulana kadar bir yılı aşkın süre örgütsüz olarak faaliyette bulunmuştur.

⁴⁸ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982, s.58-59.

⁴⁹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s.385-386.

⁵⁰ Kazım Özalp, *Millî Mücadele* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971, s.226.

Demirel'e göre, muhaliflerin örgütlenmelerinin gecikme nedeni, ülkede savaş sürerken ulusal birlik ve beraberliğin devam etmesi çabasıyla kaynaklanmaktadır.⁵¹ 1922 Temmuz'unda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla ilk örgütlü muhalefet kurulmuştur. Grubun Müdafaa-i Hukuk isminden vazgeçmeyişi'nin nedeni ulusal direnişe verdiği desteği göstermektir. İkinci Grubun yayın organı olan *Tan* gazetesi, 9 Şubat 1923 yılında yayınladığı yazısında Müdafaa-i Hukuk unvanının milli vicdandan doğduğunu, Erzurum Kongresini düzenleyen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Misak-ı Milli'yi hazırladığını bundan dolayı Müdafaa-i Hukuk'un bir zümreye ait olamayacağını belirtilmiştir. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk'un ilk kurucularının büyük bir çoğunluğunun İkinci Grupta olduğu açıklanmıştır.⁵² *Tan* gazetesi Müdafaa-i Hukuk'un kurucularının İkinci Grupta ağırlıkta olduğunu söyleyerek grup unvanını Birinci Grup kadar hatta belki daha çok kendilerinin hak ettiğini işaret etmiştir.

İkinci Grup meclis egemenliğinin her şeyden üstün olduğunu savunarak, kişisel yönetime karşı çıkmıştır. Rauf Orbay, grubun devlet işlerinin meclis yerine tek bir kişinin yürütmesine karşı olduklarını, özellikle Mustafa Kemal'in bütün yetkileri elinde toplamaya başlamasından endişe duyduklarını dile getirdiklerini belirtmiştir.⁵³ Orbay, İkinci Grup'un örgütlenmesini, Selamet-i Umumiye Komitesi'ne bağlamıştır. İkinci Grubun kuruluş nedenini "...gizli bir komitenin kurulması ve gizli görüşmeler yaparak, Grup'taki diğer arkadaşların iyi niyet ve güvenlerini kötüye kullanarak, Grup kararları üzerinde azınlık tahakkümü şeklinde etki yapılmasından ibaretti" şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Birinci Grup reisi olan Ali Fuat Paşa da hatıratında İkinci Grubun amacının kişi diktatörlüğünü önlemek olduğunu belirtmiştir. Ali Fuat Paşa da Rauf Bey gibi Grubun kurulmasındaki etkenlerden birinin Selamet-i Umumiye Komitesi'nin meclis içindeki olumsuz etkisi olduğunu açıklamıştır.⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa İzmit'teki konuşmasında İkinci Grupla aralarındaki ayrılığın sebebinin prensip farkından kaynaklanmadığını, menfaat ve duygusal nedenlerden kaynaklandığını belirtmiş ve muhaliflerden çok az kişinin kendisinden memnun olmadığını ve birçok muhalifin ise kendisiyle beraber çalışan kişilerden memnun olmadığını söylemiştir.⁵⁶ Selahattin Bey, Hüseyin Avni Ulaş'ın sahibi olduğu *Mesuliyet* adlı dergide "Birinci Büyük Millet Meclisinde İkinci Grup" başlıklı yazı dizisinde "İkinci Grup'un her türlü şahıs istibdadını önlemek, şahsi hâkimiyetler yerine kanuni hâkimiyetler ikamesi gayesiyle kurulduğunu, Grup'un Meclis diktatoryasına taraftar olup şahıs diktatoryasına muhalif olduğunu" belirtmektedir.⁵⁷ Hüseyin Avni İkinci Grubun kuruluşunu Birinci Grubun bazı milletvekillerini dışlamasıyla açıklamıştır. Meclisin böyle bir zamanda birlik olması gerekirken gruplaşmaları eleştiren Hüseyin Avni bir bakıma İkinci Grubun kurulmasından meclis bölüneceği için hoşnut olmadıklarını ancak Birinci Grubun eylemleri yüzünden mecbur kaldıklarını belirtmiştir.⁵⁸

⁵¹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s.230.

⁵² Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.68.

⁵³ Orbay, *Cehennem Değirmeni*, c.2, s.74.

⁵⁴ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, cilt 2, s.249.

⁵⁵ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, cilt 2, s.249.

⁵⁶ İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, s.58-59.

⁵⁷ Ahmet Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.293-299.

⁵⁸ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s.230-231.

İkinci Grubun kurucularından Selahattin Bey, 6 Mayıs 1922’de Başkumandanlık Kanunu’nun uzatılması görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşa’nın ve Birinci Grubun meclisin haysiyetine yönelik sözleri neticesinde mebusların tutumunun değiştiğini belirtmiştir. Muhafif düşüncedeki milletvekillerinin bir araya gelerek ortak oy vermeye ve bir reis altında hareket eden Birinci Gruba karşı bir grup kurmaya karar verdiklerini açıklamıştır.⁵⁹ Grup henüz kurulmadan 8 Temmuz 1922’de muhaliflerin birlikte hareket ederek “meclis başkanının vekil seçimlerinde aday gösterme uygulaması”na son verilmesinde başarılı olmuştur. Muhafifler arka arkaya söz alıp aynı doğrultuda uzun ve etkili konuşmalar yapmış ve bazı Birinci Grup üyelerini de etkileyebilmişlerdir.⁶⁰ Birinci Grup ise muhaliflere karşı pasif kalmıştır.

İkinci Grubun diğer bir başarısı uzun süredir karşı çıktığı Başkumandanlık Kanunu’ndaki meclis yetkilerinin başkumandan tarafından kullanabilmesini sağlayan maddenin yürürlükten kaldırılmasıdır. Yine çok tartışmalı konulardan biri olan İstiklal mahkemelerinin meclis denetimi dışında olması, İkinci Grup’un çabalarıyla kabul edilen İstiklal Mahkemeleri Kanunu ile çözülmüştür.⁶¹ Ayrıca Grup’un kurucularından, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, İkinci Grubun oyları sayesinde 9 Kasım 1922’de Meclis Birinci Reis Vekili seçilmiştir. Bu İkinci Grubun seçimlerde etkili olabildiğini göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa İkinci Grubun kanunu hiçe sayarak kendi adayına değil grubun seçtikleri adaya oy vererek hükümetin kuruluşuna engel olduklarını söylemiştir. Bu doğrultuda grubun başarılarından birinin Rauf Orbay’ı İcra Vekilleri Heyeti reisi seçtirmeleri olduğunu belirtmiştir.⁶² İkinci Grup başarıya ulaşmak için grupça bazı yöntemlere de başvurmuştur. Onaylamadıkları takrirlerin oylamasının yapılamaması için Meclis toplantısına katılmamışlardır. Böylece oylamada görüşme yetersayısına (161 kişi) ulaşamayınca sonuç alınamamıştır.⁶³ Fevzi Paşa ise muhalefetin oylamaya katılmamasını “böyle hayati meselelerde Parlamento oyunu tabir olunan bu gibi şeyler yapılırsa artık Hükümet vazife ifa edemez” şeklinde eleştirmiştir.⁶⁴

Muhalefetin başarıları çoğaldıkça, mecliste gerilim de artmıştır. Ali Fuat Paşa, Birinci ve ikinci Müdafaa-i Hukuk Gruplarının sık sık birbirleriyle çatışmalarının, vekillerin ya istifaya ve yahut da gensoruyu kabule mecbur bıraktığını ve bu yüzden hükümet otoritesinin sarsıldığını aktarmıştır.⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa Adıvar’a muhalefetten hoşlanmadığını belirtmiş, Adıvar’ın muhalefetin millet meclisinde doğal olduğunu söylemesi üzerine “İkinci Gruptan iki isim zikrederek onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını” söylemiştir.⁶⁶ İsmet İnönü anılarında, Mustafa Kemal Paşa’nın muhalefetten hoşnut olmadığı için Meclis’in faaliyetine son vermek istediğini ve kendisinin bu konudaki fikirlerini sorduğunu belirtmiştir. İnönü cevabında “Meclis dağıtılsa, millet namına, milletin kararı ile mücadele

⁵⁹ Demirel, *İkinci Grup’un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu’nun Milli Mücadele Hatıraları*, s.258.

⁶⁰ “Müzakere Edilen Maddeler”, TBMM Zabıt Ceridesi, Yetmişinci İçtima, 8 Temmuz 1338, s.318-322.

⁶¹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s.408.

⁶² Atatürk, *Nutuk*, s.633-635.

⁶³ “28 Şubat 1338 Tarihli Avans Kanunununun Tefsirine Dair İcra Vekilleri Riyaseti Tezekresi ve Kavanini Maliye Encümeni Mazbatası”, TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz Dokuzuncu İçtima, 4 Mayıs 1338 (1922), s.522; “Sadrâzam Tefvik İmzasıyla Gelen Telgraflar Üzerine, Osmanlı İmparatorluğunun Mukadderatı ve Hilâfet Meselesi Hakkında Müzakere”, TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz Yirmi Dokuzuncu İçtima, 30 Ekim 1338 (1922), s.297.

⁶⁴ “Vaziyeti Askeriye Hakkında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İzahatı ve Vaki Suallere Cevabı”, TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, Otuz Dokuzuncu İçtima, 6 Mayıs 1338 (1922), s.342.

⁶⁵ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, cilt 1, s.24.

⁶⁶ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, cilt 3, Cumhuriyet, 1998, s.75.

ediyoruz tezi, elimizden gitmiş olacaktır.” diyerek Mustafa Kemal Paşa’yı vazgeçirmeye çalışmıştır.⁶⁷

Savaşın kazanılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa mecliste işlerin yürümediğini ve seçimlerin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Bunun için Rauf Orbay’ın evinde yapılan toplantıda Heyeti Vekileye, Meclise seçim yapılması teklifinde bulunmasını istemiştir. Birinci Grubun içinde bu kararı hoş karşılamayanlar olmuştur, tartışmanın sabaha kadar sürmüştür ancak anlaşma sağlanmış ve 1 Nisan 1923’te meclise 120 kişinin imzası ile yeni seçim teklifi verilmiştir.⁶⁸ Meclis’in dağılmasından sonra, Ankara’da Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında meclis grubu adına seçim bürosu kurulmuştur.⁶⁹ Kazım Karabekir Paşa seçim listelerinin oluşturulmasını şöyle anlatmıştır:⁷⁰

Her taraftan kendisine (Mustafa Kemal Paşa) en çok emniyet verenler listeye girdiler ve hatta hükümet yardımı ile seçime arz olundular. İkinci Grup’tan kimse namzet gösterilmedi. Hâlbuki bunların çoğu İstiklal Harbi’ne, ilk gününden beri canla başla hizmet etmiş insanlardı. Bu hususta aramızda biraz da münakaşa oldu. Gazi, ‘ben muhalif istemiyorum’ diyerek, kendisine, sözle veya yazıyla en çok sadakat gösterenleri ve Birinci Meclis’te fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargâhının mensuplarını namzet gösteriyordu. Ben de böyle bir emre uyan bir meclisle, dünyaya hâkim itilaf milletlerinin emniyetini kazanamayacağımızı ve dâhilde de hürriyet mefhumunu kaldıracacağımızı ve belki daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek, itiraz ediyordum.

Hıfzı Veldet seçimlerin güdümlü olduğunu şu şekilde anlatmıştır: “Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, ‘halkın seçimine sunuluyordu’ demektense, ‘halkın onayına sunuluyordu’ deyişini kullanmak belki daha yerinde olur.”

İkinci Grup seçimlere Grup olarak katılmamıştır. 20 Nisan 1923’te *Tevhid-i Efkar* gazetesine İkinci Gruptan açıklamada bulunan Yusuf Ziya Bey İkinci Grubun seçimde aday göstermeyeceğini ve seçimlerde kişisel olarak çalışacaklarını söylemiştir.⁷¹ 27 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkar* gazetesinde Hüseyin (Aksu) Bey ülkenin durumunun bir ikiliğin ortaya çıkmasına tahammül edemeyeceği için İkinci Grubun seçimlerde sessiz kalmayı seçtiğini belirtmiştir. Bu nedenle *Tan* gazetesini de kapattıklarını açıklamış ve “millet her türlü propaganda ve baskıdan kurtularak oyunu kullanabilir” demiştir.⁷²

İkinci Grubun lideri Hüseyin Avni Bey seçimlere adaylığını koymamıştır. Seçimler sonuçlandıktan sonra, 31 Temmuz 1923’te *Tevhid-i Efkar* gazetesine İkinci Grup’un seçime katılmama sebebini şu şekilde açıklamıştır:⁷³

TBMM Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne istinad etmiş olup gruplar ise bir fırka halinde değil idi ve aralarındaki ictihad farkları, ancak

⁶⁷ İsmet İnönü, *İsmet İnönü’nün Hatıraları*, haz., Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s.107-108.

⁶⁸ Atatürk, *Nutuk*, s.727-728.

⁶⁹ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.323; Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir*, İstanbul: Emre Yayınları, 2005, s.133.

⁷⁰ Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s.133.

⁷¹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s.556.

⁷² Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s.558.

⁷³ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s.583.

Meclis dâhiline kalmış idi. Mevcut Müdafaa-i Hukuk şubeleri her iki grubun da teşkilatlarını ihtiva ettiğinden ayrı bir programla ayrılmadıkça İkinci Grup namına teşkilat icrası muvafık görülmemişti. Müdafaa-i Hukuk teşkilatı düşmanı memleketten çıkarmak gayesine matuf idi.

İkinci Grubun açıklamalarına bakıldığında savaştan sonra ülkede ikinci bir mücadele ortamının yaşanmaması ve huzurun sağlanması için seçimlere grup olarak katılmadıkları görülmektedir. Hüseyin Avni Bey savaşın kazanılarak Müdafaa-i Hukukun ve dolayısıyla İkinci Grubun asıl gayesine ulaştığını belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey'in bu açıklaması Grubun iktidara gelme amacının olmadığını göstermektedir. Ancak muhalefetin bu şekilde dağılmasının arkasındaki bir etken de Mustafa Kemal Paşa'ya ve dolayısıyla Birinci Gruba halk desteğinin ve meclis içi desteğin artması ve Grubun meclis kararlarında etkili olmaya başlamasıdır.

Sonuç

Sivas Kongresi'nde her ne kadar siyasetten ve fırkacılıktan uzak kalınacağı belirtilse de bu mümkün olmamıştır. Görüş farklılıkları, birçok milletvekilinin söz almak istemesi mecliste karar alınma süresini hem uzatmış hem güçleştirmiştir. Bunu aşmak için gruplar oluşturulmuştur; böylece meclis görüşmesinden önce gruplar kendi içinde konuları değerlendirip bir sözcü seçerek görüşmelerin uzamasını engelleyecek ve karara varılmasını kolaylaştıracaktı. Ancak grupların az sayıda kişiden oluşması, programlarındaki belirsizlik ve gruplar arasındaki çatışmalar meclis görüşmelerinin daha da uzamasına neden olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa kararların hızlı ve kendisinin tasvip ettiği şekilde alınabilmesi için mecliste çoğunluğu sağlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmuştur. Grup disiplini içinde Grup içi bölünmeyi engellemek için muhalif ve çekimser kalanların çoğunluk kararına uyması kararı yer almıştır. Ancak meclisteki seçimlerde ve kararlarda Birinci Grubun üyelerinden çekimser kalanların artması ve bazı milletvekillerinin muhaliflerle aynı doğrultuda oy kullanması Grup içinde bölünme olduğunu açığa çıkarmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu sorunu aşabilmek için ayrıntılı bir programa ihtiyaç duyulduğunu, bununsa siyasi parti kurmak olduğunu belirtmiştir. David Hume, "Partiler Hakkında Denemesinde (1760)": siyasi partilerde programın ilk aşamada dağınık bireyleri bir araya getirirken önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir.⁷⁴ Ancak Birinci Grubun halk desteğini sağlamak gibi bir hedefi yoktur. Ağaoğlu iki grubun da halk desteğine dayanmadıklarını "Birinci Meclisin bu iki Grubu da halkın hislerine, fikirlerine, arzularına tercüman olduklarını, ondan ilham aldıklarını iddia edemezlerdi. Halkın bildiği sadece dış düşmanla savaş yapıldığıydı, arzusu da zaferi kazanmak!" sözleriyle belirtmiştir.⁷⁵ Bu bakımdan ayrıntılı bir program Grubun siyasi bir partiye dönüşmesi için tek başına yeterli değildir.

Mustafa Kemal Paşa hem Meclis hem Heyet-i Vekile'nin Reisi hem de Birinci Grubun başıydı. Heyet-i Vekile'nin üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın önerdiği adaylar arasından seçiliyordu. Bu da vekillerin Birinci Grup'tan olmasının nedenini açıklıyor. Her ne kadar meclis hükümet sistemi benimsense de İcra Vekilleri Heyeti kanunların yapılmasında bir parlamenter hükümet gibi meclise yön vermiştir. Öz-

⁷⁴ Duverger, *Siyasi Partiler*, s.9.

⁷⁵ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s.17.

budun, “28 Şubat 1921 tarihine kadar geçen süre içerisinde kanunlaşan 104 metinden 83’ünün (%79.8) kökeni İcra Vekilleri Heyeti tasarısı, ancak 21’i (%20.2) meclis üyelerince verilen teklifler” olduğunu açıklamıştır.⁷⁶ Ayrıca Birinci Grubun meclis çoğunluğunu elinde bulundurması Grubun kararlar üzerinde etkili olabildiğini sağlamıştır. Bu nedenle Birinci Grubun iktidar partisi gibi hareket ettiği söylenebilir. Birinci Grubun bu tutumu ve Grup içinde muhalefeti önlemek için ayrıntılı bir program yapmak yerine gizli bir komite oluşturması muhalefet grubunun doğuşuna neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın Grubun programını ayrıntılı yapmamasının nedeni karşı partilerin kurulmasını engellemektir. Ancak bunu engelleyememiş muhalefet partisi kurulmasa da muhalefet grubu kurulmuştur.

İkinci Grubun 1922 Temmuz’unda Selamet-i Umumiye Komitesi’nin Meclis içinde duyulmasının ardından kurulduğu görülmektedir. İncelenen hatıralarda grubun amacının ve hassas noktasının kişi diktatörlüğünü engellemek olduğu anlaşılmaktadır. Misak-ı Millî ile ilgili konularda birliğin bozulmamasına dikkat etmişlerdir ve Misak-ı Milliye temel amaç edindiklerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Grup, Birinci Grubun iktidarı kullanımını denetleyerek muhalefet partisi gibi hareket etmiştir. Ancak muhtemelen içinde bulunan koşullardan dolayı, siyasi partiler gibi iktidarı ele geçirme ve halkın desteğini kazanma amacı gütmemiştir. Diğer yandan halkın haklarını korumaya çalışmışlardır. İkinci Grubun çabalarıyla kişilerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan Hürriyet-i Şahsiye Kanunu kabul edilmiştir.

Meclisteki hem azınlık grubu hem de çoğunluk grubu meclis kararlarını etkileyip tartışma konularını belirleyebilmiş ve tartışmalara yön verebilmiştir. İki Grup arasındaki çatışma yine meclis tartışmalarının uzamasına ve mecliste karar alınmasını güçleştirmiştir. Ancak kararların bir sonuca bağlanmasını kolaylaştırmıştır. Meclis içinde bölünmelere, gruplaşmalara karşı çıkılsa da bu pratikte mümkün olmamıştır. Meclisin işleyişi ve demokrasinin sağlanması açısından siyasi grupların ve partilerin önemli bir yeri olduğu açıktır.

Kaynakça

- “28 Şubat 1338 Tarihli Avans Kanununun Tefsirine Dair İcra Vekilleri Riyaseti Tezekresi ve Kavanini Maliye Encümeni Mazbatası”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Otuz Dokuzuncu İçtima, 4 Mayıs 1338 (1922): 517-524.
- Adivar, Halide Edip. *Türkün Ateşle İmtihanı*. Cumhuriyet, 1998.
- Ağaoğlu, Samet. *Demokrat Partinin Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.
- Akbulut, Erden ve Mete Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Arıkoğlu, Damar. *Hatıralarım*. İstanbul: Tan Gazetesi, 1961.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970.
- “Bayazıt Mebusu Memet Beyle Rûfekasının, Meclisin Şeklinin Tesbitine, Nisabı Müzakereye ve Tahsisata ve Meclis Azalığı ile İçtima Edebilecek Memuriyetlere Dair Teklifi Kanunisi ile (2/84), Nisabı Müzakere Kanunu

⁷⁶ Ergun Özbudun, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Hukukî Niteliği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/2 (1985), s.500.

- Lâyihası”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Elli Sekizinci İçtima, 4 Eylül 1336 (1920): 509-517.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik. “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri”. *Bellekten*. XXIV/96 (1960): 637-663.
- “Burdur Mebusu İsmail Suphi Beyin, Bursa’yı İşgal Eden Yunanlıların Yaptıkları Mezalim ve Fecayiin Her Tarafa Nesrine Dair Takrir”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Otuz Birinci İçtima, 10 Temmuz 1336 (1920): 241-249.
- Buxton, Charles Roden. *Turkey in Revolution*. London: T. Fisher Unwin, 1909.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları, 2010.
- Demirel, Ahmet. *Ali Şükrü Bey’in Tan Gazetesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Demirel, Ahmet. *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Demirel, Ahmet. *İkinci Grup’un Kurucularından Salâhaddin Köseoğlu’nun Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Duverger, Maurice. *Siyasi Partiler*. Çev., Ergun Özbudun. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- Güneş, İhsan. *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- “Heyeti Vekilenin Salâhiyet ve Vazifesine Dair Encümeni Mahsusun Kanun Teklifi ve Mazbatası (2/361)”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Yüz Yirminci İçtima, 1 Aralık 1337 (1921): 423-444.
- “Heyeti Vekilenin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Yüz On Altıncı İçtima, 24 Kasım 1337 (1921): 221-234.
- “İcra Vekilleri Muamelâtı”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Otuz Dördüncü İçtima, 16 Mayıs 1337 (1920): 296-306.
- İnan, Arı. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982.
- İnönü, İsmet. *İsmet İnönü’nün Hatıraları*. Haz., Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- “İntihaplar”, *TBMM Zabıt Ceridesi*. Doksanıncı İçtima, 10 Ekim 1337 (1921): 133-134.
- “İstanbul’da Bulunup Büyük Millet Meclisine İltihak Etmemiş Olan Mebuslar Hakkındaki Kanun”. *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*. On Üçüncü İçtima, 9 Mayıs 1336 (1920): 12-27.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Karabekir, Kazım. *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir*. İstanbul: Emre Yayınları, 2005.
- “Lâhiyalar”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Doksanıncı İçtima, 10 Ekim 1337 (1921): 135-136.
- “Müzakere Edilen Maddeler”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Yetmişinci İçtima, 8 Temmuz 1338 (1922): 318-338.
- Okyar, Fethi. *Üç Devirde Bir Adam*. Haz., Cemal Kutay. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- Orbay, Rauf. *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*. İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Özalp, Kazım. *Millî Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971.

- Özbudun, Ergun. “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Hukuki Niteliği”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 1/2 (1985): 475-504.
- Rıza Nur. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*. İstanbul: Kitabevi, 1996.
- “Sadrâzam Tevfik İmzasıyla Gelen Telgraflar Üzerine, Osmanlı İmparatorluğunun Mukadderatı ve Hilâfet Meselesi Hakkında Müzakere”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Yüz Yirmi Dokuzuncu İçtima, 30 Ekim 1338 (1922): 269-298.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Şerif Paşa. *Bir Muhalifin Hatıraları*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.
- “Şeriye Vekâleti Bütçesine Zamaim İcrasına Dair Serîye Vekâleti Tezkeresi ve Muvazenci Maliye Encümeni Mazbatası”. *TBMM Zabıt Ceridesi*. Yüz On Beşinci İçtima, 16 Aralık 1336 (1920): 382-394.
- Tunaya, Tarık Zafer. “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri”. *Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı*. Haz., Siyasal İlimler Türk Derneği. Ankara: Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, 1976: 75-131.
- Tunaya, Tarık Zafer. “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”. *İstanbul Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23/3-4 (1958): 227-247.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler*. Cilt. 1. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- “Vaziyeti Askeriye Hakkında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İzahatı ve Vaki Suallere Cevabı”. *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*. Otuz Dokuzuncu İçtima, 6 Mayıs 1338 (1922): 334-354.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *İlk Meclis*. Yeni Gün Haber Ajansı, 1990.

Türkiye’de Siyasi Partiler Arası Rekabette Din-Devlet İlişkilerine Dair Tartışmalar: Millet Partisi Örneği

Debates on Religion-State Relations in Competition between Political Parties in Turkey: The Case of the Nation Party

ABİDİN ÇEVİK*

* Dr. Lect., Kocaeli University, Department of the Principles of Atatürk and History of Turkish Revolution, Umuttepe Yerleşkesi, İzmit, Kocaeli, Türkiye, E-mail: abidin.cevik@kocaeli.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5459-2935>

Öz: İkinci Dünya Savaşı’nın, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli ekonomik ve siyasi sonuçları olmuştur. Türkiye 1945’ten sonra tek partili sistemi terk etmiş, çok partili siyasal sisteme geçmiş, iktisadi ve siyasi alanlarda liberalleşme yoluna girmiştir. Bu süreçte rejimin kurucu partisi Cumhuriyet Halk Partisi’nin içinde, Türkiye’deki siyasal sistemi yeniden yapılandırmayı hedefleyen muhalif gruplar ortaya çıkmıştır. Bu muhalif gruplar önce Demokrat Parti’yi daha sonra Millet Partisi’ni kurmuşlardır. Bu dönemde din-devlet ilişkileri yeni paradigmlar ışığında yeniden şekillenmiş, Cumhuriyet rejiminin benimsediği katı laiklik anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. Bu hareketler, siyasi partilerin söylemlerini de etkilemiş, her parti din karşısında kendini yeniden konumlandırmıştır. Bu çalışma, din-devlet ilişkileri ve laiklik bağlamında yeni ve özgün söylemler geliştiren Millet Partisi’nin politikalarını tartışmayı, ayrıca, Millet Partisi’ni diğer iki partiden ayıran noktaları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın konusu, Türkiye’de çok partili yaşamın erken dönemleriyle ilgilidir. Dolayısıyla bu kadar erken bir dönemde oldukça liberal ve radikal öneriler sunabilen Millet Partisi’nin politikalarını Türkiye Büyük Millet Meclisi tartışmaları etrafında incelemek Türk siyasi tarihine önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Din-devlet ilişkileri, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millet Partisi, Laiklik

Abstract: The Second World War had significant economic and political results for Turkey and the rest of the world. After 1945, Turkey abandoned the one-party system of government, switched to a multi-party-political system, and started to liberalize in the economic and political fields. In this process, adversaries occurred within the Republican People’s Party, the nation’s founding party, to reconstruct Turkey’s political system. Accordingly, the opponent groups formed new parties, first the Democratic Party and then the Nation Party. In this period, religion-state relations was reshaped in the light of new paradigms, and the strict secularism mentality adopted by the Republican regime was questioned. These shifts affected the discourses of political parties so that each party repositioned itself towards religion. This study aims to discuss the policies of the Nation Party, which has developed new and original discourses in the context of religion-state relations and secularism. It also reveals the points where it differs from the other two parties. The issue of the study is related to an early period of multi-party system in Turkey. Therefore, analyzing the policies of the Nation Party, which was able to offer very liberal and radical proposals at such an earlier period, around the debates in the Turkish Grand National Assembly, will make significant contributions to Turkish political history.

Keywords: Religion-state relations, Republican People’s Party, Democratic Party, Nation Party, Secularism

Gönderim 8 Temmuz 2022
Düzeltilmiş Gönderim 24 Ağustos 2022
Kabul 19 Eylül 2022

Received 8 July 2022
Received in revised form 24 August 2022
Accepted 19 September 2022

Giriş

Yakın tarihe, özellikle de çok partili hayata geçişten sonraki döneme yönelik çalışmalarda daha çok Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti'den (DP) söz edilir, bu iki partinin rekabeti öne çıkarılır. Oysa II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği, Türkiye'nin hem ulusal hem de uluslararası alanda yeni bir sistem arayışına girdiği bir dönemde, Millet Partisi (MP) üçüncü bir seçenek olarak ortaya çıkmış, Türk siyasal hayatında önemli izler bırakmıştır. Kendine özgü ideolojik tavrıyla siyasi tarihimiz açısından önemli bir rol üstlenen MP, DP'den ihraç edilen ya da ayrılan üyeler tarafından 20 Temmuz 1948'de Ankara'da kurulmuştur.¹ CHP ve DP'nin siyasal çizgilerinin birbirinden farklı olmadığını savunan MP kurucuları, uzun süren tek parti dönemi uygulamalarına DP'nin yeterince muhalefet etmediğini iddia etmiş, yeni bir partinin bu durumdan rahatsız olan toplum kesimleriyle daha kolay ilişkiler kuracağını varsaymışlardır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, hemen arkasından ABD ve Sovyet Rusya arasında başlayan Soğuk Savaş, Türkiye'nin iç ve dış politikadaki seçimlerini de etkilemiştir. Tercihini Batı'dan yana kullanan Türkiye, tonu git gide yükselen dini söylemlerin de etkisiyle, Soğuk Savaş'ın en önemli argümanlarından biri olan antikomünist propagandanın savunuculuğu görevini üstlenmiştir. CHP zaten, dış ve iç gelişmelerin sonuçlarını önceden okuduğu, özellikle de DP'nin yakında hızlıca geçiş yapacağı muhafazakâr pozisyonununun siyasete olası yansımalarını tahmin ettiği için, 1947 Kurultayı'ndan itibaren dini alana yönelik söylemlerini güncellemeye başlamıştı bile. Tam da düşünüldüğü gibi, DP kendisini destekleyen kırsal nüfusu memnun edecek düzeyde dini söylemlere çokça başvurmaya başlamıştır ama rejimin temel niteliklerinden biri olan laikliği aşındıracak tutum ve davranışlardan da uzak durmaya özen göstermiştir. Laiklik konusundaki tavrı ile çoğu zaman CHP ile aynı hassasiyeti gösteren DP, zamanla İslamcı çevreler ve parti içi odaklar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır.² Bu eleştiriler, tartışmalı 1946 seçimleri sonrası daha da belirginleşmiştir. Demokrat Parti'nin seçimlerde yaşanan usulsüzlüğe yeterince tepki göstermediğini düşünen kimi vekiller partileriyle çelişkiye düşmüşlerdir.³ Bu çelişkiler bir süre sonra DP'den kopuşları artırmış, MP'nin kuruluş sürecini hızlandırmıştır.

Bu çalışma, CHP ve DP'den sonra kurulan MP'nin, din ve devlet ilişkilerinin dönüşmeye başladığı kritik bir süreçte, bir siyasi yapı olarak aldığı pozisyona odaklanmaktadır. Çalışmada MP ile CHP ve DP'nin laiklik konusundaki tutumları karşılaştırılacaktır. Döneme ilişkin akademik çalışmalardan farklı olarak, bu makale daha sınırlı bir konuyu, MP'nin diğer iki partiden farklılaşan yönlerini inceleyecektir. Çalışma sırasında, döneme ait kaynakların yanı sıra, meclis zabıtları ve yayın organlarından yararlanılmıştır.

¹ Adem Çaylak ve Şükrü Nişancı, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi, Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? 1946-1950", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, der. Adem Çaylak, Seyit Ali Avcu, Ankara: Savaş Yayınları, 2018, s.362.

² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Ömer Laçiner, İstanbul: İletişim Yayınları, 33. bs, 2016, s.339.

³ Adem Çaylak ve Cansu Kaymal, "27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı", *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 8/29 (Yaz 2021), s.52.

II. Dünya Savaşı Sonrası Değişen Dünya Düzeni: Türkiye'nin Çok Partili Sisteme Geçmesi

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, bir tarafta ABD'nin diğer tarafta Sovyet Rusya'nın bulunduğu iki kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Savaşın son yılı ve sonrasında dünya siyasetinde yaşananlar, Türkiye'nin yüzyılın kalan diğer yarısındaki geleceğini de şekillendirmiştir. 1945 yılında Sovyetlerin takındığı olumsuz tavır, Türkiye'nin Batı'ya yönelme sürecini hızlandırmıştır.⁴ Gerçekten de savaşın bittiği 1945'ten başlayarak 1950'ye kadar geçen beş yıllık sürede, Türkiye ciddi ve önemli siyasi, iktisadi ve toplumsal değişimlere uğramıştır.⁵

Uzun süren tek partili yıllar boyunca yaşanan pek çok olumsuz durum nedeniyle toplumun bazı kesimleri, başta İsmet Paşa olmak üzere CHP'ye karşı tepkisel yaklaşımlar içine girmiştir. Nüfusun büyük kısmının barındığı kırsal bölgelerdeki ekonomik ve toplumsal sıkıntılarının hâlâ devam etmesi, halkta ciddi bir öfke birikimine neden olmuştur.⁶ CHP, II. Dünya Savaşı yıllarında uyguladığı ekonomi siyaseti sonucu, ilk kez kır ve kent burjuvaziyle ters düşmüştür. Bu kesimlere yönelik kanuni düzenlemeler en sonunda CHP'yi sermaye guruplarıyla karşı karşıya getirmiştir. Muhalefet bu çatışmadan yararlanmasını bilmiş, bu grupların desteğiyle daha kolay örgütlenme şansı yakalamıştır.⁷ Ekonomik anlamda arzuladığı iyileşmeye bir türlü ulaşamayan taşradaki halkın hoşnutsuzluğuna bir de Tek Parti dönemine özgü laiklik uygulamalarının yarattığı sıkıntılar eklenince, büyük çoğunluğu muhafazakâr yaşam tarzına sahip toplum kesimlerindeki huzursuzluk daha da görünür hale gelmiştir.

Ulusal ve uluslararası alanda yaşananlar, Türkiye'nin artık tek partili siyasal düzenini daha fazla sürdüremeyeceğini göstermiş, uluslararası sisteme entegre olma zorunluluğundan dolayı, liberal politikalara geçiş arayışları hızlanmıştır. Bu yeni anlayışın ilk somut işareti basın alanında verilmiştir: 1944 yılı sonbaharında kapatılan üç muhalif gazete olan *Vatan*, *Tasviri Efkâr* ve *Tan*, Mart 1945'te yeniden yayınlanmaya başlanmıştır.⁸ Öte yandan, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs'ta yaptığı konuşma da demokrasi temelli bu yeni yaklaşımla ilgili çok açık mesajlar içermektedir:

...Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.

Türk Milleti, İkinci Cihan Harbinde siyasi ve manevi bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir...⁹

⁴ Çaylak ve Nişancı, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş", s.343; Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Ankara: Sentez Yayınları, 2014, 278.

⁵ Ateş Uslu, "Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi (1945-1950) Hür Dünya'nın Saflarında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, der. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s.343.

⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, s.303.

⁷ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partiler'in Sosyal Temelleri*, İstanbul: May Yayınları, 1974, s. 194.

⁸ Kara, *Türkiye'de Çok Partili*, s.282.

⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s.58.

İnönü'nün ihtiyatlı bir dille ortaya koyduğu demokrasi yolunda yürüme konusundaki irade beyanı, ayrıca içeride ve dışarıda esen demokrasi rüzgârı, CHP içindeki muhalefeti de cesaretlendirmiştir.¹⁰ Aynı dönemde meclise sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı ve bütçe görüşmelerinde yaşanan sert tartışmalar, gelecek açısından önemli mesajlar vermiştir.¹¹ Meclisteki tartışmalar, tek partili siyasal düzenin sonunu getirecek süreci de hızlandırmıştır. Yeni kanuna muhalefet edilmesi, CHP içindeki huzursuzluğu görünür kılmış,¹² aynı zamanda demokrasi tarihi açısından sembol bir isim olan Adnan Menderes'in hızla yükselişinin yolunu açmıştır.¹³ Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın öncülüğü, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün desteğiyle örgütlenen muhalefet, siyasetin yeni yönünü belirlemiş, ilk kez ve açıktan hükümete yönelik eleştiriler getirmiştir. Ekonomik temelli tartışmalarla başlayan muhalefet hareketi, zaman içinde Menderes liderliğinde siyasal bir çehreye kavuşmuştur.¹⁴ Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün, parti tüzüğünü özgürlükçü yapıya kavuşturma amacıyla verdiği Dörtlülük Takrir adıyla bilinen önerge parti yönetiminde sert tartışmalara yol açmış, reddedilmiş, bunu fırsat olarak değerlendiren İnönü, dört ismin partiden ayrılarak bir muhalefet partisi kurma sürecini hızlandırmıştır.¹⁵

1945 yılının Haziran ve Temmuz aylarında yaşanan kimi olaylar, Türk siyasetini yeniden şekillendirecek gelişmelerin ilk işaretlerini vermiştir. 17 Haziran'da altı milletvekili için yapılan ara seçimde CHP'nin aday göstermemesi halkın seçimlere ilgisini yükseltip katılımını artırmıştır.¹⁶ Temmuz ayı başında Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi'ni kurmak için valiliğe başvurmuştur.¹⁷ Eylül ayında Başbakan Şükrü Saraçoğlu, demokratikleşme süreci hakkındaki başka mesajlarla birlikte, Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluş iznini açıklamıştır.¹⁸

CHP içinde muhalefet hareketi başlatan Bayar ve arkadaşları 1945'in Aralık ayında yeni parti kuracaklarını ilan etmişler, 7 Ocak 1946'da yeni partinin kuruluş sürecini başlatmışlardır. Demokrat Parti kurucuları bu tarihte Cemiyetler Kanunu'nun ilgili maddesine istinaden, İçişleri Bakanlığı'na resmi başvuru yapmıştır.¹⁹ Bu adımla Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir eşik daha aşılmış, süreç siyasal düzeni yeni bir çehreye kavuşturacak yöne doğru evrilmiştir.

¹⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.230.

¹¹ Haydar Temür, *Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, s. 53.

¹² Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, c.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.228.

¹³ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.59.

¹⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, s.309.

¹⁵ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.68.

¹⁶ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.66.

¹⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, s.310.

¹⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap 2014, s.9; Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.517; Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.83. 1945 yılı ile birlikte ülkede başlayan liberalleşmenin bir sonucu olarak siyasi partilerin kuruluşu MKP ve DP ile sınırlı kalmamıştır. DP'nin resmen kurulmasından önce MKP dışında ve DP'nin kuruluşu sonrasında da siyasetin farklı kulvarında kendini tanımlayan pek çok başka parti kurulmuştur. Bu sürece yönelik daha detaylı bilgi için bkz. Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partiler'in Sosyal Temelleri*, İstanbul: May Yayınları, 1974; Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sisteminin Kuruluş Yılları (1945-1950 İkinci Parti)*, c. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

¹⁹ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, c.2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.16.

CHP-DP Kısacasında Bir Muhalefet Olarak Millet Partisi'nin Kuruluşu

DP'nin kuruluşu, kısa sürede geniş kitlelerin ilgisini çekmiştir. Bu durum, başta İnönü olmak üzere, CHP'li yöneticileri tedirgin etmiş, henüz örgütlenmesini tamamlamamış olan yeni partiye karşı yeni politika arayışlarına yol açmıştır.²⁰ 1947'de yapılması gereken seçimler bir yıl erkene alınmış, 1946'daki hayli tartışmalı geçen seçimlerin sonucunda CHP bir dönem daha iktidarda kalmıştır. 1950'ye kadar devam eden bu son iktidar döneminde CHP, tek partili yıllar boyunca yürüttüğü temel paradigmaları kökten sarsacak değişikliklere gitmiştir. Bu değişim kısa sürede siyasal, toplumsal ve iktisadi alanda açıkça hissedilmiştir. Tek partili yıllar boyunca bir biçimde “merkez” dışında konumlanmış, farklı nedenlerle rejime muhalif kalmış kitleler yeni dönemle birlikte siyasal ve toplumsal alanda daha görünür olmaya başlamışlardır. DP'nin siyasal alana dâhil olması, bu görünürlüğü daha da artırmıştır.²¹

Ne var ki, muhafazakâr kesimlerin DP'ye olan ilgisi; CHP'ye yeterince muhalefet etmediği, toplumun hassasiyetle yaklaştığı temel meselelerde çekingen davrandığı ve dinle ilgili hak taleplerini güçlü bir biçimde dile getirmediği iddialarıyla zaman içinde azalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, tepkiler daha çok DP'nin mevcut laiklik uygulamaları karşısında takındığı pasif tavra yöneliktir; partinin zaman zaman CHP ile örtüşen bazı söylemleri de bu kitleleri pek hoşnut etmemiştir. Kuşkusuz bu hoşnutsuzluğun artmasında, muhafazakârlara yönelik yayın yapan kimi medya organlarının etkisi de oldukça büyüktür.²²

Buna, İnönü'nün ünlü 12 Temmuz Beyannameşi de eklenince, DP içindeki kırılmalar daha da belirginleşmiştir. Partinin, CHP karşısındaki muhalif duruşunu yetersiz gören bazı partililer yeni arayışlar içine girmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, DP'den ihraç edilenler, parti dışından kimi muhalif isimleri de yanlarına alarak Temmuz 1948'de MP'ni kurmuşlardır.²³ Parti kurucuları şu isimlerden oluşmaktadır: Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında Kenan Öner, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli ve Enis Akaygen.²⁴

Millet Partisi'nin Din-Devlet İlişkilerine Yaklaşımı

Millet Partisi, rejim konusunda CHP ve DP ile hemen hemen aynı görüşlere sahip olsa da Cumhuriyet modernleşmesinin en önemli ayağını oluşturan laiklik konusunda daha “muhafazakâr” bir duruşu temsil etmeye çalışmıştır. Bunun izlerini parti programında bulmak mümkündür. MP programında, laiklik karşısındaki duruş net bir biçimde tarif edilmiş, mevcut laiklik anlayışı ve uygulaması konusunda diğer iki partiden farklı bir yaklaşıma sahip olduğu ortaya konmuştur. Programda, doğrudan laikliğe ve din-devlet işlerinin ayrılığına karşı olumsuz bir ifade

²⁰ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Paşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.125.

²¹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.72.

²² M. Raif Ogan, Celal Bayar'ın Bursa'da yaptığı bir konuşmada dile getirdiği ifadelere yönelik gelen eleştiriler üzerine *Sebilürreşad*'da “Bayar'ın Bursa Nutkunda Karanlık Bırakılan Laiklik Mevzuu” başlıklı yazısında DP'nin laiklik konusundaki tavrını eleştirir. “... Uzun bir idarenin yolsuzluklarını ve pürüzlerini hakiki demokrasi zihniyetiyle düzeltmek gayesiyle taazzuv eylemiş bulunan bir muhalefet partisinin, efkârı umumiyenin ehemmiyetle üzerinde durduğu din mevzuuna temastan çekinmesi, müphem sözlerle iktifa eylemesi hiç de uygun düşmez” derken, partinin beklentilerin uzağında olduğunu dile getirmiş olur. bkz. M. Raif Ogan, “Bayar'ın Bursa Nutkunda Karanlık Bırakılan Laiklik Mevzuu”, *Sebilürreşad*, II/47 (1949), s.341-347.

²³ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.51.

²⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.54.

yoktur; ancak dini alana yönelik daha açık, dönem itibariyle daha radikal sayılabilecek kimi talepler göze çarpmaktadır.²⁵ CHP'nin siyasi umdeleri olarak tarif ettikleri ilkelerin anayasadan çıkarılması en büyük hedefleri arasındadır (Madde 6). Programında sıklıkla milli ve manevi değerlere vurgu yapan MP, din devlet işlerinin ayrı tutulmasını kabul etmekle beraber herkesin vicdan ve itikat hürriyetini, istediği dilde ve şekilde ibadet etme hakkını mukaddes saydığını belirtir. Ayrıca farklı dini cemaatlerin kurulmasını isteyen MP, vakıfların da bu dini cemaatlere devrini savunmuş, bu konuda diğer partilerden belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Dahası bu yaklaşımla bir yönüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kamusal pozisyonunu da tartışmaya açmıştır.²⁶ Yine, temel eğitimden başlayarak, eğitimin her kademesinde din eğitiminin kamusal bir sorumluluk olmasını istemişlerdir (Madde 12).²⁷ Bu arzu sadece parti programında kalmamış, yetkili ağızlarca defalarca farklı meclalarda dile getirilmiştir. Örneğin partinin en popüler ismi Fevzi Çakmak'ın CHP programı üzerinden vermek istediği mesaj, Ağustos 1948'de *Sebilürreşad*'da yer almıştır. Dergiye göre Çakmak, bu açıklamasıyla, ahlaki hem toplumsal hem de siyasal hayatta egemen kılmanın önemini vurgulamaktadır:

Parti, Anayasanın hakiki demokrasiye uymayan hükümlerinin ve bilhassa CHP siyasi umdelerini devletin ana vasıfları haline sokan ikinci maddesinin kaldırılmasını ister.²⁸

Fevzi Çakmak, 1937'de anayasaya eklenen altı ilkeyi kastederek yazdığı bu cümlelerle, hem bu ilkelerin anayasadan çıkarılması yönündeki görüşünü ortaya koymakta hem de MP'nin siyasal tercihinin de bu yönde olduğunu ima etmektedir. Milli ve manevi geleneklere yoğun bir şekilde vurgu yapan Çakmak'ın din ve devlet işlerinin ayrı tutulması gerekliliğine sadık kalma beyanı, Türkiye'de on yıllardır yapılan tartışmalarda sıkça tanık olduğumuz paradoksal durumu da çok açık yansıtmaktadır. Böylece MP, tıpkı CHP ve DP gibi, daha sonra siyaset sahnesinde yer alacak diğer muhafazakâr-sağ partiler gibi, doğrudan rejimle kavga etmeyeceğinin mesajını vermeyi de ihmal etmemiştir. Denilebilir ki, 1946 sonrası girilen din-devlet ilişkilerindeki liberalleşme çabaları ve laiklik uygulamalarındaki yumuşamalar, tüm siyasal aktörlerin yaklaşım ve anlayışlarını etkilemiştir. Türkiye artık, 1946'dan sonra, Tek Parti dönemi laiklik uygulamalarının sorgulandığı, din eğitimi taleplerinin daha belirgin biçimde ifade edildiği yeni bir döneme girmiştir. 1947'de yapılan CHP kurultayından itibaren laiklik uygulamalarındaki değişim daha da görünür hale gelmiş, özellikle din eğitimi konusunda muhafazakâr toplum kesimlerinden gelen somut talepler karşılık bulmaya başlamıştır. Bu değişimin yol açtığı yenilik MP'nin politikaları üzerinde de etkili olmuş, parti hem program hem de söylem düzeyinde siyaset anlayışını bu yenilik üstüne inşa etmiştir.

Muhafazakâr toplum kesimleri, gelinen aşamadan, özellikle din eğitimi ekseninde sürdürülen tartışmalardan memnun kalsa da Tek Parti iktidarının olası tepkilerinden çekindiği için, temkinli davranmayı sürdürmüştür. Geçmiş uzun yıllara dayanan bu güvensizlik nedeniyle kimi muhafazakâr yazarlar CHP'nin adımlarını ye-

²⁵ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.169.

²⁶ Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.169.

²⁷ *Millet Partisi Program ve Tüzük*, Ankara: Sakarya Basımevi, 1948, s.5.

²⁸ "Millet Partisinin Esas Hedefleri", *Sebilürreşad*, 1/10 (1948), s.154.

tersiz görmüş, Tek Parti dönemi boyunca oluşan boşluğun olumsuzluklarının te- reddütlü adımlarla ve oyalamayla giderilemeyeceğini savunmuşlardır.²⁹

Yeni laiklik anlayışı ekseninde, tartışmaların daha çok din eğitimi üzerinden yürü- tüldüğü görülmektedir. Devlet gerek çok partili hayata geçişin gerekse Soğuk Savaş stratejisinin bir yansıması olarak, kendi gözetiminde ve laikliği aşındırmayacak dozda bir din eğitiminin önünü açmıştır. Böylece, tedrici olarak ilkokulların dört ve beşinci sınıflarında din dersinin seçmeli okutulmasıyla başlayan süreç, imam hatip kursları ve yükseköğretim düzeyinde bir ilahiyat fakültesi kurulmasıyla de- vam etmiştir.³⁰ Ancak daha baştan itibaren din derslerinin seçmeli olması, bir memnuniyetsizlik kaynağı olmuştur. CHP'nin yanı sıra DP'nin de resmî ideoloji çizgisinde durduğu bir noktada MP din eğitimi alanında, liberalliğin de ötesinde özgürlükçü bir tutum takınmış, yakın tarih boyunca sürececek din eğitimi sorunu- nun bir anlamda fitilini ateşlemiştir. Din derslerinin ilkokullarla birlikte ortaokul- larda da mecburi ders olması gerektiğini savunan MP, laikliğin en önemli özelliği olan “devletin tüm inanç kesimlerine eşit davranması” prensibine ise aykırı bir ta- rafgirlik içinde olmuştur.³¹

Muhafazakârların tipik CHP güvensizliği, özellikle laiklik konusundaki çekingen tavrı nedeniyle bir süre sonra DP'ye de sıçramıştır. DP'nin CHP'ye yeterli düzeyde muhalefet etmediğini düşünen kimi gazeteciler, parti yetkililerinin din ve laiklik konusundaki tavrına karşı seslerini yükseltmiş, hatta bu konuda takındıkları tavrı MP'ninkiyle karşılaştırmışlardır. Onlara göre, MP din ve laiklik meselesinde DP'ye nazaran daha açık davranmakta, hatta CHP'ye karşı daha sert muhalefet etmekte- dir.³² Eşref Edib, Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığı döneminde hükümet progra- mının laiklik kısmına yönelik kaleme aldığı bir yazısında DP'yi, Menderes'in açık- laması üzerinden eleştirmiştir. Menderes'in laiklik meselesinde eleştirel bir tavır takınmadığını, dahası “Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında ayrılık gayrılık” olmadığını iddia etmiştir. Ona göre, DP'nin bu yaklaşımı yanında MP adına konu- şan Osman Nuri Köni'nin sergilediği eleştirel tutum takdire şayandır.³³

MP'nin din-devlet ilişkilerinin nasıl sürdürüleceğine yönelik tavrı Eşref Edib dı- şındaki yazarlar tarafından da dile getirilmiştir. Dergide Mustafa Kentli “Din ve Devlet” başlığıyla Tek Parti dönemindeki girişimleri de içeren bir eleştiri yazmıştır. MP'den önce kurulan hiçbir partinin “ne siyasi programlarında, ne de felsefi gö- rüşlerinde” bu meseleye değinemediğini söyleyen Kentli'ye göre bu partiler bu me- selede bir tutum almaya asla cesaret edememişlerdir.³⁴

MP yetkililerinin CHP'ye karşı sürdürdüğü muhalefet, muhafazakâr toplum ke- simlerinin DP dışında bir alternatif olarak MP'ne yönelik ilgisini artırmıştır. Parti kurucularından Osman Nuri Köni, hükümet programıyla ilgili konuşurken laiklik konusunda partisinin tavrını bir kez daha net biçimde ortaya koymuştur. Köni,

²⁹ Hüseyin Saruhan, “Laik misiniz, yoksa Din Düşmanı mı?”, *Sebilürreşad*, 1/18 (1948), s.286.

³⁰ Abidin Çevik ve Fahriye Dinçer, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin Değişen Din Siyaseti: 1947 Kurultayı”, *Turkish Studies*, 13/23 (2018), s.33.

³¹ Eşref Edib, “Partilerin Din Siyaseti”, *Sebilürreşad*, 4/76 (1950), s.7.

³² Eşref Edib, “Demokrat Partinin Din Siyaseti: Henüz Tamamile Aydınlanmış Değildir”, *Sebilürreşad*, II/27 (1949), s.27-28.

³³ Eşref Edib, “Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri: Programın Laiklik Kısmı Hakkında Mütalea” *Sebilürreşad*, II/29 (1949), s.58.

³⁴ Mustafa Kentli, “Din ve Devlet”, *Sebilürreşad*, II/29 (1949), s.203.

hükümetin laiklik anlayışındaki eksiklikleri dile getirmiş, laiklik tanımıyla ilgili genel yaklaşımın dışında bir çerçeve çizmiştir. Din adamlarının siyasete karışmaması prensibinin, devlet için de geçerli olması gerektiğini ifade eden Köni, “Diyanet İşleri ve Dini Evkaf” gibi kurumların devlet teşkilatından çıkarılmasını ve cemaatlere devrini savunmuştur.³⁵ Köni’nin neredeyse tüm modernleşme tarihi boyunca devletin çeşitli biçim ve kurumlar aracılığıyla denetim³⁶ altına aldığı dini kurumlara bir anlamda “özerklik” önermesi o dönem için hayli “radikal” sayılacak bir tekliftir. Aslında MP’nin laiklik uygulamaları konusunda daha “muhafazakâr” bir anlayışa sahip olduğu, meseleye bütünüyle din ve vicdan hürriyeti penceresinden baktığı rahatlıkla söylenebilir. Parti ilk andan itibaren bu hürriyeti zedeleyecek her türlü yaklaşımın karşısında durmuş, din eğitimi başta olmak üzere tek partili yıllar boyunca dini alana yönelik olumsuz her tavrı dışlayıp konuyu bütünüyle “din ve vicdan” hürriyeti penceresinden değerlendirmiştir. Köni’nin ifadeleri diğer pek çok MP üyesi tarafından da dile getirilmiştir. Kısaca MP, bütünüyle meseleyi din ve vicdan hürriyeti bağlamında ele alarak, döneme göre daha “muhafazakâr” bir tavır takınmıştır.³⁷

“Türk Ceza Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı”nın görüşüldüğü 1949’da partiler arası yaklaşım farkının daha net olarak ortaya çıktığı gelişmeler yaşanmıştır. Aşırı sağcı ve solcu düşünceleri bastırmaya yönelik planlanmış bu kanun tasarısı, partiler arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Kuşkusuz bu tartışmalar, tasarının sol hareketlere yönelik kısmı için değil, daha çok aşırı sağcı akımlara yönelik kısmına yöneliktir. MP’liler tasarımı laiklik üzerinden çok sert eleştirmişlerdir. MP’nin önemli isimlerinden olan Osman Bölükbaşı, iktidarın çok daha tehlikeli olan komünizmle irticayı bir tutarak, komünizmi desteklediğini ve körüklediğini iddia etmiştir.³⁸ Parti adına söz isteyen bir diğer isim olan Köni, din ve vicdan hürriyetine aykırı bir biçimde tasarının, kimi fırkalar aracılığıyla dine saldırdığını iddia etmiştir. Laikliğe aykırı maddeler içerdiğini iddia ettiği tasarımı sert şekilde eleştiren Köni, tasarının din propagandasını yasakladığını, bunun aksine dinsizlikle ilgili bir yaptırımın olmadığına dikkat çekmiş, iktidarın tutumunu laiklik kisvesi altında tahakküm kurmak olarak tanımlamış, hükümeti “uydurma bir laiklik” yürütmekle itham etmiştir.³⁹

Tasarı üstüne konuşan Hasan Dinçer⁴⁰ ise, 163. maddede yapılması planlanan de-

³⁵ “Başbakan Şemsettin Günaltay’ın, Kurduğu Hükümetin Programı”, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, C. 15, Toplantı: III, 24.01.1949, s.165.

³⁶ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. Ankara: Sentez Yayınları, 2014.

³⁷ MP İstanbul milletvekili Enis Akaygen partinin Beyoğlu merkezinde yaptığı bir konuşmada, laikliğin tam manasıyla bir din ve vicdan hürriyeti olduğunu dile getirir. Bu ilke kapsamında devletin her hangi bir biçimde dini alana dair olumsuz bir tavır geliştirmemesi gerektiğini savunur. Akaygen, birazda tek parti dönemi uygulamalarını kast ederek CHP’nin, “inkılapçılık” şemsiyesi altında ve laikliğe aykırı biçimde “manevi varlığı zedelediğini, ibadet tarzının değiştirilmesine” çalıştığını iddia etmiştir. Bu kapsamda çocukların mekteplerde din eğitiminden mahrum bırakıldığını ifade etmiştir. Laiklik kapsamında yapılanların toplumu manevi olarak çöküşe götürdüğünü belirten Akaygen, evrensel bir ilke olan din ve vicdan hürriyetinin mutlaka uygulanmasının Millet Partisi’nin ana gayelerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Enis Akaygen, “*Mutlak Bir Vicdan Hürriyeti İstiyoruz*”, *Sebilürreşad*, 3/51 (1949), s.11-13.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Simavi Yayınları, 1991, s. 206.

³⁹ “Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu”, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, C. 20, Toplantı: III, 8.6.1949, s.574

⁴⁰ Osman Nuri Köni’nin de dâhil olduğu bir gurubun DP’den ihracı sonrası, durumu protesto etmek için genel İdare Kurulu’ndan çekilenler arasında Hasan Dinçer de yer almıştır. Eroğul, *Demokrat Parti*, s.53.

ğişiklikleri eleştirmiştir. Dinçer, hükümetin laiklik tehlikedeymiş gibi bir algı yaratarak toplumu sindirip korkutacak bir düzenleme getirmek istediğini savunmuştur. O da Tıpkı Köni gibi, planlanan düzenlemenin din ve vicdan hürriyetine yönelik bir saldırı olduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Eleştirilere cevap vermek ve değişiklikle neyin amaçlandığını anlatmak için kürsüye çıkan başbakan Şemsettin Günaltay ise, hayli sert bir konuşma yapmıştır. Günaltay, Cumhuriyet'in ilanı sonrası yaşanan hadiseleri dile getirerek başta komünizm olmak üzere zararlı akımları önlemenin temel gaye olduğunu iddia etmiş, ama asıl amacı şu sözlerle dile getirmiştir:

Bu kanun tasarısını huzurunuzda arz etmemizin başlıca saiki, arkadaşlar, Osman Nuri Köni'nin şahsında temessül ettiği sözlerinden anlaşılan Damat Ferit gibi Hilafet Orduları kurmak isteyenlerin yahut memleketi kanlara boğmak isteyen derviş Vahdetilerin belirmesine meydan vermemektir.⁴²

Bu tartışmalar, bir başka gerçekliği daha ortaya koymuştur. MP, DP'nin aksine, rejimin temel niteliklerinden sayılan ve uzun tek parti yılları boyunca tartışmalara konu olan laiklik meselesinde daha "aşındırıcı" bir tavır takınmaktadır. Nitekim MP'li vekiller ile hükümet kanadı arasında sürdürülen tartışmalar sırasında DP sıralarının sakin tavrı dikkat çekmiştir. Hatta başbakanın eleştirilerine cevap vermek üzere kürsüye çıkan DP'li kimi milletvekillerinin zaman zaman iktidarla örtüşen sözler söylediği bile söylenebilir.

Millet Partisi'nin bu duruşu, muhafazakâr toplum kesimlerinin partiye ilgisinin artmasında etkili olmuştur. Nitekim bu kanun özelinde sürdürülen tartışmalarda MP'nin aksine DP'nin tutumu sert eleştiriler almıştır. Özellikle muhafazakâr yayınların DP'ye yönelik kuşkucu ve eleştirel bir tavır geliştirdikleri, DP'yi CHP ile "müşterek cephe" kurmakla suçladıkları görülmektedir.⁴³

1950 yılında Meclis'te Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bütçesi görüşmeleri de partiler arasındaki yaklaşım farklılıklarını ortaya koymuştur. Bu görüşmelerde partisi adına konuşan Osman Nuri Köni, DİB bütçesinin genel bütçe içine konulmasını eleştirmiş ve devletin kuruma vereceği mali desteği bütçe dışı bir yöntemle yapabileceğini savunmuştur. Ona göre bu yaklaşım laiklik anlayışıyla daha uyumlu görünmektedir; zaten laiklik tanımını da bunu gerektirmektedir. Daha önce de zaman zaman dile getirdikleri gibi, din ve vicdan hürriyeti olarak kabul edilen laikliğin gereği olarak, devlet din işlerini cemaatlere bırakmalıdır. Yine DİB bütçesinin, merkezi bütçe içine alınmasının laikliğin yanlış "telakki" edilmesinin bir sonucu olduğunu söyler.⁴⁴ Köni mevcut laiklik anlayışını ve uygulamasını eleştirirken, kendi önerilerini detaylandırmaz. Devletin resmi kanallar dışında DİB'i nasıl finanse edeceğini ortaya koymadığı gibi, din ve vicdan hürriyetinin gayrimüslimler başta olmak üzere diğer inançları da kapsayıp kapsamayacağına yönelik bir tespit yapmaz. Köni bununla da yetinmez; DİB'in siyasal alanla olan ilişkisini sorgular,

⁴¹ "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı", s.577.

⁴² "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı", s.598.

⁴³ Her iki partinin ittifakına karşı kimi İslamcı yayınlar MP'ni destekler ve özellikle DP'nin tutumunu eleştirirler. *Sebilürreşad*, "Ey Demokrasi! Senin namına ne kanunlar yapılıyor" başlığıyla DP'nin CHP ile beraber TCK'nın 163 Maddesi ile ilgili değişikliği üzerinden MP'ne yönelen saldırıyı eleştirir. Dergi, DP'yi CHP ile "müşterek cephe" kurmakla suçlar ve DP'yi bir anlamda muhafazakâr seçmene şikâyet eder. "Ey Demokrasi! Senin Namına Ne Kanunlar Yapılıyor" *Sebilürreşad*, 2/48 (1950), s.357-365.

⁴⁴ "Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri", *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, C. 24, Toplantı: 4, 14.2.1950, s.554.

kurumun mevcut iktidar tarafından seçimlere yönelik bir siyasal araç olarak kullanılmasından duydukları rahatsızlığı ifade eder. Eleştiriler, Şemsettin Günaltay tarafından yersiz bulunsa da Köni bütün bir yakın tarih boyunca sürececek olan önemli bir konuya, anayasasında laik olduğu yazan bir ülkede DİB gibi bir kurumun varlığına yönelik tartışmalara önemli bir katkı da yapmış olur.⁴⁵ Günaltay, DİB reisi “dini hususlarda” hükümetin emrinde değildir derken, en azından siyasal açıdan kurumun mevcut durumunu özetler. Dini konularda hükümete bağlı olmayan DİB, idari olarak hükümete bağlıdır ve hâkim siyasi ortamın dışında hareket etmesi mümkün değildir.⁴⁶

Laikliğin yorumlanma ve uygulanma biçimi konusunda temel paradigmanın dışında konumlanan MP'nin, bu tutumunu irtica ve rejimle ilgili tartışmalarda sürdürdüğünü söylemek güçtür. Çok partili hayata geçilmesinin üzerinden çok kısa bir sürenin geçtiği, CHP ve İsmet Paşa figürünün ağırlığının büyük oranda hâlâ hissedildiği bir ortamda parti, her vesileyle rejim tartışmasının tarafı olmadığını dile getirmekten geri durmamıştır. Türk Ceza Kanunu tartışmalarında da bu tavrını açık biçimde ortaya koymuştur. Partisi adına konuşan Denizli vekili Reşad Aydın, bu konudaki hassasiyeti gözeten bir konuşma yapmak zorunda kalmıştır. Parti, muhafazakâr toplum kesimlerinin talepleri arasında yer alan din eğitimi, din ve vicdan hürriyetinin tam manada işletilmesi gibi istekleri dillendirse de rejimle kavgalı olmadıklarını belirtme gereği hissetmiştir. Nitekim Aydın, partisinin komünizme ve komünistlere karşı olduğu gibi, “devletin emniyetini ihlal edeceğinden şüphe bulunmayan irtica hareketlerine ve “mürtecilere” de karşı olduğunu ifade etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ Yine de MP kendisine yönelik “irtica yanlısı” suçlamalarından kurtulamamıştır.⁴⁸ Dahası MP'nin laiklik anlayışı açısından hem CHP hem de DP'den ayrılan tavrı, partinin geleceği açısından belirleyici olmuştur.

1950 yılının mayıs ayında yapılan seçimlerde iktidara gelen DP'nin başarısı Türk siyasal hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁴⁹ Uzun yıllar hüküm süren CHP yönetimi değişmiş, DP, iktidarı CHP'den devralmıştır. Böylece Türkiye'de görece daha demokratik bir süreç başlamış, 1954'e kadar süren ilk DP döneminde liberalleşmeyle ilgili önemli adımlar atılmıştır. Yeni iktidarın farklı alanlarda başlattığı liberalleşme adımları farklı toplum kesimlerince olumlu karşılanmıştır.⁵⁰ Bu dönem MP'nin siyasal serüveni açısından ise tam tersi bir etki yaratmıştır. 1950 yılında partinin en popüler isimlerinden olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümü partiyi olumsuz etkilemiştir. Dahası Fevzi Çakmak'ın cenazesinde meydana gelen olaylar MP'ni derinden sarsmış, partinin sonunu hazırlayan bir dizi olayın başlamasına neden olmuştur.

⁴⁵ DİB ile ilgili en detaylı çalışmalardan biri İftar Gözaydın tarafından yapılmıştır. Kurumu ve bütün bir cumhuriyet tarihi boyunca geçirdiği süreçleri için bkz. İftar Gözaydın, *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

⁴⁶ “Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri”, s.556.

⁴⁷ “Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı”, s.581.

⁴⁸ Parti din konusundaki hassasiyeti ve bu yönde sürdürdüğü siyaseti nedeniyle, zaman zaman militan-İslamcı bir parti olarak tanımlanmıştır. Şerif Mardin de Demokrat Parti'den ayrılanların kurduğu Millet Partisini böyle tanımlayanlardan biri olmuştur. Bkz. Mardin, *Türkiye'de Toplum*, s.104.

⁴⁹ Zürcher, *Modern Türkiye'nin*, s.323.

⁵⁰ Karpat, *Türk Demokrası*, s.494.

Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin Din ve Devlet İlişkilerine Yaklaşımı

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı, genel dünya siyasetiyle birlikte Türkiye'yi de etkilemiş, tek partili siyasal düzen sona ermiştir. Yeni dönemde CHP, bir yandan ekonomik meselelere odaklanırken bir yandan da uzun süredir ihmal ettiği toplumsal meselelerle ilgilenmeye başlamıştır. Bu dönemin en kritik konularının başında dini yaşama dair taleplerin karşılanması gelmiştir. CHP, rejimin temel niteliklerinden biri olan laikliği aşındıracak her türlü tutum ve davranışın karşısında durmaya devam etse de, tek partili yıllardaki katı tutumunu yumuşatmak ve yeni dünya düzenine uyum sağlayacak kimi adımlar atmak zorunda kalmıştır. Bu dönem, devlet denetiminde olmak şartıyla, din eğitimi alanında çeşitli adımlar atıldığı bir dönemdir.⁵¹ Özellikle 1947 kurultayında yapılan tartışmalar sonucu din eğitimi alanında 1948'den itibaren somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Kuşkusuz CHP'yi bu noktaya yalnızca dış faktörler değil iç siyasal gelişmeler de itmiştir. Çok partili hayata geçilmesiyle beraber din, geniş toplum kesimlerine ulaşmanın önemli araçlarından biri haline gelmiş, CHP de bu süreçte yeni politikalar geliştirmiş, kuruluştan itibaren sarsılmaz biçimde savunduğu laiklik anlayışını değiştirmişti.⁵² Ancak bu politikaların büyük oranda devlet eliyle sürdürülecek bir din eğitimi ile sınırlı tutulmaya çalışıldığı da bir gerçektir.⁵³ CHP tüm bu değişimlere rağmen hem DP hem de MP'ye karşı laiklik konusundaki hassasiyetini korumaya, her iki partiyi bu konu üzerinden denetim altında tutmaya devam etmiştir.

DP de, kurulduğu andan itibaren laiklik konusunda hayli hassas davranmaya çalışmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri, her iki partinin acı akıbeti, DP'yi baştan itibaren ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir.⁵⁴ Bu hassasiyet parti programına da yansımıştır:

“Partimiz, layikliği, devletin din ile hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır...”⁵⁵ şeklinde ifade edilmiştir.

DP, programında da belirttiği gibi, dinin siyasete alet edilmesine karşı çıkmış ve meselenin din ve vicdan hürriyeti temelinde ele alınması gerektiği savunmuştur.⁵⁶ Parti bu nedenle laiklik tartışmalarından olabildiğince uzak durmaya gayret etmiş, bu konuda özenli ve dikkatli olmaya çalışmıştır.⁵⁷ Parti yetkilileri her fırsatta bu hassasiyeti dile getirirken, kendilerine umut bağlayan muhafazakâr kesimlerinin istek ve beklentilerini de boşa çıkarmamaya özen göstermiştir. Parti, din ve laiklik konusundaki tutumunu iktidara geldiği 1950'de kısmen de olsa değiştirmiş, muhafazakâr toplum kesimlerinin hoşuna gidecek söylemleri daha fazla kullanmaya başlamıştır.⁵⁸

Ancak DP de uzun bir zaman bu konuda tıpkı CHP gibi meseleyi daha çok din eğitimi üzerinden ele almaya gayret etmiş, rejim tartışmasına dönüşecek siyasal

⁵¹ Karpat, *Türk Demokrasi*, s.271.

⁵² Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 172.

⁵³ Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.177.

⁵⁴ Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.162.

⁵⁵ *Demokrat Parti Programı 1946*, Ankara: 1946, s.5.

⁵⁶ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 185.

⁵⁷ Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.166.

⁵⁸ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 186.

söylemlerden uzak durmuştur. İktidara geldiği 1950 yılından itibaren kısmi değişimler görülse de partinin büyük oranda bu politikasına bağlı kaldığı rahatlıkla söylenebilir.

Millî Partisi'nin Kapatılma Süreci

Fevzi Çalmak'ın cenazesi MP'nin siyasal yaşamı açısından bir milat sayılmalıdır; ancak partinin kaderini belirleyen asıl gelişmeler Çalmak'ın ölümünden sonraki süreçte yaşanmıştır. 1951'de Kırşehir'de Ticaniler tarikatı mensuplarının Atatürk heykeline saldırması, siyasi partiler arasında din ve laiklik tartışmalarını tetiklemiş, bu saldırıyla ilgili tüm suçlamalar MP ve onun simge isimlerinden olan Osman Bölükbaşı'ya yönelmiştir.⁵⁹ 1952 yılı içinde gerçekleşmiş, 22 Kasım 1952'de Malatya'da *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın vurulması, partinin geleceğiyle ilgili olumsuz süreci hızlandırmıştır. DP, o güne kadar “muhalefetten gelen “irtica tehdidi” uyarılarını ciddiye almazken, Yalman'ın vurulmasıyla tavrını değiştirmiş, meseleye daha ciddi eğilmek zorunda kalmıştır.⁶⁰ Parti bu olaydan sonra, kendisine yönelik olası suçlamaları boşa çıkarmak adına, daha sıkı tedbirler alması gerektiğini hissetmiştir. Başbakan Menderes, Adana'da yaptığı bir konuşmada gidişatın ipuçlarını şöyle vermiştir:

Memlekette vicdan hürriyetine tecavüz kimsenin haddi değildir. Malatya olayı, dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin hatta toplu halde çalışmak hevesinde olduklarını gösteriyor. Bu, kesin şekilde önlenecektir.⁶¹

DP ve Menderes ilk kez bu kadar açıktan “irtica” tehdidini kabul etmiş, bu sorunla mücadele edileceğini net biçimde ortaya koymuştur. Gerçekten de Malatya hadisesi sonrası DP olası tehlikeleri bertaraf etmek için “irtica” ile mücadele adına önemli adımlar atmıştır. Milliyetçiler Derneği'nin kapatılması, Necip Fazıl'ın yargılanması ve DP milletvekilleri Sait Bilgiç ve Tahsin Tola'nın Haysiyet Divanı'na verilmesi birbirini izlemiştir.⁶² DP bu önlemlerle kendisine yönelik olası “irtica” yaftasından kurtulduğu gibi, rejimin hassasiyetlerine bağlılığının sürdüğünü bir kez daha hatırlatmıştır.

Menderes Kırşehir'de “millete mal olmuş ve mal olmamış” Kemalist devrimler konusundaki tavrını sürdürdüğünü ifade etse de tekkelerin tekrar açılması başta olmak üzere daha radikal talepleri kabul etmeyeceklerini belirterek kararlılığını göstermiştir. Artık Ortaçağ'a dönüş sayılacak vaatlerde bulunanlara itibar edilmemesi gerektiğini vurgulayarak, MP'nin en ünlü siması Bölükbaşı'nın memleketinden, yine MP'ye mesaj vermiştir.⁶³ Menderes böylece, MP'nin muhafazakâr toplum kesimlerinin temsilcisi olarak kendisini ifade etmesinden rahatsızlık duyduğunu ortaya koymuştur. MP'nin kurumsal olarak Ahmet Emin Yalman suikastı ile doğrudan bir bağı olmamasına rağmen DP, irticaya karşı başlattığı soruşturmaları MP'yi de içine alacak şekilde genişlettirmiştir. Bu adımlarla; bir yandan “irtica” ile mücadele ettiği görüntüsünü vererek kitlelerin desteğini alırken diğer yandan muhafazakârların oyunu alma potansiyeli bulunan MP'yi tasfiye imkânı yakalamıştır.⁶⁴

⁵⁹ Çaylak ve Kaymal, “27 Mayıs ile 12 Mart”, s.55.

⁶⁰ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.122.

⁶¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1959-1954*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s.213.

⁶² Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.229.

⁶³ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.230.

⁶⁴ Bayram Koca, “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini

1953'te bir savcı, "Çarşaf, peçe, sarık, Arap harfleri, tekkelerin yeniden açılması" gibi talepleri olduğu gerekçesiyle partinin feshini istemiş, ayrıca Osman Bölükbaşı ve Abdurrahman Boyacıgiller'in dokunulmazlıklarının kaldırılmasını talep etmiştir.⁶⁵ Haziran ayında yapılan kongre, parti içindeki farklı ekiplerin çekişmesine ve nihayetinde önemli kopmalara neden oldu. Hikmet Bayur'un da aralarında bulunduğu bir grup partili, irticacıların eline geçtiği gerekçesiyle Millet Partisi'nden istifa etmiş, bu istifaları suç duyurusu kabul eden savcı 8 Temmuz'da Millet Partisi'nin geçici olarak kapatılmasını sağlamıştır.⁶⁶ MP, 27 Ocak 1954'te "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olma iddiası ile tamamen kapatılmıştır.⁶⁷ Partinin kapatılmasından kısa bir süre sonra, aynı kişiler Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurarak siyasal mücadelelerine devam etmişlerdir.⁶⁸

Sonuç

Bu çalışmada çok partili döneme geçilmesinden hemen sonra, CHP ve DP dışında üçüncü bir yol olarak kurulan MP'nin din-devlet ilişkileriyle ilgili ürettiği siyasal söylemler kısmen CHP ve DP ile kıyaslanarak analiz edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği, Soğuk Savaş'ın dünyanın büyük bölümünü etkisi altına aldığı bu süreçten Türkiye de etkilenmiştir. Hem ulusal hem uluslararası faktörlerin bir sonucu olarak, 1945 yılında tek partili siyasal düzene son verilmiş, aynı yıl yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Ancak yakın siyasi tarihimizi etkileyecek asıl önemli gelişme 1946 yılı başında yaşanmış, CHP'den kopan önemli isimlerin öncülüğünde DP kurulmuştur. Yeni parti, uzun süren tek partili yıllarda laiklik uygulamaları nedeniyle mağdur olan muhafazakâr toplum kesimlerinin ilgisini çekmiştir. Ancak bu ilgi, özellikle 1946 yılında yapılan tartışmalı seçimlerden sonra, DP'nin yeterince muhalefet etmediği, CHP ile yer yer aynı siyasal çizgide durduğu gibi gerekçelerden dolayı, azalmıştır. MP, bu eleştirilerin parti içinde ve dışında ayyuka çıktığı bir siyasal atmosferde, 1948 yılında kurulmuş, sadece CHP'ye değil aynı zamanda DP'ye de karşı durduğunu ilan etmiştir. Parti, muhafazakâr toplum kesimlerinin öncelikli beklentisi olan din eğitime odaklanmış, laiklik anlayışı ve uygulamaları gibi konularda farklı görüşler dile getirmiş, böylece her iki partiden de farklı bir noktada durduğunu göstermiştir. Programında bu farkı görünür biçimde ortaya koyan MP, gerçekten de rejimin kuruluşundan itibaren temel nitelikleri arasında yer alan ve Kemalist devrimlerin en önemlisi kabul edilen laiklik konusunda bugün dahi "radikal" sayabileceğimiz bir söylem benimsemiştir. Çok partili siyasal hayatın erken döneminde ve hâkim paradigmanın sarsılmaz biçimde sürdürüldüğü bir ortamda temel eğitimden yüksek eğitime kadar din eğitimi savunmuş, hem CHP hem de DP'den ayrılarak daha muhafazakâr bir pozisyon benimsemiştir. MP laiklik ilkesi uyarınca muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatlerin dini teşkilat kurmalarını, dahası dini vakıfların da bu kurumlara devrini savunarak, bugün dahi radikal denilebilecek düşünceleri siyasal hayatın tartışmasına sunmuştur. Din ve devlet işlerinin ayrı olması prensibine katılan MP, dinin devlet işlerine karışmadığı gibi devletin de din işlerine karışmaması gerektiğini savunmuş, dönemine göre daha "ayrık" sayılabilecek bir tezin temsilciğini üstlen-

Politikaları", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, der. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.310.

⁶⁵ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.259.

⁶⁶ "Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 09.7.1953, s.1; Sencer, *Türkiye'de Siyasal*, s. 242.

⁶⁷ Koca, "Ellili Yıllarda", s.310; "Mahkeme Millet Partisi'nin Kapatılmasına Karar Verdi", *Cumhuriyet*, 28.1.1954, s.1.

⁶⁸ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.118.

miştir. Siyasi tarihimizdeki diğer sağ-muhafazakâr partiler gibi MP'nin de, dini hayata dair özgürlükçü taleplerini toplumdaki bütün din ve farklı inanç guruplarını da kapsayacak biçimde savunduğunu söylemek güçtür.

MP, kısa süren siyasal serüveninde, kendini CHP ve DP'den farklı bir yerde konumlamış, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren farklı toplum kesimleri arasında sürekli gerilime yol açan din-devlet ilişkileri ve onun en önemli ayağını oluşturan laiklik ilkesinin uygulanmasında egemen siyasal kabullerin dışına çıkmış, soruna daha muhafazakâr bir bakış açısıyla yaklaşmış ve çözümlerini de bu bağlamda sunarak, siyasal tarihimize önemli katkılarda bulunmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Paşinde Türkiye*. Çev. Sedat Cem Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Akaygen, Enis. "Mutlak Bir Vicdan Hürriyeti İstiyoruz". *Sebilürreşad*. 3/51 (1949): 11-12.
- "Başbakan Şemsettin Günaltay'ın, Kurduğu Hükümetin Programı". *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: VIII, C. 15, Toplantı: III, 24.1.1949: 162-206.
- Çaylak, Adem ve Cansu Kaymal. "27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı". *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*. 8/29 (2021): 49-64.
- Çaylak, Adem ve Şükrü Nişancı. "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi, Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? 1946-1950". *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Der. Adem Çaylak, Seyit Ali Avcu. Ankara: Savaş Yayınları, 2018.
- Çevik, Abidin ve Fahriye Dinçer. "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Değişen Din Siyaseti: 1947 Kurultayı". *Turkish Studies*. 13/23 (2018): 25-36.
- Demokrat Parti Programı 1946*, Ankara: 1946.
- "Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri". *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: VIII, C. 24, Toplantı: 4, 14.2.1950: 553-559.
- Edib, Eşref. "Demokrat Partinin Din Siyaseti: Henüz Tamamile Aydınlanmış Değildir". *Sebilürreşad*. II/27 (1949): 27-28.
- Edib, Eşref. "Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri- Programın Laiklik Kısmı Hakkında Mütalea". *Sebilürreşad*. II/29 (1949): 57-62.
- Edib, Eşref. "Partilerin Din Siyaseti". *Sebilürreşad*. 4/76 (1950): 2-10.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap 2014.
- "Ey Demokrasi! Senin Namına Ne Kanunlar Yapılıyor". *Sebilürreşad*. 2/48 (1950): 357-365
- Gözaydın, İhtar. *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Kara, Nihal. "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları". *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. Ankara: Sentez Yayınları, 2014: 277-289.
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Kentli, Mustafa. "Din ve Devlet". *Sebilürreşad*. 2/29 (1949): 203.

- Koca, Bayram. “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti’nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini Politikaları”. *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. Der. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. C.2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika*. C.4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- “Mahkeme Millet Partisi’nin Kapatılmasına Karar Verdi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28.1.1954: 1.
- Mardin, Şerif. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- “Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9.8.1953: 1.
- Millet Partisi Program ve Tüzük*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1948.
- “Millet Partisinin Esas Hedefleri”. *Sebilürreşad*. 1/10 (1948): 154.
- Ogan, M. Raif. “Bayar’ın Bursa Nutkunda Karanlık Bırakılan Laiklik Mevzuu”. *Sebilürreşad*. II/47 (1949): 341-347.
- Saruhan, Hüseyin. “Laik misiniz, yoksa Din Düşmanı mı?” *Sebilürreşad*. 1/18 (1948): 286.
- Sencer, Muzaffer. *Türkiye’de Siyasal Partiler’in Sosyal Temelleri*. İstanbul: May Yayınları, 1974.
- Temür, Haydar. *Demokrat Parti’de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiyeye 1944-1950*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973: DP’nin Altın Yılları 1959-1954*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Toprak, Binnaz. “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”. *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. Ankara: Sentez Yayınları, 2014: 389-401.
- Tunaya, Tarık Zafer. *İslamcılık Akımı*. İstanbul: Simavi Yayınları, 1991.
- “Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu”. *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: VIII, C. 20, Toplantı: III, 8.6.1949: 572-598.
- Uslu, Ateş. “Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi (1945-1950) Hür Dünya’nın Saflarında”. *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*. Der. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Ömer Laçiner. İstanbul: İletişim Yayınları, 33. bs., 2016.

1965 Seçimlerinde Siyasi Partiler Arası Çekişmelerin Akis Dergisi'ne Yansıması

Reflection of Conflicts between Political Parties in 1965 Elections to Akis Magazine

ÖMER FARUK KIRMIT*

* Dr. Lect., Ankara Hacı Bayram Veli University, The Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Polatlı, Ankara, Türkiye, E-mail: omer.kirmit@hbv.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-1219-2647>

Öz: Bu çalışmada, Akis Dergisi'nin 1965 genel seçimlerine giden süreçte ele aldığı konular üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı, Akis'in 1965'te yapılan seçimi nasıl anlattığını belirlemek ve siyasi olaylara bakışını tespit etmektir. Bu nedenle Akis'te seçim öncesi ve sonrası yazılanlar değerlendirilmiştir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi ve bu yönteme ait metin analiziyle metin tarama usulleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın kapsamını Akis Dergisi'nde 1965 yılının 23 Ekim sayısına kadar yayımlanan yazılar oluşturmuştur. Bu nedenle derginin o yıla ait 42 sayısı tamamen, diğer 11 sayısı ise dolaylı olarak incelenmiştir. Çalışmada, partilerin tartışmaları, ön seçim süreci, aday profilleri, söylemleri ve yapmış oldukları mitingler ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, Akis'in, seçim sürecini AP ve CHP üzerinden ele aldığı ve genellikle halkın AP'ye oy vermemesine dair anlatımlar yaptığı görülmüştür. Akis, 1965 genel seçimlerine değindiği birçok önemli ayrıntıyla ışık tutmuştur.

Anahtar kelimeler: 1965 Seçimleri, Akis Dergisi, Metin Toker, Adalet Partisi, CHP

Abstract: In this study, the issues that Akis Magazine dealt with in the process leading to the 1965 general elections were investigated. The aim of the study is to determine how Akis explained the election held in 1965 and to determine its perspective on political events. For this reason, what was written in Akis before and after the election was evaluated. As a method, text analysis method was used. The universe of this study was the articles published in Akis Magazine until the 23rd of October 1965. For this reason, 42 issues of the journal belonging to that year were examined in detail and the other 11 issues were indirectly examined. In the study, the debates of the parties, the pre-election process, candidate profiles, discourses and rallies were discussed. As a result of the study, it was seen that Akis handled the election process through the AP and CHP and generally made statements about the people not voting for the AP. Akis shed light on the 1965 general elections due to many important details it mentioned.

Keywords: 1965 Elections, Akis Magazine, Metin Toker, Justice Party, CHP

Giriş

Akis 1954 yılının Mayıs ayında yayın hayatına başlamış, 1968'e kadar devam etmiştir. Haftalık yayımlanan derginin sahibi ve başyazarı İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'dir. Basım yeri Ankara Ulus/Rüzgarlı Sokak olan dergi Hürriyet Matba-

Gönderim 1 Temmuz 2022
Düzeltilmiş Gönderim 30 Ağustos 2022
Kabul 19 Eylül 2022

Received 1 July 2022
Received in revised form 30 August 2022
Accepted 19 September 2022

asında basılmıştır. Dergide Toker'in dışında birçok kişinin de yazıları yayımlanmıştır. Dergi genel olarak incelendiğinde yazarı belli olmayan yazıların çoğunlukta yer aldığı görülmektedir. Derginin her sayısı genel olarak iç haberler, dış haberler, magazin ve sinema kısmı diye ayrılmıştır. Dergi içinde ise “Yurtta Olup Bitenler”, “Haftanın İçinden”, “Dünyada Olup Bitenler”, “Dış Geziler”, “Tüliden Haberler” ve “Sosyal Hayat” ana başlıkları altında dönemin güncel konuları alt başlıklar halinde işlenmiştir. Böylece dergi bir haftalık süreç içinde Türkiye’de ve dünyadaki siyasi, sosyal, ekonomik, kültür ve sanattaki gelişmeleri okuyucuya bir arada sunmuştur. Çalışmayı oluşturan kısımlar ağırlıklı olarak *Akis*’in “Yurtta Olup Bitenler” kısmındaki alt başlıklardan taranmıştır. Çünkü 1965 seçimleri sürecinde yayımlanan yazılar, genellikle bu kısımda yer almıştır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi ve bu yönteme ait metin analiziyle metin tarama usulü kullanılmıştır. *Akis*’te, 1965 seçimi öncesi ve sonrasında ön plana çıkan yazılar belirli kategoriler çerçevesinde analiz edilmiş ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır: Seçim sistemi neden değiştirilmiştir? Aktörler ve partiler arasındaki tartışmalar nelerdir? Partilerin ön seçim süreci ve aday profilleri nasıl olmuştur? Parti söylemleri ve yapmış oldukları mitinglerin meydana yansımaları nasıldır? Siyasi liderlerin söz düellosunda neler ön plana çıkmıştır?

1965 Yılıının Başında Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Akis’te 1965 yılının ilk sayısı 1 Ocak’ta yayımlanmıştır. Bu sayının kapağında, elinde seçim sandığı olan Noel baba çizilmiş altına 1965 seçim yılı yazılmıştır. Böylece artık sonraki yayımlanacak olan sayılarda, ağırlıklı olarak seçimler üzerine yoğunlaşacağına altı çizilmiştir.¹ Toker, 1 Ocak 1965 sayısında “*Seçim Yılı*” başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıyla ilk defa seçime dair fikirlerini teferruatlı bir şekilde beyan ettiği söylenebilir. Toker, önce DP ile başlayan çok partili hayata geçiş süreci hakkında bilgi vermiş; DP iktidarıyla ülkenin hem 20 yıl kaybettiğini hem de 1960 ihtilaline sebep olduğunu belirterek, geçmişin eleştirisini yapmıştır. Akabinde 1961 seçimlerinde CHP’ye yakın oy olan ve Türkiye’de ilk defa koalisyon hükümeti kuran AP’yi eleştirmiştir. AP’nin seçimin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen hiçbir zaman CHP’ye alternatif olamayacağını gösterdiğini belirtmiştir. Burada sorunun AP’de değil, partiyi eline geçiren kişilerde olduğunun altı çizilerek, bu kişilerin intikam alma amacıyla, partiyi çıkarlarına alet ettikleri vurgulanmıştır. Toker, bundan sonra da hep şiddetli şekilde eleştireceği AP’yi burada “*fesat yuvasına*” benzetmiştir. Bu yazısında İnönü’nün yaklaşımını doğru bulmaktadır. Bunun yanında, CHP halkı ikna ederse 1965 seçimlerini kazanabileceğini de eklemiştir.²

Akis, 8 Ocak 1965’te yayımlanan sayısında, artık seçim kampanyalarının fiilen başladığını yazmıştır. Buna kanıt olarak da İnönü’nün radyolarda yaptığı yeni yıl konuşmasını göstermiştir. İnönü’nün kısa süre sonra yurt seyahatlerine çıkacağı ve AP’nin yeni genel başkanı olan Süleyman Demirel’in de seçim çalışmaları için hem AP teşkilatlarına hem de yurt içi seyahatlere başlayacağı belirtilmiştir. *Akis*, böylece önümüzdeki günlerde seçim kampanyasının hareketleneceğini ifade etmiştir. *Akis*, CHP ve AP’nin seçimlere eşit şartlar altında gittiklerini, ilerleyen süreçlerde hangi partinin daha öne çıkacağını görececeklerini yazmıştır.³

¹ “Seçimler”, *Akis*, 1 Ocak 1965, s.6.

² Toker, “Seçim Yılı”, *Akis*, 1 Ocak 1965, s.7.

³ “Kampanya Başladı”, *Akis*, 8 Ocak 1965, s.4,6.

CHP'nin Siyasal Manevrası: Milli Bakiye Sistemi

Seçim sistemleri bir seçim sonucunun nasıl olduğunu ortaya çıkardığı gibi, devletlerin yönetim yapısının da şekillenmesini sağlayan en önemli etkenlerin başında gelmektedir.⁴ 1965 yılının başlarında, seçim yasalarında iki önemli değişiklik yapılmıştır. Birincisi, 13 Şubat'ta 533 sayılı yasayla gerçekleştirilmiş, bu hem Cumhuriyet Senatosu seçimlerini hem de milletvekili seçimlerini ilgilendirmiştir. Böylece 306 sayılı yasanın 32. maddesinde, seçim sonrası elde edilen milletvekili sayısının hesaplanma yöntemi de değişmiştir. Bu Milli Artık (Bakiye) yöntemi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca birleşik oy pusulası kullanılması kuralı getirilerek, seçimlerden önce aday adayların sıralamasında ön seçim sisteminin getirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵ Bu sistem, adından da anlaşılacağı üzere, artık oyların partiler arasında paylaştırılması üzerinedir. Bütün artık oyların toplamı, açık milletvekillikleri toplamına bölünerek, ortaya bir ulusal seçim kotası belirlenir. Bunun akabinde her bir partinin toplam artık oyları belirlenen seçim kotasına bölünüp, hangi partiye kaç tane milletvekili düşeceği saptanacaktır.⁶ Milli Bakiye Sistemi, her ne kadar, partiler arasında temsilde adaleti sağlamak amacıyla oluşturulduysa da başka bir amacı olduğu da söylenebilir. Bu sisteminin getirilmesiyle demokratik adım atılsa da bunun aynı zamanda siyasal bir manevra hareketi olduğunun da unutulmaması gerekir. CHP, her ne kadar her ideolojiden siyasi partilerin meclise girmesini kolaylaştıran yolu açsa da AP'nin tek başına iktidar olmasını engellemeye çalışmıştır.

AP, bunun CHP'nin siyasal manevrası olduğunu en baştan itibaren söylemekteydi. Oy kaybetmelerine neden olabilecek bu stratejinin mimarı olarak CHP'yi görmekteydiler. AP, eğer bu sistem gelirse kendilerinin 12-13, CHP'nin ise 10-11 milletvekili kaybedeceğini belirtmiş, böylece 20-25 milletvekilliğinin küçük partilere gideceğinin ve bunun sonucunda partilerin birbirleriyle uzlaşamayarak istikrarlı bir hükümetin kurulamayacağını ifade etmiştir. Demirel, eğer seçim sonucunda bir koalisyon hükümeti kurulursa, yeni hükümetin bu sistemi kaldırıp tekrar seçime gideceğini de vurgulamıştır.⁷ Demirel, Milli Bakiye Sistemi'ni seçim çalışmalarında ve radyo konuşmalarında da eleştirmiştir. O, CHP'nin AP'ye bir plan kurduğunu, kendilerinin asla iktidar olamayacaklarını anladıklarını iddia ederek, CHP'nin AP'nin tek başına iktidara gelmesinin önünü kapatmak istediğini söylemiştir.⁸

Nitekim AP, Meclis'te Milli Bakiye Sistemi ile ilgili kanun tasarısının görüşüleceği saati de 1,5 saat oyalayarak, geç başlamasına neden olmuş ve bu sistemi geçirmek için ne kadar kararlı olduklarını göstermişlerdir. AP, sistemin geçmemesi için, küçük partilerden destek istemiş fakat bu sistem küçük partilerin lehine olduğu için, onlardan yardım görememiştir. Hatta AP, CHP'nin çok partili hayata geçmeden önce, seçimlerde çoğunluk sistemini savunduğunu, şimdiyse dar bölgeyle Milli Bakiye Sistemi'ni getirmeye çalıştığını belirtmiş; bundan dolayı CHP'yi, küçük partilerin arkasına sığındığını ve tasarımı meclisten geçirerek AP'nin seçim şansını kırmak istiyor diye itham etmiştir.⁹

⁴ Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1966.

⁵ Bülent Özgül, "Seçim Ve Seçim Sistemleri, Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları Ve Bir Model Önerisi" Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002, s.124.

⁶ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin, 2009, s.263.

⁷ "Seçimler", *Akis*, 1 Ocak 1965, s.9.

⁸ Uğur Gümüştekin, *Demirel'in Büyük Hedefi, 1946'dan Bu Yana Siyasal Olaylar*, İstanbul: Gümüş / Tekin, 1974, s.105-106.

⁹ "Seçimler", *Akis*, 22 Ocak 1965, s.10-11.

İnönü, AP'nin bu konuda kendisine ve partisine yönelttiği ithamı eleştirmiştir. Bilhassa AP'nin, CHP'yi küçük partileri çıkarlarına alet ediyor sözüne, CHP Kurul-tayı'nda yanıt vermiştir. O, demokratik rejimler için küçük partilerin gerekli oldu-ğunu belirterek, onların oylarının erimemesi için sistemi değiştirdiklerini savun-muştur.¹⁰ Bu sırada Demirel, 1965 bütçesine ret oyu verilmesi için 226 oy toplamış ve İnönü Hükümeti'ni devirmiştir. Toker, bundan dolayı Demirel'in İnönü'yü de-viren adam sıfatıyla ciddi bir şöhret kazandığını ve yaklaşan 1965 seçimlerine bu şöhretle girdiğini belirtmiştir.¹¹ 1965 yılının hem son koalisyonu hem de seçime kadar götüreceği olan hükümeti, 5 Şubat'ta Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurul-muş ve 10 Ekim'e kadar devam etmiştir.¹²

Aktörler ve Partiler Arasındaki Tartışmalar

Toker, yaza doğru girerken, partilerin bu zamana kadar olan faaliyetleri hakkında değerlendirmeler yapmıştır. CHP'yi ortanın biraz solu, AP'yi ortanın hayli sağ ve TİP'i ise solun aşırı ucunda yer alan parti olarak nitelendirmiştir. Toker, bu üç par-tinin toplum nezdinde saygınlık kazandığını belirterek, bunların seçim kampanya-sında birbirilerine karşı ciddi rakip olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu üç partinin daha önceki seçimlerdeki söylemleri ile şimdiki söylemleri arasında bir kıyas yap-mış ve önceki söylemlerini “boş ve yuvarlak laflar” olarak değerlendirmiştir. Toker, bu partilerin farklı siyasi görüşlerden oy almak için bazı stratejiler uygulayacağını belirtmiştir. Toker'in bu tahmininde temkinli davrandığı ve sözünün başına “belki” ifadesini kullanarak cümle kurduğu görülmektedir. Hatta TİP'in, insanları aşırı sol görünümünden dolayı çok ürkütmemek için biraz daha az solda görüneceğini; AP'nin ise iş alemiyle aydın çevreye hitabını daha çok arttırarak farklı kesimlerden oy almayı hedeflediklerini söylemiştir. Toker, TİP ve AP'nin böyle siyasi taktikler belirlerken CHP'nin ise herhangi bir taktik uygulamadığını sadece kendine bağlı olan kitleyi başka partilere oy vermesinin önüne geçmek için bulunduğu konumu muhafaza etmeye çalıştığının altını çizmiştir.¹³ Toker, bu üç partinin siyasete farklı görüşlerle zenginlik katacağını söylerken, bunların dışında kalan partileri ise zem-mettiği görülmektedir. Toker, bu seçimlere katılacak olan Alparslan Türkeş'in Par-tisi CKMP'yi klasik faşist bir partiye doğru evrildiğini ve bunun giderek daha ivme kazandığını söylemiştir. Toker, YTP ve MP'yi daha ağır şekilde eleştirmiş: “biri bir kazip şöhretin, öteki laf ebesinin elinde” olan parti değerlendirmesini yapmıştır. To-ker, bunların partiden öte bir aile şirketi olduğunu, bundan dolayı hukuk yoluyla siyasetten yakında tasfiye edileceğini tahmin ettiğini söylemiştir.¹⁴

Akis'te, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün, yurt gezisine çıkması eleştirilmiştir. Ürgüplü'nün bu gezisi ile 1965 seçimleri arasında bağ kurulmuş, seçimlere 4 ay kala bir Başbakan'ın Türkiye gezisine çıkması uygun görülmemiş ve kamuoyunu etkilemek olarak yorumlanmıştır. Ayrıca bu gezide Başbakan'ın “seçim güvenliği”, “herkesin arzuladığı partiye oyunu vermesi” gibi meseleleri dile getirmesi de eleştiri-lmiştir. *Akis*, bütün bunların Başbakan'ın tarafsızlığına gölge düşürdüğünü yaz-mıştır.¹⁵ Burada Ürgüplü'yü eleştiren *Akis*, bundan neredeyse 3 ay sonra, seçimden

¹⁰ “Seçimler”, *Akis*, 22 Ocak 1965, s.10-12.

¹¹ Cemal Fedayi, “Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16/57 (2019), s.128-129.

¹² Gazanfer Kaya, *Toplumsal Değişim Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP Üzerine Bir İnceleme)*, Ankara: Ütopya, 2013, s.232-233.

¹³ Toker, “Cepheler Alınırken”, *Akis*, 12 Haziran 1965, s.5.

¹⁴ Toker, “Cepheler Alınırken”, *Akis*, 12 Haziran 1965, s.5.

¹⁵ “Yurtta Olup Bitenler”, *Akis*, 12 Haziran 1965, s.9.

bir gün önce çıkan sayısında Başbakan'ın, seçim öncesi tam bir tarafsız olarak davrandığını, olaylar karşısında soğukkanlı tavır takındığını, bağımsız hareket ettiğini belirtmiş ve ona teşekkür etmiştir.¹⁶ *Akis*'in burada hep koyu bir muhalif tutum sergilemediği görülmektedir. Genellikle eleştirmesine rağmen, yeri geldiğinde iyi gördüğü davranışları övmektedir.

Toker, 1961'le 1965 seçimleri arasında bir bağ kurmuş ve seçimin sonucuna dair bir tahmin yürütmüştür. CHP-AP koalisyonunun kurulacağı ve mecliste CHP ve AP diye iki ana blok olacağını söylemiştir. Fakat diğer partilerin burada kimi destekleyeceği hakkında da çıkarımlar yapmıştır. CHP'ye AP ve MP'nin kesinlikle oy vermeyeceği, YTP'nin ise muhtemelen oy vermeyeceği; AP'ye ise kesinlikle CHP, CKMP ve TİP'in oy vermeyeceklerini söylemiştir. Toker, bunun sonucunda sanıldığı gibi AP + MP + YTP ya da CHP + CKMP + TİP koalisyonu olmayacağını belirtirken, küçük partiler, büyüklerin meclisteki sandalye sayısına göre, bunlardan birini, hükümete iştirak etmeksizin destekleyebileceğinin de altını çizmiştir. Bu örneğin daha öncesinde de yaşandığını, bir kısım YTP'lilerle bağımsızların III. İnönü Hükümeti'ni desteklemiş olduklarını hatırlatmıştır.¹⁷

Anlaşılan o ki *Akis*'e göre seçimlerden önceki yazı en iyi değerlendiren AP olmuştur. Çünkü AP, kışı iyi değerlendirememesine rağmen, yazı iyi değerlendirmiş, CHP lehine dönen avantajı, tekrar eline geçirmiştir. AP, bilhassa köylerde oy oranını çok arttırmıştır. *Akis*, bundan dolayı AP'nin, zaferi "*çantada keklik*" olarak gördüklerini belirtmiştir. *Akis*, diğer partileri eleştirmiş, CHP ve MP'nin çok yavaş hareket ettiğini belirtmek için "*tırıs bile geçmeme*" ifadesini kullanmıştır. CKMP'nin de henüz tek bir hamle yapmadığı vurgulanmıştır. Bu şekilde AP'nin, memleketi iktidarını bekler bir havaya soktuğu belirtilmiştir. AP'nin bu durumu her ne kadar başarılı olarak gösterilse de onların erken "*finiş*" geçmesi olarak değerlendirilmiştir. Hatta AP'nin bu taktiğini 1961 seçimlerinde CHP'nin de uyguladığı ama çok oy kaybettiği hatırlatılmıştır. AP'nin bu hızlı çıkışı, jokeyin acemiliğine benzetilmiş ve yarışın sonuna yaklaştıkça çatlayabileceği söylenerek, onların bu seçim taktiğinin yanlış olduğuna atıf yapılmıştır.¹⁸

Partilerin Aday Yoklama / Ön Seçim Sürecinin Değerlendirilmesi

Toker, seçimlerde AP'nin eski DP'lilerin akrabalarını aday olarak göstermelerini yanlış bulduğu görülmektedir. Toker, bu durumu "*Bir evlât, bir kardeş, bir yeğen mecliste ne yapacaktır?*" diyerek eleştirmiş ve bu kişileri imkânsız bir restorasyonun pişdarları olarak nitelendirmiştir. Toker, bu kişilerin TBMM'ye gönderilmek istenmesinden oldukça muzdarip olmuş ve aday yoklaması yapan partililere bir çağrıda bulunarak, bunları memleketin başından uzaklaştırmaları temennisinde bulunmuştur.¹⁹ *Akis*, AP'ye 1100'ü geçkin aday adayı başvurduğunu ve liste başında yer almak için eski DP'liler ile yeni AP'liler arasında kıyasıya mücadele olduğunu belirtmiştir. AP'lilerin 1961 seçimlerinden sonra 4 yıldır yoğun olarak çalıştıkları fakat yerlerini eski DP'lilere veya onların yakınlarına kaptırmak tehlikesiyle karşılaştıkları yakınmalarına atıf yapılmıştır. Bununla ilgili şu örnek verilmiştir: Eski DP milletvekili Samet Ağaoğlu'nun, o dönem seçim bölgesi olan Manisa'dan, karısı

¹⁶ "Bravo", *Akis*, 9 Ekim 1965, s.8.

¹⁷ Toker, "Yurtta Olup Bitenler", *Akis*, 14 Ağustos 1965, s.6.

¹⁸ "Millet", *Akis*, 21 Ağustos 1965, s.4,6.

¹⁹ Şule Tokatlı, "Metin Toker ve Akis Ekseninde Türk Siyasi Hayatına Bakışı", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2018, s.149.

Neriman Aġaoġlu'nun AP aday adaylığını desteklemesi karşısında, AP'li bir gencin "hâlâ yetmedi mi Samet Bey" diye bağırmasını yazmıştır. *Akis*, her ne kadar AP'yi eleştirse de önseçimde, AP içinden birçoğunun, eski DP'lileri liste başına koydurmamak için uğraştığı durumunu takdir etmiştir.²⁰

Demirel, seçimi kazanmak için eski DP'lilerle yoğun temas içinde bulunmasına rağmen seçimden sonra onlarla arasına mesafe koymuş, parti içinde DP intikamını alalım diyen radikal kişileri dizginlemiştir.²¹ Burada Demirel'in, dönemin şartlarını göz önünde bulundurduğunu ve konjonktürel davrandığını söylemek mümkündür.

Akis, AP'nin ön seçimlerinin kıran kırana geçtiğini belirtse de CHP'de böyle bir sürecin yaşanmadığını yazmıştır. Bunun nedenini CHP içinde hem eski DP'liler olmamasına hem de parti içinde hırslı teşkilatçılar bulundurmamasına dayandırmıştır. *Akis*, CHP'de yapılan ön seçimlerde CHP'lilerin sadece kendilerini düşünmediğini de belirtmiştir. Buna örnek olarak, Bülent Ecevit'in Ankara veya İstanbul'da yapılan yoklamalarda birinci sırayı alacakken, Zonguldak'tan yoklamaya girmeye karar vermesini göstermiştir.²² *Akis*'in, CHP'nin AP'den daha demokrat olduğunu ve parti içi çekişmelerinin olmadığını vurgulamak istediği söylenebilir.

Akis, AP ve CHP'de ön seçimlerin önemli görüldüğüne dikkat çekse de diğer partilerde ön seçimin böyle olmadığına değinmiştir. Buna dayanak olarak, bu partilerin fazla bir iddiaları olmaması gösterilmiştir. Hatta bu partilerin bazılarının, ön seçim arifesinde yaptıkları faaliyetleri bir ön seçim olarak değil, lidere dalkavukluk yaparak geçirdikleri belirtilmiştir.²³

Akis, AP'nin, Ağustos ayı sonunda yapılacak olan ön seçimde dehşete düştüğünü belirtmiştir. Buna neden olarak, AP'deki ön seçimlerin diğer partilere göre kıran kırana geçmesi gösterilmiştir. *Akis*, AP'ye 1100'ü geçkin ön aday başvurduğunu, bunlardan ancak 200 kişinin yerinin sağlam olduğunu, diğer 900 aday adayının ise AP'ye küsebileceği belirtmiştir. Bundan dolayı AP'nin ön seçimden sonra partilerinden kopmanın nasıl önlenilebileceğinin telâşına girildiği ifade edilmiştir. *Akis*, burada AP'nin bu kişilere aday adaylığı kaybetseler bile üzülmemelerini çünkü kendilerinin iktidara gelmesi için çalışacak olan kişilere seçim sonrasında, iktidarlarının nimetlerini sunacaklarını söylediğini iddia etmiştir.²⁴ *Akis*, burada AP'nin seçmenini kaybetmemek için politikalar ürettiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Anketler ve Aday Profilleri

Akis, o dönem sık rastlanmayan bir örnek vermiş ve 1965'lerin başında yapılan seçim anketini bildirmiştir. Bu anketin kim tarafından yaptırıldığı belirtilmemiştir. Gecekonduarda yapılan ankette, 55-60 yaşını geçkin kişiler, anketçinin "1965 yılında ne istersiniz?" sorusunu, vatana ve millete zeval gelmesin ve millî dâvalarda başarıya ulaşılsın diye yanıtlamışlardır. Fakat 30 yaşından aşağı olan kişiler ise bu

²⁰ "Yoklamalar", *Akis*, 21 Ağustos 1965, s.10.

²¹ Fedayi, "Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971", s.133.

²² "Yoklamalar", *Akis*, 21 Ağustos 1965, s.11-12.

²³ "Yoklamalar", *Akis*, 21 Ağustos 1965, s.12.

²⁴ "Yoklamalar", *Akis*, 21 Ağustos 1965, s.9-10.

soruya, maddi şeyler beklediklerini söylemişlerdir. Bunlar: tapu, kredi, iş, motosiklet, elden düşme bir otomobil vb. gibi isteklerdir.²⁵ Bunun dışında seçime dair yapılan başka bir ankete rastlanılmamıştır. Bu anket sonuçlarından partilerin haberi olduğu söylenebilir. Çünkü *Akis*'te yer alan pek çok yazıda, parti liderlerinin yapmış oldukları mitinglerde bu istekleri vaat olarak sundukları yazılmıştır.

Akis'te, ön seçim sonrasında “*Adaylarına Göre Partilerin Özellikleri*” başlığı altında bir değerlendirme yapılmıştır. Adaylar arasında en çok çiftçi bulunduran partilerin AP ve YTP olduğu, AP'nin 450 adayından 42'sinin çiftçi ve ziraatçı, YTP'nin ise 41 adayının çiftçi olduğu belirtilmiştir. En çok müteahhittin ise 22 kişi ile MP'de, onu 16 kişi YTP'nin takip ettiği, AP'nin 13, TİP'te 3 ve CHP'de 2 müteahhit adayı olduğu yazılmıştır. En çok fabrikatör ve tüccar adayının 88 kişi ile MP'de olduğu, YTP'de 66, CKMP'de 57, AP'de 50, CHP'de 41, TİP'te ise 7 kişi olduğu belirtilmiştir. En çok felsefeci ve tarihçinin 5 kişi ile Türkeş'in partisi olan CMKP'de olduğu belirtilmiştir. En çok hukukçu ve iktisatçının rekor sayıda CHP'de olduğu, 12 iktisat, 173 hukukçu adayının olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında CHP'nin müspet ilime çok önem verdiği için 77 adayın doktor, mühendis, dişiçi, veteriner ve kimyager olduğuna da değinilmiştir. En çok din adamını MP'nin gösterdiği, liste başına 3 din adamı yerleştirdiğini, AP ve CMKP'nin 1 din adamı, CHP ve YTP'nin ise listeye hiç din adamı adayını koymadığı belirtilmiştir. CHP'nin 7 ev kadını aday göstermesiyle rekor kırdığı ifade edilmiştir. En çok işçi, sendikacı ve sanatçı adayının TİP'te olduğu, 88 adayının işçi, 37'sinin sendikacı, 4 kişinin de ressam, müzisyen ve artist olduğu bilgisi verilmiştir. Bunların dışında YTP'de 14 kişinin mali müşavir olduğu, listelerde de tek antrenör adayın bir kişi ile CMKP'de olduğu da belirtilmiştir.²⁶

Akis'te yazıları yayımlanan Jale Candan, kadın haklarını savunan yazılarıyla ön plana çıkmıştır. 1965 seçimleri öncesinde herkesten farklı bir konuya temas etmiştir. Kadınların da TBMM'ye girmeleri gerektiğini belirtmiş, bunun yolunun ön seçimden geçtiğini vurgulamıştır. Candan, kadınların eğer bu meseleye önem verip, Meclise çok sayıda kadın girebilirse, kadınlar lehinde istedikleri siyasi çalışmaları yapabileceklerinin önemine işaret etmiştir.²⁷ Candan, teşkilâtı içinde kadına yer veren tek siyasî partinin CHP olduğunu belirtmiştir. CHP'nin kadınların siyasi hayata katılmaları için, tüzüklerinde birçok değişiklikler yaptığını söylemiştir.²⁸

Parti Söylemlerinin Meydana Yansımaları

CHP, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra artık yeni siyasi söylemler benimsemesi gerektiğini anlamıştır. CHP, 1965 seçimlerine öncesindeki gibi özgürlük ve demokrasi vurgularıyla gidemeyeceğini anlamış ve bu nedenle dönemin baş sorunlarından olan iktisadi kalkınma, işçi sorunları, grev, toplu sözleşme, toprak reformu, vergi adaleti, sosyal düzen vb. gibi temel sorunlara ağırlık vermeye başlamıştır.²⁹

CHP, 1965 seçimlerine giderken, ortanın solu söylemini her yerde dillendirmesini

²⁵ “Reformlar Yılı 1965!”, *Akis*, 15 Ocak 1965, s.7.

²⁶ “Adaylarına Göre Partilerin Özellikleri”, *Akis*, 25 Eylül 1965, s.9.

²⁷ Jale Candan, “Kadınlar İsterse”, *Akis*, 4 Eylül 1965, s.32.

²⁸ Jale Candan, “Siyasi Hayatta Kadın”, *Akis*, 14 Ağustos 1965, s.32.

²⁹ Altuğ Koç, “1965 Genel Seçimleri Öncesinde “Ortanın Solu” Söyleminin Ortaya Çıkışı”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2017), s.42-43.

sağlayan gelişmeler olmuştur. TİP başkanı Mehmet Ali Aybar, sol oylara talip olmak için yeni stratejiler uygulamış ve bu kamuoyunda ciddi karşılık bulmuştur. Onun “köylüye toprak, herkese iş” sloganı, CHP seçmenini bile etkilemiş ve sol seçmen TİP’e yönelmiştir. CHP, kendi seçmenini elinde tutmak için, seçimlere ‘ortanın solu’ sloganıyla girmiştir. CHP’nin ortanın solunda yer aldığı söylemi, 25 Temmuz 1965’de CHP genel başkanı İsmet İnönü’nün yaptığı konuşmada resmi olarak ifade edilmiştir. İnönü, bu konuşmadan sonra da çeşitli gazetelere verdiği demeçlerde “CHP bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir ekonomik anlayıştaadır” diyerek ortanın solu vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Böylece bunun, benimsenmesini sağlamış ve kamuoyu oluşturmuştur.³⁰ Toker, *Akis*’te bu durumu “CHP ortanın solunda Amerika’daki Demokrat Parti derecesinde yer alacak” olarak analiz etmiştir.³¹

CHP’nin kendini “ortanın solunda” bir parti olarak ifade etmesi durumu *Akis*’in birçok sayısında değerlendirilmiştir. Özellikle Toker, *Akis*’te bu tabiri çok sık eleştirmiş, bunu sık kullanmanın CHP’ye bir şey kazandırmayacağını belirtmiştir. Hatta bu söylemin CHP’yi solcu veya sosyalist olarak nitelediğini, bunun da demagoji yapmak anlamına geldiğini söylemiştir. CHP’nin en büyük rakibi olan AP’nin, bu söylemi CHP aleyhinde kullanarak CHP’yi “Moskof zihniyetine sahip” olmakla itham ettiğini ifade etmiştir. Toker, artık seçime katılan partilerin sağ ve sol olarak kutuplara ayrıldığını belirterek, CHP’nin kendini doğru bir şekilde halka anlatması gerektiğini söylemiş ve CHP’ye bir takım öğütler vermiştir. Öncelikle parti program ve görüşlerinin doğru şekilde millete anlatılması gerektiğinin altını çizmiştir.³²

Demir, AP’nin DP’nin mirasına talip olduğunu belirten bazı emareleri kurulduğu andan itibaren gösterdiğini belirtmiştir.³³ AP, halka kendilerini DP’nin mirasçısı olarak göstermek için parti ambleminde değişiklikler yapmıştır. AP’nin ilk amblemi kitap ve güneş olan bir semboldü. Bunun yerine başı dik yürüyen, beyaz bir kır at seçilerek yeni bir amblem yapılmıştır. Böylece DP’nin, toplumda benimsenmiş olan demirkırat vurgusu ön plana çıkarılmış ve buna bir gönderme yapılmıştır.³⁴ Bu nedenle CHP genel başkanı İnönü, AP’nin amblem değiştirip DP kıratına gönderme yapmalarını, elbette ikinci kıratta birincisinin yolundan gidecektir diyerek, onların DP’nin siyasi mirasçısı olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Demirel, bu radikal hamlesiyle DP mirasına sahip çıkmaya çalışan YTP’yi saf dışı bırakmıştır.

Tıpkı CHP’nin “ortanın solu” ifadesi gibi, AP’nin, demirkırat amblemi de *Akis*’te geniş yer bulmuş ve bu durumu en çok yine Toker eleştirmiştir. O, bunu maharetli bir seçim yatırımı olarak değerlendirmiştir. AP’nin demirkıratı seçerek, seçmene karşı göz boyadıklarını, onlara eski demirkırat devrini geri getireceklerini örtük

³⁰ Hatice Sinem Hüröglü, “Akis Mecmuasına Göre Türkiye’de Siyasi, İktisadi, Kültürel Hareketlilik ve Değişimler (1954-1967)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019, s.104-105. CHP, 1966’nın 18-21 Ekim günleri arasında yaptığı 18. CHP Kurultayı’nda, ortanın solu fikrini kesin olarak resmi parti ideolojisi haline getirmiştir. Gülsüm Tütüncü Esmer, *CHP: 1965 – 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk, 2006, s.59, 67.

³¹ Altuğ Koç, “1965 Genel Seçimleri Öncesinde “Ortanın Solu” Söyleminin Ortaya Çıkışı”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2017), s.42-43.

³² Toker, “Şu ‘Ortanın Solu’ Hikâyesi”, *Akis*, 14 Ağustos 1965, s.5; Toker, “Tedhiş ile İnfial”, *Akis*, 24 Temmuz 1965, s.5.

³³ Deniz Cenk Demir, “Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demir Kırat’tan Adalet Partisine Merkez Sağın Sancılı Serüveni”, *Türkiye’nin Atmışlı Yılları*, Der. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim, 2007.

³⁴ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s.123-124.

³⁵ “İkinci Demirkırat Elbette Birincisinin Yolundan Yürüyecek”, *Milliyet Gazetesi*, 26 Ağustos 1965, s.1.

olarak vadettiklerini iddia etmiştir. Toker, ne yazık ki buna inanacak olan kimse-lerin olduğunu da belirterek o kişileri “*eski günler hasretlisi*”, “*kıratı görünce iman tazelemişler, canlılıkları artmış, moralleri takviye olmuş*” kişiler olarak nitelendir-miştir. Toker, bu amblem değişikliği ile AP’nin kendisini 1960 yılı öncesindeki DP zihniyetine hapsedtiğini söylemiştir. Toker, AP’nin Türkiye’yi asla tekrar DP gün-lerine götüremeyeceğini, buna heves bile etmemeleri gerektiğinin altını çizerek; eğer aksi olursa da “*bir kuvvet çıkar ki bu heves sahipleri ne olduklarını şaşırırlar*” diyerek, bir hatırlatmada bulunmuştur. Hatta Türkiye’nin selametini isteyen kişi-lere, bir an önce AP’yi bu hevesten ayıltıp, kendilerine getirmesi için bir çağrı yap-mıştır.³⁶

Akis’te, AP-DP benzerliğine bir örnek daha verilerek, ikisinin de Türkiye’de bulu-nan iki kuvvet kaynağını hiç anlamadığı iddia edilmiştir. Biri gençlik, diğeri ise si-lahlı kuvvetlerdir. DP’nin bunları baskı altında tutmaya çalıştığı, AP’nin ise bunları millî iradeye karşı bir direniş olarak gördüğünün altı çizilmiştir. *Akis*’te, İnönü’nün bunlar gibi olmadığını belirtmek için, onun yıllardır gençlikle orduyu iyi bir şekilde idare ettiği ifade edilerek, haleflerine sakin bir gençlik ve itidalli bir ordu devrettiği yazılmıştır. Burada seçmene; AP’nin koalisyonda olmasına rağmen basiretsiz bir politika uyguladığı, eğer AP’nin tek başına iktidara gelirse de bir başarı elde ede-meyecekleri ve ufak bir meseleyi bile çözemeyip büyük bir sorun haline getirecek-leri gösterilmek istenmektedir.³⁷

Demirel, Toker’in ifade ettiğinin aksine seçim meydanlarında gençlik ve orduya önem verdiğine dair söylemlerde bulunmuştur. *Akis*’te, Demirel’in ilk seçim mi-tingi olan Erzurum’da, ordu ve gençlik vurgusunu ön plana çıkardığı yazılmıştır. Demirel, ordunun da kendisini dinlemeye geldiğini belirterek orduyu muhabbetle selamlamış ve böylece partisi ile ordunun birlikte hareket ettiğine dair iyimser hava oluşturmuştur. Akabinde ise gençliğin anayasal hakların dışına çıkmamaları ge-rektiğine değinerek, AP iktidarında üniversiteli gençler için sonsuz imkanlar aç-acıklarını söylemiştir.³⁸

Akis’te, Eylül ayının sonlarına doğru parti liderlerinin seçim mitinglerine ağırlık vermeye başladıkları yazılmış ve bu süreç bütün detaylarıyla ilgili sayılara yansıtıl-mıştır. 25 Eylül 1965 sayısının kapağına Demirel ile İnönü’nün fotoğrafı koyulmuş ve ikisi arasına bir mikrofon yerleştirilmiştir. Büyük puntolarla fotoğrafların üze-rine “*Seçim Kampanyası Başladı*” yazılmıştır. Seçim öncesi CHP ve AP genel baş-kanları yaptıkları yurt gezilerinde büyük mesafeler kat etmiştir. Bu geziler sırasında genç olan AP genel başkanı Demirel’in 11.762 km. yol kat ettiği görülürken, artık çok yaşlanmış olan CHP genel başkanının ise Demirel’in yarısı kadar bile yol ala-mamıştır. İnönü, toplam 4.402 km. yol kat etmiştir.³⁹ Demirel, liderler içinde en fazla mesafe kat eden kişi olmuştur. Şüphesiz bu durumda onun genç ve dinamik olması etkindir.

Toker, 25 Eylül 1965 sayısında “*Kampanyaya Bakarken*” adlı kaleme aldığı yazıda CHP ve AP üzerinden değerlendirme yapmıştır. Toker, İnönü’nün, olgun devlet adamı ve uzun yıllar siyasi tecrübesi olduğunu belirterek, onun rakibinden daha

³⁶ Toker, “Demirkırat II”, *Akis*, 7 Ağustos 1965, s.5.

³⁷ Toker, “Başlayan Huzursuzluk Belirtileri”, *Akis*, 11 Eylül 1965, s.5.

³⁸ “Kullanılmış Mizansen”, *Akis*, 25 Eylül 1965, s.10.

³⁹ *Milliyet Gazetesi*, 10 Ekim 1965, s.5.

avantajlı olduğunu ima etmiştir. Onun seçim kampanyasında AP'nin 8 aydır koalisyonda bulunmalarına rağmen hiçbir şey yapmadıklarını, sadece eski Demirkırat zihniyetini geri getirmeye çalıştıklarını söylemiştir. İnönü, burada AP'nin yaptığı birkaç hatayı sıralamış; ne kadar vergi topladıklarını artık açıklamadıkları, servet sahiplerinin isimlerini gizli tutmaları, her mahallede on beş milyoner türettikleri, pahalılığı övmeleri, birçok vurguncu, karaborsacı ve komisyoncu sayısını arttırmalarını örnek olarak vermiştir. Toker, AP'nin CHP'ye karşı iki silah kullandığını, birinin “biz DP'yiz” ötekini ise “CHP komünisttir” sözü olduğunu söylemiştir. Toker, burada iki partinin vaatlerini değerlendirmiş, AP'nin ciddi bir söz söylemediğini, İnönü'nün bunlar karşısında daha da güçlendiğini, herkesin AP gelirse memleketi nereye sürükleyeceğini gördüğünü ifade etmiştir. Hatta Toker, demirkırata atıf yaparak “beygir” tabirini kullanmış ve kitlelerin gözü kapalı bir beygirin peşinden tekrar karanlık günlere gitmeyi kabul edeceklerini, insan kolay kolay düşünmüyor demiştir.⁴⁰

AP'nin Erzurum Mitingi

Akis'te “İz Takip Edenler” başlığı altında AP'nin seçim stratejilerine dair bazı ayrıntılar verilerek, AP'nin ilk seçim mitingini Erzurum'da gerçekleştirdiğine değinilmektedir. AP, seçim gezisine son şeklini verirken DP stratejisini izlemiş ve DP'nin 1950 ve 1954 seçimlerinde çizdiği rotayı esas almıştır. *Akis*, AP'nin; DP'nin, 1950 ve 1954 seçimlerinde Erzurum'dan başlayıp, iyi sonuçlar aldığını, 1957 seçimlerinde ise Afyon'dan başlayıp kötü sonuçlar aldığını bildikleri için, bundan kendilerine ders çıkardıklarını yazmıştır.⁴¹

Akis, Erzurum'da kürsüye AP'li Seyfi Öztürk'ün de çıktığını belirterek, onun daha önce siyasilerin yaptığı gibi dini siyasete alet etmeye çalıştığına dair bir örneği anlatmıştır. Öztürk, sözlerine her şeyin başının manevi kalkınma olduğunu söyleyerek başlamış ve ikinci ezanı okununca, şimdi ezanı dinleyelim diye konuşmasını yarıda kesmiştir. *Akis*, bu hareketin halk arasında çok tesirli olduğunun altını çizerek, Öztürk'ün dudaklarını kıpırdatarak dua okumasının da halkı galeyana getirdiğini ve Allahu Ekber nidalarının yükseldiğini yazmıştır. *Akis*'te, ezan olayının kurgulanmış bir olay olduğu belirtilmiş ve Allahu Ekber nidalarının yükselmesi de mitingin “spesiyalitesi” olarak değerlendirilmiştir. Bu olayı da “kullanılmış mizansen” başlığı altında anlatmıştır.⁴² *Akis*, Erzurum mitinginde Demirel'in konuşmasının birçoğunu kâğıttan kötü bir tempo ile okuduğunu belirtmiş, Demirel'in ara ara “İktidar AP'nindir” sloganlarını atsa da halk tarafından alkışlanmadığını yazmıştır. *Akis*, bunun Demirel'in ilk miting konuşması olduğunu, Allah sözünü yerli yersiz kullanmasının dışında, tüm bunlara rağmen diğer AP'lilerden daha seviyeli konuştuğunu vurgulamıştır.⁴³

Akis, AP'nin 1965 seçimleri için ilk miting yeri olan Erzurum ve Kars mitinglerine nerdeyse 7 sayfa yer ayırmış ve çok detaylı anlatmıştır. Fakat CHP'nin Elazığ ve Malatya mitinglerine ise 1,5-2 sayfa yer ayırmış, hiç detaya girmemiştir. *Akis*, AP'yi detaylı anlatmasına rağmen, onların hatalarına, yanlışlarına vurgu yapmıştır. CHP'yi anlattığı yerde ise neredeyse hata, eksik belirtmemiş, aksine AP'nin mitingine katılım çok az oldu derken, İnönü'nün mitinglerinin ise muhteşem olduğunu,

⁴⁰ Toker, “Kampanyaya Bakarken”, *Akis*, 25 Eylül 1965, s.5.

⁴¹ “İz Takip Edenler”, *Akis*, 25 Eylül 1965, s.6-7.

⁴² “Kullanılmış Mizansen”, *Akis*, 25 Eylül 1965, s.10.

⁴³ “Kullanılmış Mizansen”, *Akis*, 25 Eylül 1965, s.10.

on binlerin katıldığını, hınca hınç dolu meydanlar olarak ifade etmiştir. Burada *Akis*'in okuyucuyu yönlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Anlattıklarından yola çıkarak halk için AP'nin değil CHP'nin faydalı olduğunu örtük olarak söylemiştir.

Miting Çalışmaları ve Siyasi Liderlerin Söz Düellosu

Seçimden önce parti sözcüleri radyo konuşmaları yapmıştır. Bu radyo konuşmaları incelendiğinde ekonomik ve sosyal konuları ön plana çıkaran CHP ve TİP olmuştur. Petrol ve toprak reformu en çok değindikleri konu arasındadır. En çok partisini ve önderlerini öven partilerde CMKP ve MP olmuştur. Yine en çok diğer parti ve liderlere sataşan ise AP ve MP olmuştur. Din ve mukaddesatı ise en çok ön plana çıkaran partiler ise CMKP ve AP olmuştur.⁴⁴

Akis'te, parti sözcülerinin radyoda yaptıkları konuşmalar değerlendirilerek, seçim sonuçlarına dair bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. *Akis*, "Kampanya" alt başlığı altında, diğer partilerin kaybedeceğini ve yalnız CHP'nin kazanacağını ön görmüştür. Hatta CHP'nin diğer sözcülerinin, İnönü seviyesinde konuşurlarsa, oylarını daha arttırarak iyice büyüyeceğinin altı çizilmiştir. *Akis*, diğer partilerin durumuna da değinmiş; AP ve CMKP'nin hiçbir şey kazanamayacağı, MP'nin her şeyi kaybettiği, YTP'nin bir mana ifade etmediği ve TİP'in ise sınırda kaldığı belirtilmiştir.⁴⁵

Akis, parti liderlerinin de radyo konuşmalarını değerlendirmiş; eğer seçime kadar Demirel'in bu iki söylem dışında -biz DP mirasçısıyız, CHP komünisttir- yenilikler geliştirmese, AP'nin acı bir seçim sürpriziyle karşılaşılacağı ve bu durumun Demirel'in kısa ve parlak siyasi yaşamının sonu olacağı belirtilmiştir. Radyo konuşmasında CMKP'nin yeni bir ses yükseltmediği, klişe sözler ve büyük tabirlerinin dışına çıkmadığı, YTP'nin ise sanki böyle bir parti yokmuş gibi konuştuğu belirtilmiştir. Bölükbaşı'nın ise ilk başta popüler olduğu fakat 40 yıllık meseleleri gündeme getirip İnönü'ye sataştığı için bu ilk günlerdeki popülerliğini kaybetmiş yerini TİP'e bırakmıştır. Burada MP'nin tahmin edilenden daha az oy alacağı ve CHP'nin bunlar karşısında akli başında bir parti olduğu söylenmiş ve seçimi kazanacağı vurgulanmıştır.⁴⁶

Akis'in, 590. sayısı seçimlerinden bir gün önce 9 Ekim'de yayımlanmıştır. Kapak sayfasında büyük puntolarla "Kim Kazanacak" yazılmıştır. Burada özellikle şu husus dikkati çekmektedir. *Akis*'te, bundan önceki 1961 seçimlerinde kendinden emin tahminler yürütürken, 1965 seçimlerinde bu kadar keskin tahminler yerine, toplumun genel kanaatine göre yorumlar yapmıştır. Çünkü 9 Ekim 1965 sayısı tamamen incelendiğinde böyle olduğu görülmektedir. Toker, "Karar Saati" başlığıyla kaleme aldığı yazıda CHP ve AP'nin mazide yaşadıklarından bir adım ayrılmadıklarını söyleyerek iki partinin birbirlerine karşı olan söylemlerini eleştirmiştir. Ama Toker AP'yi en başta eleştirmiş ve halkı yönlendirmek ister gibi tavır takınmıştır. Burada halka, "huzur devam etsin mi veya AP başa geçerse ülkede bir karışıklık mı çıksın" diyerek, örtük olarak AP'ye oy verilmemesi gerektiğini ima etmiştir. Hatta Toker, yine örtük olarak halkı CHP'ye oy vermeye çağırılmış ve "CHP bugünkü şartlar içinde ne kadar kıymetli ve memleketi yönetmeye ne denli haiz olduğunu göstermiştir" demiştir. Toker AP ve MP'nin Türkiye'nin geleceğine

⁴⁴ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s.253.

⁴⁵ "Kampanya", *Akis*, 2 Ekim 1965, s.4.

⁴⁶ "Kampanya", *Akis*, 2 Ekim 1965, s.4.

dair hiçbir şey ortaya koymadığını, bunlara oy verenlerin hislerine kapılarak oy vereceğini belirttiikten sonra 1965 Türkiye’inde sadece hissi oy verilmesinden tehlikeli bir durum olmadığını söylemiştir. CMKP ve TİP’i de eleştirmiş, bunları doktrin olarak ikiz partiler olarak nitelendirmiştir. Bunların sadece demagoji yaptıklarını vurgulayarak; TİP’i 1930’lardaki Alman Komünist Partisine, CMKP’yi ise Hitlerin Nazi Partisine benzetmiştir.⁴⁷

Abadan, seçim gününden önce, partilerin söylemlerini, genel olarak şu şekilde tespit etmiştir: AP’nin ağırlıklı CHP üzerinden oy devşirmeye çalıştığını söylemiş, AP’nin, CHP’yi TİP ile benzer gördüğünü belirterek, CHP Türkiye’ye komünistliği getirmeye çalışıyor propagandası ile seçmene hitap ettiğini ifade etmiştir. Bunun dışında AP, CHP’yi partizanlıkla, halkı anlamamakla, anayasayı ihlal etmekle de suçlamıştır. AP sadece CHP’yi değil diğer partileri de eleştirmiş CKMP, MP ve YTP’yi aciz partiler olarak nitelendirerek, aday listelerinde bile yeteri kadar aday koyamadıklarını iddia etmiştir.⁴⁸ CKMP, ise seçim çalışmaları yaptığı sırada ağırlıklı olarak komünizm ve komünizmle mücadeleyi ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle en çok TİP’i eleştirmiştir.⁴⁹ MP ise ağırlıklı CHP ve TİP üzerinden çalışma yapmış, komünizmle mücadele edeceğini söylemiştir. Bu nedenle özellikle CHP karşıtlarından oy alarak meclise girebilmeyi hedeflemiştir.⁵⁰ Abadan, TİP’in ise mülkiyet hakkını sınırlandırmayı ve her şeyi devleştireceği vaadiyle çalışmalar yaptığını söylemiştir. YTP ise daha çok özel teşebbüs ve yabancı sermaye ile ülkenin kalkınacağı görüşündedir. Bu nedenle yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için çalışmalar yapacaklarını seçmene anlatmıştır.⁵¹

Seçim Sonuçları

Akis’in, artık seçimlere yakın yaptığı tahminlerde daha dikkatli davrandığı görülmektedir. Bunda 1961 seçimindeki göstermiş olduğu yanlış tutumunun büyük rolü olduğu söylenebilir.⁵² *Akis*, artık bu seçimin iki büyük parti olan CHP ve AP arasında olacağını söylemiş, seçim kampanyasının en başında AP’nin seçimi kazanmasını “olağan bir ihtimal” olduğunu ama şimdi bu durumun değiştiğini, seçim sonucunun ise tam bir sürpriz olacağını belirtmiştir. AP’nin mecliste en çok milletvekili bulundurması muhtemel ama ikinciliğe düşmesinin de uzak bir ihtimal olmadığı vurgulanmıştır.⁵³

Nihayet 10 Ekim 1965’te seçim yapılmıştır. Bu seçime halkın katılım oranı ise % 71.3 olmuştur.⁵⁴ Katılma oranı, 1961 seçimlerinde % 81 iken, % 9.7 düşmüştür.⁵⁵ Buna göre; AP 240, CHP 134, MP 31, YTP 19, TİP 15, CMKP 11 milletvekili ile Meclise girmiştir.⁵⁶ *Akis*, seçimden sonraki ilk sayısını 16 Ekim 1965 tarihinde “AP iktidarda” kapağıyla çıkarmıştır. *Akis*, bu sayıda seçim sonuçlarını değerlendirmiş

⁴⁷ Toker, “Karar Saati”, *Akis*, 9 Ekim 1965, s.5.

⁴⁸ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s.134-140.

⁴⁹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s.220-225.

⁵⁰ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s.190-200.

⁵¹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s.238-240.

⁵² Hüroğlu, “Akis Mecmuasına Göre Türkiye’de Siyasi, İktisadi, Kültürel Hareketlilik ve Değişimler (1954-1967)”, s.107.

⁵³ “Büyükler Arasında”, *Akis*, 9 Ekim 1965, s.6-7.

⁵⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1969, s.133.

⁵⁵ Hikmet Sami Türk, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26/ 3-4 (1969), s.82.

⁵⁶ “Çankaya’da Atan Şafak”, *Akis*, 16 Ekim 1965, s.7.

ve sonuçları tam bir sürpriz olarak nitelendirmiştir. Fakat *Akis*'te, seçim sonuçlarını doğru tahmin ettikleri belirtilmiş, daha önce AP'nin kazanacağı ve CHP'nin muhalefet partisi olacağını yazdıkları iddia edilmiştir. *Akis*'te, her ne kadar bu şekilde yazıldığı ifade edilse de ilgili sayılarında bu ve benzeri söylemlere rastlanılmamıştır. Aksine her sayıda CHP'nin kazanacağı vurgulanmıştır. *Akis*, seçim sonucunun içerisinde başka sürprizlerin ortaya çıktığını ve bunlardan birisinin de sandığa gitmeyen seçmenler olduğunu belirtmiştir. Hatta beş milyon kadar seçmenin oy kullanmaya gitmediğine değinerek, bunların büyük çoğunluğunun CHP'li olduğu belirtilmiştir. *Akis*, bu iddiasını kanıtlayan veriler de paylaşmıştır. CHP'nin 1961 seçimlerinde oy aldığı bazı illeri göstermiş ve şimdi ise farklı bir sonuç ortaya çıktı demiştir.⁵⁷

Toker, seçimden önceki taraflı tutumunu, seçim sonuçlarını değerlendirirken de göstermektedir. O, eğer CHP seçilseydi Türkiye'nin işinin çok daha kolay olacağını ifade ederek konuya giriş yapmıştır. Toker, CHP'nin kendisini "ortanın solunda" nitelendirmesini, AP'nin miting meydanlarında aleyhte kullanarak CHP'yi komünistlikle itham ettiğini söylemiştir. Bunun sonucunda, halkın CHP'ye oy vermediği ifade edilmiştir. Toker, CHP bu söylemi dile getirmeseydi oyları artabilirdi ama dertlerinin oy almak değil, bir gerçekliği ifade etmektir, kararlı bir duruş sergilemiştir diyerek, CHP'yi takdir etmiştir.⁵⁸ Toker, CHP'nin 1965 seçimlerinde 1. parti olamamasının nedenini, o dönem *Akis*'te yazdıklarının dışında bir nedene dayandırmıştır. Ona göre, 1965 seçimlerine katılım az olmuş ve CHP'ye oy veren seçmen sandığa gitmemiştir.⁵⁹

Akis, bu seçimde diğer bir sürprizi de "boş partiler" olarak nitelendirdiği, MP ve YTP'nin gösterdiğini belirtmiştir. MP lideri Bölükbaşı'nın seçime hiçbir vaat sunmadan sadece İnönü'ye hakaret ederek Meclis'e 3. parti olarak girdiğinin altı çizilmiştir. YTP'nin ise orada burada aldığı oylarla Meclis'e 4. parti olarak girdiği söylenmiştir. *Akis*'te, TİP'in beşinci parti olmasına ve yeri doğru tahmin edilen tek partinin ise Meclis'e altıncı sıradan giren CMKP olduğu vurgulanmıştır.⁶⁰

Akis, seçim sonuçlarına göre hem Demirel'in hem de İnönü'nün, demokrasiyi ön plana çıkaran demeçler verdiğini yazmıştır. *Akis*, Demirel'in, bu sonuçların halkın zaferi olduğunu söylediğini ve İnönü'nün ise sonuçlara saygı duyduğunu ifade ettiğini yazmıştır. Diğer parti liderleri de demokratik seçim sonucuna saygı duyduklarını vurgulamıştır. CMKP ve YTP liderleri halkın AP'yi seçtiğini ve bu nedenle halkın iradesine saygılı olacaklarını belirtmiştir. Artık Türkiye'nin seçim sürecini tamamladığını ve AP'nin bir an önce ülkenin meselelerini çözmeye başlaması gerektiğinin altını çizmişlerdir.⁶¹ Böylece İnönü, seçim sonuçlarına şaşırmasına rağmen sükûnetle karşılaşmış ve Demirel'i tebrik etmiştir. Onun, yeni kurulacak AP iktidarına, yardımcı olacaklarını vurgulaması da ülkenin demokratik gelişmişliği açısından nerden nereye geldiğini göstermektedir.⁶²

⁵⁷ "Seçimler, Tebahhur Eden CHP'liler", *Akis*, 16 Ekim, 1965, s.4.

⁵⁸ Toker, "Ödev Şimdi Daha Güç", *Akis*, 16 Ekim 1965, s.5.

⁵⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, Cilt VII, Ankara: Bilgi, 1993, s.57.

⁶⁰ "Boş Partilere İtibar", *Akis*, 16 Ekim 1965, s.6.

⁶¹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976, s.299-301.

⁶² "İnönü Dün Demirel'i Tebrik Etti", *Milliyet Gazetesi*, 12 Ekim 1965, s.1

İnönü seçimden 3 gün sonra CHP meclisini toplayarak seçim sonuçlarını değerlendirmiştir. Bunun sonucunda ise yenilginin sebepleri genel olarak; ortanın solu söyleminin yeteri kadar halka anlatılamamış olması ve AP'nin bu söylemi CHP aleyhinde komünistlik propagandası olarak lanse etmesi, diğer bir neden ise CHP teşkilatının yeteri kadar iyi çalışmaması olarak gösterilmiştir.⁶³ Hem CHP içinde hem de CHP seçmeni tarafından ortanın solu söylemi çeşitli yönlerden eleştirilmiş ve CHP'nin yenilgisinin temel nedeni olarak gösterilmiştir. Bu söylemin bırakılması ve yerine başka söylem bulunulmasının dile getirilmesine İnönü tepki göstermiş, bundan dönüş artık mümkün değildir diyerek son noktayı koymuştur.⁶⁴

Akis, yayın hayatına başladığı andan itibaren her ne kadar tarafsız yayın politikası uyguladığını belirtse de objektif davranmadığı için bazı kesimler tarafından eleştirilmiştir. *Akis*'e yöneltilen eleştirilerin ilki, önce DP sonrasında da AP dönemini ön plana çıkararak, aşırı eleştirmesi durumudur. Bu nedenle *Akis*, toplumu ayrıştırıcı yayın yapmakla itham edilmiştir. Diğer en önemli neden ise Toker'in, İnönü'nün kızıyla evli olduğu için milli damat olarak lanse edilmesidir. Tüm bunlar göz önüne alındığında genel olarak *Akis*'in, CHP'nin resmi yayın organı gibi davrandığı, CHP'yi ön plana çıkarıp diğer kesimleri yoğun bir şekilde eleştirdiği için çevrede olumsuz bir algı oluşturduğu ifade edilmiştir.⁶⁵ Toker, bu eleştirilere *Akis*'te yer yer değinmiş ve dergiyi tarafsız yayın yapmamakla itham edenlere karşı bazı açıklamalar yapmıştır. Toker, İnönü ile *Akis* arasındaki tek münasebetinin, kendisinin İnönü'nün kızıyla evli bulunmasından ibaret olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında *Akis*'in İnönü'nün fikriyle, partisiyle veya iktidarıyla ilgisi olmadığını defaten vurgulamıştır.⁶⁶

Sonuç

Akis, 1954 ve 27 Mayıs 1960'a kadar olan sayılarında DP'yi, sonra ise DP'nin mirasını sahiplenen AP'yi eleştirmiş ve onları DP yolundan gitmekle itham etmiştir. *Akis*, seçim süreci boyunca partilerin seçim hazırlıklarını ve seçmen yapısını oldukça başarılı bir şekilde analiz etmiş ve bütün detayıyla sayılarına yansıtmıştır. Seçim sürecinde genellikle iki büyük parti olan CHP ve AP üzerinden değerlendirme yapmıştır. Dergide, AP'nin kendisini DP mirasçısı olarak gördüğü ve onların yolunda gittiği için eğer seçilirse demokrasiye sekteye uğratacağının altı çizilmiştir. *Dergi*, bu süreçte ise CHP politikalarını övmüş, eğer tek başına iktidara gelirse Türkiye'nin üzerindeki karanlıkların yok olacağını önemine işaret etmiştir. *Akis*'te, İnönü'nün siyaset sahnesindeki ağırlığı, olgunluğu, ordu nezdindeki itibarı ön plana çıkarılarak, seçmene bu yönü vurgulanmıştır. Fakat AP genel başkanı Demirel'in ise siyasette toy olduğu, hitabetinin güçlü olmadığı ve seçmeni peşinden sürükleyemeyeceği ifade edilerek örtük olarak lider imajı olmadığı iddia edilmiştir. *Dergi*, genellikle İnönü'nün ordu nezdindeki itibarını vurgulamakla, onun ardında askerlerin olduğunu seçmene göstermeye çalışmıştır.

Akis'te Milli Bakiye Sistemi'nin getirilmesinin, CHP'nin siyasal manevrası olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Partiler içinde ön seçim sürecinin AP ve CHP'de

⁶³ "CHP: Ortanın Solu Halka Anlatılamadı", *Milliyet Gazetesi*, 14 Ekim 1965, s.1.

⁶⁴ "Ortanın Solundan Dönüş Bahis Konusu Olamaz", *Milliyet Gazetesi*, 27 Kasım 1965, s.1.

⁶⁵ Seyran Efiliti Atay ve Hilal Karavar, "Akis Dergisi "Kadınlar Arasında" Bölümünde Kadın Algısı", *SEFAD*, 45 (2021), s.360.

⁶⁶ "Müteessir Olmak Neyi Halleder", *Akis*, 8 Ocak 1965, s.7.

cidde şekilde ele alındığı ve aday başvurularının en çok AP'ye yapıldığı belirtilmiştir. Dergide, en çok AP'nin söylemleri ve yapmış oldukları mitingler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Siyasi liderlerin söz düellosunda ise AP'nin CHP'yi komünistliği getireceği, CHP'nin ise AP'yi DP zihniyetini tekrar yaşatacağı söylemlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Akis, diğer partilere de değinerek, TİP'in aşırı sol görünmesine rağmen halktan oy alabildiğine, MP'nin sadece İnönü'yü eleştirerek onu sevmeyen kişilerden destek topladığına, YTP ve CKMP'nin ise herhangi bir söylem geliştirmeden Meclis'e girdiklerini yazmıştır. Bu küçük partilerin seçim sisteminin değişmesinden dolayı, Meclis'e girebilmeleri şans olarak değerlendirilmiştir. *Akis*, bütün partilerin tek ortak özelliğinin, hem seçim sürecinde hem de sonrasında milli irade vurgusunu ön plana çıkarmaları ve demokrasiye saygı duydukları söyleminin olduğuna işaret etmiştir.

Kaynakça

- Abadan, Nermin. *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1966.
- "Adaylarına Göre Partilerin Özellikleri". *Akis*. 25 Eylül 1965.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad. *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. Ankara: Bilgi, 1976.
- Atay, Seyran Efilte ve Hilal Karavar. "Akis Dergisi "Kadınlar Arasında" Bölümünde Kadın Algısı". *SEFAD*. 45 (2021): 355-374.
- "Boş Partilere İtibar". *Akis*. 16 Ekim 1965.
- "Bravo". *Akis*. 9 Ekim 1965.
- "Büyükler Arasında". *Akis*. 9 Ekim 1965.
- Candan, Jale. "Kadınlar İsterse". *Akis*. 4 Eylül 1965.
- Candan, Jale. "Siyasi Hayatta Kadın". *Akis*. 14 Ağustos 1965.
- "CHP: Ortanın Solu Halka Anlatılmadı". *Milliyet Gazetesi*. 14 Ekim 1965.
- "Çankaya'da Atan Şafak". *Akis*. 16 Ekim 1965.
- Demir, Deniz Cenk. "Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demir Kırat'tan Adalet Partisine Merkez Sağın Sancılı Serüveni". *Türkiye'nin Atmışlı Yılları*. Der., Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim, 2007.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1969.
- Fedayi, Cemal. "Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 16/57 (2019): 123-150.
- Gümüştekin, Uğur. *Demirel'in Büyük Hedefi: 1946'dan Bu Yana Siyasi Olaylar*. İstanbul: Gümüş / Tekin, 1974.
- Hüroğlu, Hatice Sinem. "Akis Mecmuasına Göre Türkiye'de Siyasi, İktisadi, Kültürel Hareketlilik ve Değişimler (1954-1967)". Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019.
- "İkinci Demirkırat Elbette Birincisinin Yolundan Yürüyecek". *Milliyet Gazetesi*. 26 Ağustos 1965: 1.
- "İnönü Dün Demirel'i Tebrik Etti". *Milliyet Gazetesi*. 12 Ekim 1965.
- "İz Takip Edenler". *Akis*. 25 Eylül 1965.
- "Kampanya Başladı". *Akis*. 8 Ocak 1965.

- “Kampanya”. *Akis*. 2 Ekim 1965.
- Kaya, Gazanfer. *Toplumsal Değişim Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP Üzerine Bir İnceleme)*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2013.
- Koç, Altuğ. “1965 Genel Seçimleri Öncesinde ‘Ortanın Solu’ Söyleminin Ortaya Çıkışı”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6/2 (2017): 37-50.
- “Kullanılmış Mizansen”. *Akis*. 25 Eylül 1965.
- “Millet”. *Akis*. 21 Ağustos 1965.
- “Müteessir Olmak Neyi Halleder”. *Akis*. 8 Ocak 1965.
- “Ortanın Solundan Dönüş Bahis Konusu Olamaz”. *Milliyet Gazetesi*. 27 Kasım 1965.
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin, 2009.
- Özgül, Bülent. “Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2002.
- “Reformlar Yıl 1965!”. *Akis*. 15 Ocak 1965.
- “Seçimler, Tebahhur Eden CHP’liler”. *Akis*. 16 Ekim, 1965.
- “Seçimler”. *Akis*. 1 Ocak 1965.
- “Seçimler”. *Akis*. 22 Ocak 1965.
- Tokatlı, Şule. “Metin Toker ve Akis Ekseninde Türk Siyasi Hayatına Bakışı”. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya, 2018.
- Toker, Metin. “Başlayan Huzursuzluk Belirtileri”. *Akis*. 11 Eylül 1965.
- Toker, Metin. “Cepheler Alınırken”. *Akis*. 12 Haziran 1965.
- Toker, Metin. “Demirkırat II”. *Akis*. 7 Ağustos 1965.
- Toker, Metin. “Kampanyaya Bakarken”. *Akis*. 25 Eylül 1965.
- Toker, Metin. “Karar Saati”. *Akis*. 9 Ekim 1965.
- Toker, Metin. “Ödev Şimdi Daha Güç”. *Akis*. 16 Ekim 1965.
- Toker, Metin. “Seçim Yılı”. *Akis*. 1 Ocak 1965.
- Toker, Metin. “Şu ‘Ortanın Solu’ Hikâyesi”. *Akis*. 14 Ağustos 1965.
- Toker, Metin. “Tedhiş ile İnfial”. *Akis*. 24 Temmuz 1965.
- Toker, Metin. “Yurtta Olup Bitenler”. *Akis*. 14 Ağustos 1965.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları: İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973*. Cilt VII, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Türk, Hikmet Sami. “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 26/3-4,(1969): 79-114.
- Tütüncü Esmer, Gülsüm. *CHP: 1965-1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk, 2006.
- “Yoklamalar”. *Akis*. 21 Ağustos 1965.
- “Yurtta Olup Bitenler”. *Akis*. 12 Haziran 1965.

Türkiye’de Seçim Hileleri: Gerrymandering

The Election Cheatings in Turkey: Gerrymandering

ALİ ÇİÇEK*

* Dr. Lect., Sivas Cumhuriyet University, Yıldızeli Vocational School, Yıldızeli, Sivas, Türkiye,
E-mail: alicicek@cumhuriyet.edu.tr
 <https://orcid.org/0000-0001-9875-2400>

Öz: Çağdaş demokrasilerin kalitesi, halkın iradesini özgürce temsil organlarına yansıtılabilmeleri ve seçim hukukunun da demokrasinin evrensel değerlerine dayanması ile mümkün olabilir. Kuşkusuz ki güçlü ve nitelikli bir demokratik rejimin oluşturulmasında genel, eşit ve gizli oy prensipleri, özgür seçimler ve siyasi partilerin ya da adayların eşit şartlarda yarışabildiği sistemler elzemdir. Günümüz çağdaş demokrasileri, bahsi geçen ilkeleri uyguluyormuş gibi görünüp bazı durumlarda sistem içinde hilelere müsaade edebilmektedir. Demokrasinin niteliksizleşmesine neden olan bu uygulamalardan bir tanesi gerrymandering’dir. Gerrymandering, siyasal iktidarın ya da belirli bir zümrenin lehine olacak şekilde seçim çevresinde düzenleme yapılmasını ifade etmektedir. Gerrymandering yöntemiyle siyasal iktidarda bulunan parti kendi oylarını artırmak ya da rakip oyları düşürmek için seçim çevresiyle oynamaktadır. Türkiye’de örneklerine daha çok Demokrat Parti döneminde rastladığımız gerrymandering uygulamalarına, bu çalışma özelinde 6360 Sayılı Kanun da örnek olarak gösterilecektir. Çalışmada, 6360 Sayılı Kanun’un getirdiği partizan gerrymandering uygulamasının Ak Parti lehine sonuçlar verdiği ve temsilde adaletsiz sonuçlar doğurduğu hipotezleri savunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Seçimler, Seçim hilesi, Gerrymandering, Partizan gerrymandering, 6360 sayılı kanun

Abstract: The quality of contemporary democracies can only be possible if the will of the people is freely reflected in the institutions of representation and electoral law is based on the universal values of democracy. Undoubtedly, general, equal and secret voting principles, free elections and systems in which political parties or candidates can compete on equal terms are essential for the establishment of a strong and qualified democratic regime. Today’s contemporary democracies seem to apply the aforementioned principles and, in some cases, allow cheating within the system. One of these practices that cause the democratization to be unqualified is gerrymandering. Gerrymandering refers to the regulation of the electoral environment in favor of the political power or a certain group. With the Gerrymandering method, the party in power plays with the constituency in order to increase its own votes or decrease the rival votes. In this study, Law No. 6360 will be shown as an example to the gerrymandering practices, which we encountered mostly during the Democratic Party period in Turkey. In the study, the hypotheses that the partisan gerrymandering practice brought by the Law No. 6360 gave results in favor of the AK Party and resulted in unfair results in representation were defended.

Keywords: Elections, Election cheating, Gerrymandering, Partizan gerrymandering, Law No. 6360

Gönderim 7 Temmuz 2022
Düzeltilmiş Gönderim 17 Eylül 2022
Kabul 19 Eylül 2022

Received 7 July 2022
Received in revised form 17 September 2022
Accepted 19 September 2022

Giriş

Çağdaş dünyanın hâkim siyasal doktrini olan demokrasi ve demokratik rejimler, ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de bazı asgari şartlara sahiptir. Özbudun'a göre demokrasinin en önemli şartları; siyasal sistemdeki temel siyasal karar organlarının genel oya dayanan serbest seçimlerle oluşması, serbestçe örgütlenen siyasal partiler arasında eşit şartlarla yürütülen iktidar yarışması ve tüm vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin tanınmış ve hukuki güvence alınmış olmasından mürekkeptir.¹

Demokratik rejimleri, otoriter ya da totaliter rejimlerden ayıran en önemli özelliği, siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı olarak halkı görmesidir. Demokratik rejimlerde siyasal iktidar ontolojik olarak ne bir soya/hanedanlığa ne de bir liderin sınırsız gücüne ya da bir ideolojinin mutlaklığına dayanır. Demokratik rejimler, halkın rızasına dayanır ve halkın rızası belirli aralıklarla yapılan seçimler aracılığıyla zuhur eder. Halkın kendini yönetmeye dair haklarını seçimler aracılığıyla temsilcilerine emanet ettiği demokratik rejimler, günümüzde örneklerine dünyanın birçok yerinde rastlamanın mümkün olduğu liberal demokrasilerdir.

Demokrasilerde siyasal iktidarın meşruiyeti seçimler yoluyla kazanılır ya da kaybedilir. Dahl, demokrasinin ve dolayısıyla seçimlerin vatandaşlara pek çok avantaj sağlandığına vurgu yapmaktadır. Ona göre demokrasi ve seçimler sayesinde vatandaşlar despot yöneticilerin gazabına karşı güçlü bir şekilde korunur, temel siyasi haklara ve daha geniş özgürlük alanlarına sahip olurlar, bireysel menfaatlerini koruma ve geliştirme fırsatına sahiptirler, kendi yaşamlarını düzenleyecek olan normların oluşması sürecine doğrudan kendileri ya da temsilcileri aracılığıyla katılabilirler, geniş bir ahlaki özerklik alanı içinde hareket edebilirler ve kişisel gelişimleri için olağanüstü fırsatlar bulabilirler.²

Dahl'ın demokrasi ve seçimlerle ilgili yaptığı tanım göz önünde bulundurulduğunda, "demokrasinin agorası seçimlerdir"³ saptaması yapılabilir. Bir kişiyi, kamu hizmetine seçmenin ya da politik bir teklif konusunda onay verip vermeme şeklindeki resmi irade yöntemi olarak tanımlanabilecek seçim, yalnızca seçim sandığının kurulmasından ibaret basit bir işlemler silsilesi olarak görülmemelidir⁴. Zira seçim denildiğinde, evrensel standartlara uygun olarak gerçekleştirilen uygulamaların anlaşılması gerekir.⁵ Burada mevzu bahis olan evrensel standartlar ise genel, eşit, serbest, gizli, bireysel oy, açık sayım ve döküm ilkeleri ile seçimlerin hukuki güvence altında gerçekleşmesidir.

Seçimlerin evrensel standartlara uygun bir şekilde gerçekleşmesi için siyasal otoritenin, bağımsız gözlemcilerin seçimleri takip etmesinden rahatsızlık duymaması ve hatta bağımsız gözlemcileri ülkelerinde gerçekleşen demokratik seçimler hakkında gözlem yapması ve özgürce raporlar hazırlayarak iç ve dış kamuoyuna sunması noktasında teşvik edici olması gerekir. Seçim güvenliğinin temin edilmesi, seçimlerin evrensel standartlara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi ve bütün bu sü-

¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, 19. bs, s.87.

² Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*, çev., Betül Kadioğlu, Ankara: Phoenix Yayınları, 3. bs, 2015, s.88.

³ Şeref İba, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. bs, 2017, s.115.

⁴ Ali Çiçek, "Demokrasi Yerel Yönetimler ve Siyasal Katılma", *Türk Yerel Yönetimleri: Yönetişim Siyaset ve Kurumlar*, der., Konur Alp Demir ve Ali Çiçek, Ankara: Detay Yayınları, 2022, s.35.

⁵ İba, *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*, s.116.

reci bağımsız gözlemcilerin takip etmesine teşvik edici uygulamalar bile çoğu zaman demokratik seçimlerin tam manasıyla adil bir şekilde gerçekleşmesini sağlamayabilir. Zira demokratik seçimlerin gerçekleşmesi, yalnızca bir takım hukuki ilkelere şekli bakımdan gerçekleşmesi demek değildir. Bazı durumlarda siyasal otorite, hukuki şartları yerine getirmiş olsa da seçimlerde kendisine avantaj sağlayacak ve dolayısıyla rakiplerini dezavantajlı bir duruma sokacak bazı düzenlemeler gerçekleştirebilir. Başka bir deyişle, siyasal iktidarı elinde tutan siyasal partinin, seçimleri kazanmak ve rakip partilerin oy sayılarını azaltmak maksadı ile yasal bir düzenlemeyle seçim çevrelerini manipüle etme girişimlerine dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de zaman zaman rastlanmaktadır. Seçim hukuku literatüründe *gerrymandering* olarak bilinen bu kavram, Türkçeye *hileli seçim bölgesi taksimatı* şeklinde tercüme edilmiştir.⁶

Bu çalışmada, demokratik ilkelerle bağdaşmayan bir uygulama olarak gerrymandering kavramı ele alınacak, Türkiye’deki gerrymandering uygulamalarına değinilerek özellikle 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’la nasıl bir örtülü hileli seçim bölgesi taksimatı yapıldığı incelenecektir. Araştırmanın hipotezi, 6360 Sayılı Kanun’un yapılmasındaki motivasyonlardan birinin gerrymanderingle siyasal iktidara yerel seçimlerde avantaj sağlama düşüncesi olduğudur.

Çalışmanın diğer hipotezi ise, 6360 Sayılı Kanun’la yapılan gerrymanderingle, temsilde adalet ilkesinin zarar gördüğüdür. Başka bir deyişle, 6360 Sayılı Kanun sonrasında özellikle büyükşehir belediye meclis üyelerinin belirlenmesinde demokrasinin evrensel ilkelerinden olan eşit oy prensibine aykırı uygulamalar ve dolayısıyla temsilde adaletle hileli getiren birtakım sonuçlar incelenecektir. Çalışmanın hipotezlerinin sınanması için 2014 ve 2019 yerel seçim sonuçları baz alınacak ve bazı büyükşehir belediyelerinde meclis üyesine düşen seçmen sayısı verileri karşılaştırılacaktır. Bu yöntemin uygulanması ile büyükşehir belediye meclislerinde gerrymandering’in meydana getirdiği sonuçlar, sayısal değerlerle ortaya konulacaktır.

Çalışmanın hipotezlerinin sınanmasından önce özellikle Türkçe literatürde çok fazla işlenmeyen bir kavram olarak gerrymandering tarihsel ve teknik açıdan değerlendirilecek ve gerrymandering motivasyonları, türleri ve taktikleri detaylıca sunulacaktır. Bunların yanı sıra Türkiye’deki gerrymandering uygulamalarına da yer verilecektir. Gerrymandering konusunda Türkçe literatürde çok az sayıda çalışmanın varlığı göz önüne alındığında, bu çalışmanın gelecek çalışmalar açısından bir kaynak niteliği taşıması da öngörülmektedir.

Gerrymandering: Seçim Bölgelerinin Hileli Şekilde Taksim Edilmesi

Demokrasi, modern devletin meşru yönetim tarzıdır ve demokrasinin de modern versiyonu temsili demokrasidir. Seçimler, yalnızca yönetenleri seçmek ya da yönetime onay vermek eyleminden ibaret değildir.⁷ Her ne kadar farklı görüşlerin açıklanabildiği ve bu görüşlerin partiler yoluyla örgütlenebildiği, iktidar yarışı için si-

⁶ Coşkun Can Aktan, “Hileli Seçim Bölgesi Taksimatı (Gerrymandering): Kamu Tercihi Perspektifi”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 14/1 (2022), s.3.

⁷ Ahmet Demirel ve Sezgi Durgun, “Temsilîyet ve Seçimler”, *Siyaset Kavramlar Kurumlar ve Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.363.

yasal rekabetin serbestçe uygulandığı rejimlerde demokratik seçimlerden söz edilebilir olsa da⁸ bazı durumlarda siyasal iktidarların seçimleri kendi avantajlarına çevirebilecek bazı yollara başvurdukları bilinmektedir. Mevzubahis yollardan biri, seçim bölgesinin taksim edilmesi marifetiyle siyasal iktidarın seçimleri kendi lehine manipüle etme eylemidir. Bu eylem gerrymandering olarak bilinmektedir.

Gerrymandering kavramı, siyasal iktidarın kamu yararı düşüncesi ve demokrasinin evrensel ilkelerini bir kenara bırakarak siyasal menfaat sağlamak amacıyla seçim çevrelerini kendi lehine ve dolayısıyla rakiplerinin aleyhine olacak şekilde belirlemesini ifade etmektedir.⁹ Sartori, gerrymandering kavramını, siyasal iktidarın ya da siyasal sistem içindeki dominant bir siyasal kurumun seçim çevrelerini *ad hoc*¹⁰ olarak düzenlemesi şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre gerrymandering bir tür hilekârlık ve suistimaldir. Dolayısıyla demokrasinin evrensel değerleri ile bağdaşmayan ve uygulayıcıları açısından da utanç duyulması gereken uygulamalardır.¹¹

Gerrymandering kavramının öyküsü tarihsel olarak, 1812 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hukuki düzenlemeye dayanmaktadır. 1810-1812 yıllarında Massachusetts eyaletinin valisi olarak görev yapan Elbridge Thomas Gerry, bulunduğu bölgedeki seçim çevresini partisinin (Demokratik Cumhuriyetçiler) lehine, dolayısıyla rakipleri olan Federalist Parti aleyhine düzenleyen bir yasanın yürürlüğe konmasına öncülük etmiştir. Bahsi geçen yasa Gerrymander Yasa Teklifi olarak bilinmektedir. Zira bu yasanın bir sonucu olarak seçim çevresi Demokrat Cumhuriyetçilerin çoğunlukta olduğu ve salamander (semender) şekline benzeyen bir harita meydana gelmiştir.¹² Bahsi geçen harita, Elbridge Thomas Gerry ve partisinin seçim bölgesi taksimatı yoluyla hile yaptığı eleştirilerine muhatap olmuş; bu uygulamaya da eleştiri yapanlar tarafından gerry-mandering ismi verilmiştir. Gerrymandering kavramındaki "gerry", bahsi geçen valinin ismi iken; mandering ifadesi ise *emretti, buyurdu* gibi manalara gelmektedir.¹³ Dolayısıyla *Gery buyurdu* şeklinde çevrilebilecek gerrymandering, ilk kez bu olayla siyaset bilimi ve seçim hukuku literatürüne girmiştir.¹⁴

Seçimlerin siyasal iktidar tarafından *ad hoc* şeklinde manipüle edilmesi manasına gelen gerrymandering, seçim çevresinin taksimatıyla sınırlıdır. Seçimlerin siyasal manipülasyonunda, seçim sistemine dair yasal düzenlemeler yapılması suretiyle aslında siyasal iktidara avantaj sağlanmasını öngören uygulamalar da vardır. Bu uygulamalar gerrymandering'den farklı olarak literatürde seçim herestetiği olarak bilinmektedir. Seçim herestetiği ya da seçimlerin siyasal manipülasyonu; siyasal iktidarın seçim yasaları ve seçim zamanlaması gibi araçları kendi menfaatine uygun şekilde kullanarak, seçmeni ikna etme argümanlarına başvurmaya gerek kalmaksızın seçim kazanma mücadelesi olarak tanımlanabilir.¹⁵ Dolayısıyla gerrymandering ile seçim herestetiği birbirinden farklı kavramlardır.

⁸ Mustafa Koçak, *Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları*, Ankara: Turhan Yayınevi, 2002, s.70.

⁹ Emine Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum*, Ankara: Nobel Yayınları, 2004, s.110.

¹⁰ *Belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik.*

¹¹ Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergun Özbudun, Ankara: Yetkin Yayınları, 1997, s.36.

¹² Nick Seabrook, *One Person One Vote: A Surprising History of Gerrymandering in America*, New York: Pantheon Books, 2022, s.23-24.

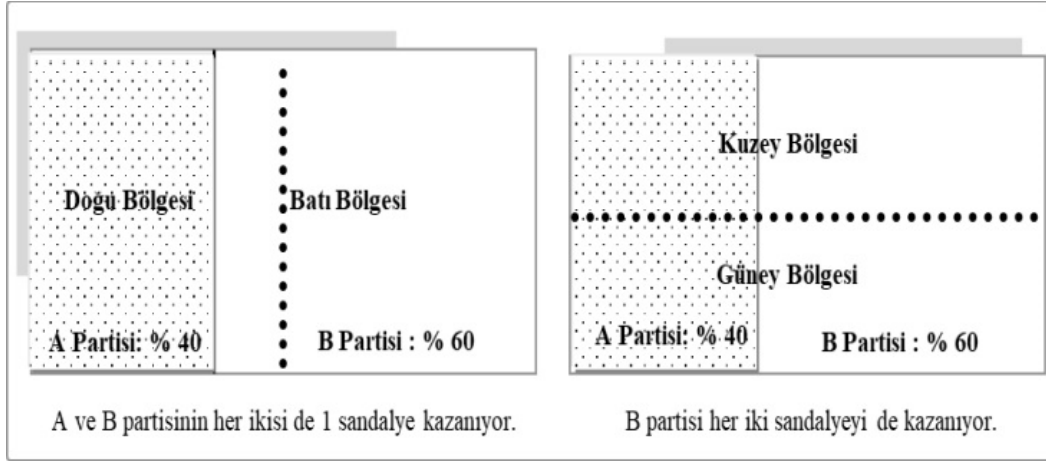
¹³ Mander ifadesinin kullanılmasında seçim çevresinin semender'e benzetilmesinin de etkisi olmuştur.

¹⁴ Aktan, "Hileli Seçim Bölgesi Taksimatı (Gerrymandering): Kamu Tercih Perspektifi", s.5.

¹⁵ Hüseyin Sevinç, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimlerin Siyasal Manipülasyonu*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2021, s.135.

Bickerstaff, gerrymandering uygulamalarının seçim sistemlerinin hepsinde karşımıza çıkabileceğini vurgulamaktadır.¹⁶ Dolayısıyla siyasal iktidarı elinde bulunduran otorite seçim çevresini kendi menfaatleri doğrultusunda taksim edebilir ve yaptığı düzenlemeyle seçim sonuçlarını kendi lehine çevirebilir. Şekil 1, siyasal iktidarların gerrymandering uygulamaları ile seçim çevrelerini kendi lehine nasıl düzenlediklerini görmek açısından önemlidir.

Şekil 1. Gerrymandering Senaryosu-1¹⁷

Kaynak: Aktan, “Hileli Seçim Bölgesi Taksimatı (Gerrymandering): Kamu Tercih Perspektifi”, s.11; John Mckenzie, “Gerrymandering and Legislator Efficiency”, (erişim: 28.6.2022).

Şekil 1 incelendiğinde, A Partisi’nin seçim bölgesindeki oyların %40’ına, buna karşın B Partisi’nin ise oyların %60’ına sahip olduğu görülmektedir. Seçim bölgesi, doğu ve batı şeklinde bölündüğünde A ve B partilerinin birer meclis üyesi aldıkları anlaşılmaktadır. Ancak siyasi iktidar, seçim bölgesini doğu-batı bölgesi yerine kuzey-güney bölgesi şeklinde değiştirdiğinde iki üyeyi de B partisinin alacağı görülmektedir.

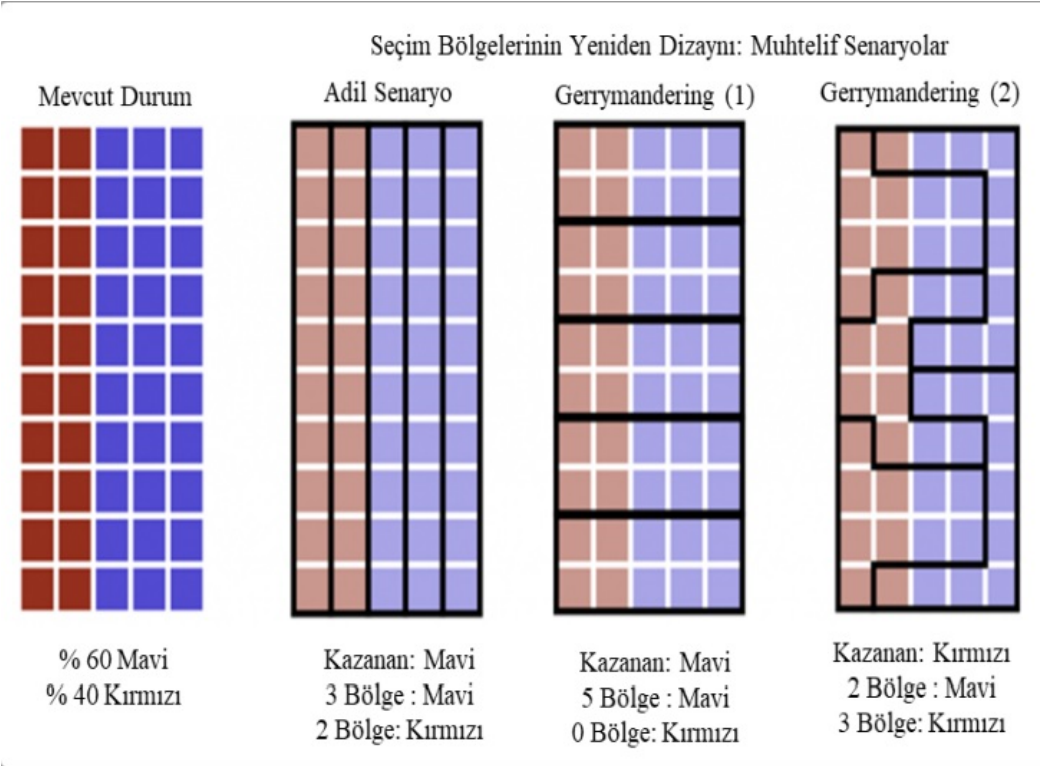
Gerrymandering uygulamalarının, seçim sonuçlarını farklı şekillerde etkileyebileceğini görmek açısından Şekil 2’ye de bakılmalıdır. Şekil 2’de normal şartlarda kırmızı renk ile belirtilen parti 2 bölgede ve mavi renk ile belirtilen parti de 3 bölgede oyların çoğunluğunu elinde bulundurmaktadır. Seçim çevresine dair hiçbir müdahale ya da manipülasyona dayalı bir düzenleme yapılmadığı takdirde kırmızılar 2 ve maviler 3 bölgede seçimleri kazanmaktadır. Öte yandan seçim bölgesindeki taksimatla ilgili bir gerrymandering yapılması durumunda seçim sonuçları değişmektedir.

Seçim bölgesinde Şekil 2’deki *Gerrymandering (1)* senaryosundaki gibi bir düzenleme yapılması halinde, oyların %40’ına sahip olan ve ad hoc düzenleme yapılmamış halde 2 bölgeyi alan kırmızı partinin hiçbir bölgeyi alamadığı; buna karşın mavi partinin ise %60 oyuna rağmen beş bölgenin tamamını aldığı görülmektedir. *Gerrymandering (2)* senaryosunda ise bu kez kırmızı parti lehine bir gerrymandering düzenlemesi yapıldığı görülmektedir. %40’lık oy oranı ile ilk durumda yalnızca 2 bölge alan kırmızı parti, son senaryoda 3 bölgeyi kazanmaktadır.

¹⁶ Steve Bickerstaff, *Election Systems and Gerrymandering Worldwide*, Switzerland: Springer Cham, 2017, s.12.

¹⁷ Şekil-1’deki senaryo, yalnızca iki parti ve iki üye için geçerlidir.

Şekil 2. Gerrymandering Senaryosu-2

Kaynak: Aktan, “Hileli Seçim Bölgesi Taksimatı (Gerrymandering): Kamu Tercih Perspektifi”, s.11; Mckenzie, “Gerrymandering and Legislator Efficiency”.

Buna karşın mavi parti ise %60’lık oy oranına karşın 2 bölgeyi kazanabilmiştir. Şekil 2’deki gerrymandering uygulamaları, seçim bölgesinde gerçekleştirilebilecek bir taksimatla seçim sonuçlarının ne denli değişiklik gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle seçim bölgesinde değişiklik yapabilme gücüne sahip olan siyasal iktidarın ya da bir partinin, aldığı oyun rakiplerine göre az olması durumunda bile seçimleri kazanabilmesinin gerrymandering uygulamaları ile mümkün olduğu görülmektedir. Ancak gerrymandering uygulamaları burada örnek olarak verilen Şekil 1 ve Şekil 2 senaryolarından çok farklı şekillerde de gerçekleştirilebilmektedir. Başka bir deyişle gerrymandering uygulamaları, yalnızca burada verilen örneklerden ibaret değildir. Gerrymandering’in incelemeye değer başka türleri ve taktikleri de vardır. Gerek gerrymandering uygulamalarını daha detaylı şekilde anlamak gerekse 6360 Sayılı Kanun’la Türkiye’de uygulanan gerrymandering hakkında tespitte bulunabilmek için gerrymandering türleri ve taktiklerine de değinmekte fayda vardır.

Gerrymandering’in Türleri ve Taktikleri

Siyasal partiler, gerek ulusal yasama organını gerekse yerel meclisleri kontrol etme konusunda en fazla temsilci sayısına ulaşmak ister ve bu istek doğrultusunda seçim stratejisi belirler. Ancak seçimleri kazanmak için her zaman adil bir yaklaşım gösterilmeyebilir. Siyasal partilerin zaman zaman gerrymandering uygulamalarına başvurdukları görülür. Gerrymandering uygulamalarında temel amaç, daha önce de bahsedildiği üzere, siyasal iktidarın seçim çevrelerinde yaptığı bir düzenleme

sayesinde en fazla temsilci almasını sağlamaktır.¹⁸ Gerrymandering türlerinden en çok bilineni ve en sık rastlanana *partizan gerrymandering*'tir. Partizan gerrymandering'in temel motivasyonu, siyasal iktidardaki partinin iktidarını devam ettirebilmesi için seçim bölgesinde kendi lehine düzenleme yapması ve rakip parti oylarının boşa gitmesini sağlaması ya da oyların boşa gideceği algısını hakim kılarak rakip parti seçmenlerinin sandığa gitmesini önlemektir. Başka bir deyişle partizan gerrymandering; seçim bölgelerinin şekillendirilmesi veya sandalyelerin, muhalif bir adayın veya partinin muhtemel oylarının boşa gitmesini sağlayacak şekilde tahsis edilmesiyle sağlanır.¹⁹ Sartori, partizan gerrymandering türünü siyasal hilekarlık olarak ifade etmekte ve eleştirmektedir. Zira partizan gerrymandering uygulamalarında rakip partilere oy veren seçmenlerin dar bir seçim çevresine sıkıştırılması/toplanması (packing) veya bu seçmenlerin belli bir çevrede azınlık olacak şekilde dağıtılması (cracking) öngörülür.²⁰ Partizan gerrymandering türünde görülen packing ve cracking hamleleri, birer gerrymandering taktiği olarak da bilinmektedir. Partizan gerrymandering uygulamaları, Dahl'ın demokrasinin kilit özelliği olarak belirttiği "hükümetin, siyasi eşitler olarak kabul edilen vatandaşların tercihlerine saygılı ve duyarlı olması gerekliliğini"²¹ ihlal etmesi bakımından da oldukça eleştirilmektedir. Gerrymandering uygulamaları her ne kadar iktidarın ya da belirli bir siyasal grubun menfaatlerini korumak için seçim bölgesinde taksimat yapılmasını öngörse de, bu hamlelerin her zaman gerrymandering yapan siyasi partiye seçimleri kazandırmasının garantisi yoktur. Ancak böyle bir garantinin olmaması ve hatta gerrymanderinge rağmen muhalif partilerin seçimleri kazanması, yapılan gerrymanderingi ahlaki ya da masum kılmamaktadır.

Gerrymanderingin bir diğer türü, *ırksal gerrymandering* olarak bilinmektedir. Irksal gerrymandering, her ne kadar özünde bir seçim bölgesi taksimatı sayesinde çeşitli grupların lehine sonuçlar elde etmeyi amaçlasa da daha çok azınlıkların lehine olacak şekilde uygulanmaktadır. Bu gerrymandering türü ırksal, etnik veya dini bir gruba karşı pozitif ayrımcılık yapmak için kullanılabilir.²² Sartori bu gerrymandering türünü geçerli bir varlık sebebine sahip olmasından (azınlıkların temsil haklarını korumak) dolayı meşru saymaktadır.²³ Irksal gerrymandering türünde, nüfusları bakımından ülke içindeki hiçbir seçim çevresinde çoğunluğu sağlayamayan, dolayısıyla temsil noktasında dezavantajlı duruma düşen bazı etnik, dini ya da mezhepsel gruplar için özel seçim çevreleri yaratılması söz konusu olmaktadır.²⁴

Okonta, ırksal gerrymandering uygulamalarına ABD'de sıkça rastlandığına vurgu yapmaktadır. Ona göre kavram, eyaletteki yasa koyucular tarafından tek üyeli bölge sistemlerinde azınlık seçmen kütlelerini toplamak (packing), kırmak (cracking) veya paketlemek (packing) için yeniden dağıtma²⁵ ve böylece seçim bölgesini

¹⁸ Emrah Kırıt, "Gerrymandering ve Demokratik Seçimler Üzerine", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 16 (2010), s.23.

¹⁹ Bickerstaff, *Election Systems and Gerrymandering Worldwide*, s.13.

²⁰ Tunç vd., *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de (Gerrymandering) Seçim Hilesi Uygulamaları*, Ankara: Adalet Yayınları, 2014, s.101.

²¹ Robert A. Dahl. *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Heaven CT: Yale University Press, 1971, s.1.

²² Bickerstaff, *Election Systems and Gerrymandering Worldwide*, s.17.

²³ Tunç vd., *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de (Gerrymandering) Seçim Hilesi Uygulamaları*, Ankara: Adalet Yayınları, 2014, s.101.

²⁴ Tunç vd., *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de (Gerrymandering) Seçim Hilesi Uygulamaları*, s.101.

²⁵ Patricia Okonta, "Race-Based Political Exclusion And Social Subjugation: Racial Gerrymandering As A

taksim ederek azınlıkların (ABD’de daha çok siyahilerin) dezavantajlarını tolere etme eylemini ifade etmektedir. Başlangıçta ırksal gerrymandering uygulamaları, azınlıkların (özellikle de siyahilerin) aleyhine olacak şekilde düzenlenmiş olsa da zamanla azınlıkların seçim sisteminden kaynaklı dezavantajlarını bir nebze olsun azaltmak için bir tür pozitif ayrımcılığa evrilmiştir.

Görüldüğü üzere gerrymandering; partizan uygulamalarıyla toplumun demokratik şekilde meclislerde temsiliyetini baltalama çabası haline gelirken, ırksal uygulamalarında azınlıkların temsiliyetini pozitif yönde etkileyerek demokratik teamülleri güçlendirmeye yönelik bir şekle evrilebiliyor. İkincisi (ırksal gerrymandering) nadir de olsa ABD gibi ülkelerde günümüzde uygulanmaya çalışılmakla birlikte, dünya genelinde daha çok partizan gerrymandering uygulamalarının olduğu bilinmektedir. Türkiye’de de partizan gerrymandering uygulamalarının geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’deki Gerrymandering Uygulamaları

Türkiye’de, çok partili siyasal hayata geçişle birlikte bazı gerrymandering uygulamaları görülmeye başlanmıştır. ABD’deki kadar sık rastlanmasa da Türk siyasal hayatında özellikle Demokrat Parti iktidarı döneminde, seçim çevrelerinin partizan gerrymandering yöntemiyle değiştirildiğinin örnekleri vardır.²⁶

Türkiye’deki ilk partizan gerrymandering örneği, Türk siyasal hayatında *Malatya Hadisesi* olarak bilinen, Adıyaman’ın Malatya seçim çevresinden ayrılarak il yapılması meselesidir. İsmet İnönü’nün de memleketi olan Malatya, 1950’li yılların ilk yarısında CHP’nin kalesi olarak görülmekteydi. O dönemde uygulanan tek turlu basit çoğunluklu liste sisteminden ötürü 1950 ve 1954 seçimlerinde Malatya ilinin tüm milletvekillerini CHP almıştır. Demokrat Parti, 1954 seçimlerinde Türkiye genelinde önemli bir zafer kazanmasına rağmen Malatya’da seçimleri kaybetmiştir. Bunun üzerinde Demokrat Parti, Malatya’da seçimlerin kaybedilmesinden 18 gün sonra 14 Haziran 1954 tarih ve 6418 Sayılı Kanun’la Adıyaman’ı Malatya’dan ayırarak il statüsüne kavuşturmuştur. Safi ve Kurşuncu’ya göre Malatya’dan koparılacak Adıyaman’a il statüsü verilmesi iyi niyetli bir idari ve mülki taksimat değildir; bu işlem bir tür cezalandırma ve gerrymandering girişimi olarak okunmalıdır. Çünkü bahsi geçen dönemde Adıyaman’dan önce Türkiye’de il olmayı bekleyen ve kanun layihesindeki şartları taşıyan birçok ilçe vardır. Hatta o dönemde Besni ilçesi bile il olma konusunda Adıyaman’dan uygun şartlara sahiptir. Ancak Besni ilçesi Demokrat Parti’yi değil, CHP’yi desteklemektedir. Dolayısıyla Safi ve Kurşuncu, Adıyaman’ın il yapılmasını partizan gerrymandering uygulaması olarak görmektedir.²⁷

1954 yılında yapılan seçimlerde CHP Malatya’da 12 milletvekilinin tamamını kazanırken, seçimlerden sonra Adıyaman’ın Malatya’dan ayrılması²⁸ sonucunda il olmasıyla birlikte 1957 seçimlerinde Malatya’nın milletvekili sayısı 9’a düşürülmüş

Badge of Slavery”, *Columbia Human Rights Law Review*, 49 (2017), s.255.

²⁶ Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2. bs, 2012 s.355.

²⁷ İsmail Safi ve Talip Kurşuncu, “Siyasal Partizanlığın Bir Göstergesi Olarak Seçim Hileleri ve Türkiye’deki Bazı Uygulamaları”, *İktisadi İdari ve Siyasi Araştırmalar Dergisi*, 8 (2019), s.63.

²⁸ Bu arada CHP’li yetkililerin, Adıyaman’ın Malatya’dan koparılacak ayrı bir il hüviyeti kazanmasına karşı çıkmadıklarını da belirtmek gerekir. Zira karşı çıkılmaları durumunda Adıyamanlı seçmenlerin partilerine olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşacaklarından bu karara politik olarak sessiz kaldıkları yorumunu yapmak mümkündür.

ve bu milletvekillerinin tamamını yine CHP kazanmıştır. Adıyaman'da ise 1957 yılında gerçekleşen ilk milletvekili seçimlerinde Demokrat Parti 5 milletvekilinin tamamını kazanmıştır. Böylece Adıyaman'ın il yapılması ile sonuçlanan gerrymandering hamlesi, Demokrat Parti lehine sonuçlanmıştır. Sonuç olarak ilk durumda 12 milletvekilinin tamamını alan CHP, Adıyaman'ın il yapılması sonucu milletvekili sayısını 9'a düşürmüştür ve gerrymandering uygulaması sayesinde Demokrat Parti ise Adıyaman seçim çevresine verilen 5 milletvekilinin tamamını kazanmıştır.

Türkiye'deki gerrymandering uygulamalarına bir başka örnek olarak, yine Demokrat Parti döneminde Kırşehir'in ilçe ve Nevşehir'in de il yapılması gösterilebilir. Tek parti döneminde CHP yönetimine karşı çıkararak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra, Demokrat Parti içinden bir grup siyasetçi bu partinin muhalefet anlayışını yetersiz bulmuş ve eleştirmeye başlamıştır. Bahsi geçen grup ve yine Demokrat Parti'den ihraç edilen bazı siyasetçiler 1948 yılında Millet Partisi'ni kurmuştur. Partinin kurucuları arasında Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Yusuf Hikmet Bayur gibi önemli isimler de yer almıştır. Demokrat Parti, kendilerinden ayrılarak partileşme sürecine giden ve o dönemde ülkenin üçüncü büyük partisi haline gelen Millet Partisi'ni 27 Ocak 1954'te mahkeme kararıyla sıradan bir dernek gibi kapattırılmıştır.²⁹ Partinin kapatılmasının nedeni ise dini esaslara dayanması ve gayesini saklayan bir cemiyet olması şeklinde kayıtlara geçmiştir.³⁰ Millet Partisi'nin kapatılması üzerine bu partinin ileri gelenleri 9 Şubat 1954'te bu kez Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurmuşlardır. 1954'te yapılan seçimlerde 40 farklı ilde seçime giren parti, yalnızca Kırşehir ilinde seçimleri kazanarak 5 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçimler sonrasında 15 Haziran 1954'te Kırşehir ilçe yapılmış³¹ ve aynı kanunla il yapılan Nevşehir'e bağlanmıştır.³² Halktan ve muhalefetten gelen tepkiler üzerine Kırşehir, daha sonra 1957 yılındaki seçimde tekrar il yapılmış ancak Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni destekleyen Hacıbektaş ve Kozaklı ilçeleri Nevşehir'e bırakılmıştır. Zira bu iki ilçe Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy vermektedir ve bu iki ilçenin Nevşehir'de bırakılması suretiyle Kırşehir'de Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin seçilememesi istenmiştir. Başka bir deyişle bir tür partizan gerrymandering yapılmıştır. 1957 yılı seçimlerinde, Hacıbektaş ve Kozaklı'nın Nevşehir'e bırakılmasına rağmen Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir'de seçimleri tekrar kazanmıştır, ancak bu seçimde Kırşehir'in milletvekili sayısı kaybedilen ilçelerden dolayı dörde düşmüştür. Niğde'den ayrılarak il yapılan Nevşehir'de ise Demokrat Parti 4 milletvekilinin tamamını kazanmıştır. Böylece Demokrat Parti, uyguladığı gerrymandering taktiği sayesinde Niğde ve Nevşehir'den 1954 seçimlerine göre 1957'de 3 fazla milletvekili çıkarmıştır. Buna karşın Cumhuriyetçi Millet Partisi 1957 seçimlerinde, önceki seçime göre 1 milletvekili eksik kazanmıştır. Başka bir deyişle, Demokrat Parti'nin uyguladığı partizan gerrymandering hamlesi, bu partinin lehine olacak şekilde sonuç vermiştir.

Hikmet Sami Türk, burada bahsi geçen Malatya'nın bölünerek Adıyaman'ın il yapılması, Kırşehir'in ilçe yapılması ve Nevşehir'in il yapılması gibi gerrymandering uygulamalarının özellikle Demokrat Parti iktidarında gerçekleştiğine ve muhalif-

²⁹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2. bs, 2017, s.117-118.

³⁰ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Aloğan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016, s.136.

³¹ Kırşehir, Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy verdiği için Demokrat Parti tarafından cezalandırılmıştır.

³² Haşim Erdoğan ve Çağrı Pişkin, "Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10 (2020), s.580.

lere oy veren bazı il ve ilçelerin cezalandırılması amacıyla bu yönetime başvurulduğuna dikkat çekmiştir.³³ Tanör de buradaki örneklerin kuşkusuz birer gerrymandering olduğunu vurgulayarak, Demokrat Parti'nin muhalefete oy veren seçmenlerin ve seçim bölgelerinin cezalandırılmasını amaçladığını belirtmiştir. Ona göre bu partizan gerrymandering uygulamaları iktidarın muhalefet üstündeki bir tür siyasal baskısıdır.³⁴ Türkiye'deki gerrymandering örneklerine daha çok Demokrat Parti hükümetleri döneminde rastlanmıştır. Diğer hükümetler, seçimlerin manipülasyonu için seçim çevresi ile oynamaktan ziyade seçim herestetiği yöntemlerine başvurmuştur.³⁵ Özellikle 1986, 1987, 1991 ve 1995 seçimlerinin olduğu yıllarda, seçim çevreleri ve seçim barajı üzerinden seçim herestetiği uygulamalarına sıkça rastlanmıştır.³⁶ Ancak 2012 yılında Ak Parti hükümeti 6360 Sayılı Kanun'u çıkarmak suretiyle, uzun yıllar unutulmuş partizan gerrymandering uygulamalarından birini gerçekleştirmiştir.

6360 Sayılı Kanun'la Yapılan Gerrymandering

Türkiye'de büyükşehir belediyelerinin hukuki altyapısı, klasik belediye yönetimlerinden farklı olarak ilk kez 27 Haziran 1984 tarihinde çıkarılan kanunla hazırlanmış ve bunun akabinde İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. Daha sonra 1986 yılında Adana, 1987'de Bursa, Gaziantep ve Konya, 1988'de Kayseri, 1993'te Diyarbakır, Antalya, Eskişehir, Erzurum, Samsun, İzmir ve Mersin, 2000'de Sakarya büyükşehir belediyesi yapılmıştır. Yaklaşık yirmi sene yürürlükte kalan 1984 tarihli ve 3030 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu yerini, yerel yönetim reformu kapsamında hazırlanarak 10 Temmuz 2004'te kabul edilen 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'na bırakmıştır. İlk kez 1984 tarihli kanunla kurulan ve 2004 yılında önemli revizyonlara uğrayan büyükşehir yönetimlerinde, 12 Kasım 2012 tarihinde TBMM'de kabul edilen 6360 Sayılı Kanun'la yeniden reform düzeyinde bazı değişiklikler gerçekleştirilmiş ve 16 olan büyükşehir belediyesi sayısı da 30'a yükseltilmiştir. 6360 Sayılı Kanun'la, büyükşehirlerin coğrafi sınırları il mülki sınırları yapılmış, büyükşehir belediyesi bulunan yerlerde il özel idarelerinin kaldırılmış, büyükşehirlerin sınırları içinde kalan köyler, belde belediyeleri ve bucaklar mahalle yapılmış ve büyükşehirlerde valiliklere bağlı olmak üzere Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur.³⁷

6360 Sayılı Kanun'un, il mülki sınırlarının tamamını büyükşehir belediyelerinin yetki ve sorumluluğuna bırakması aynı zamanda büyükşehir sınırlarındaki seçmenlerin tamamının büyükşehir belediye başkanının seçiminde oy kullanmasının önünü açmıştır. Ancak büyükşehir belediye meclisinin oluşumunda yeni bir düzenleme yapılmamış ve 1984 yılında benimsenen kurallara bağlı kalmıştır. Buna göre büyükşehir belediye meclisi büyükşehirdeki ilçe belediye başkanlarından ve

³³ Tekin Avaner, "Prof. Dr. Hikmet Sami Türk ile Röportaj- Hukuk ve Siyaset Temelinde Yerel Seçimler: Yerel Seçim Sistemi ve Mart 2009 Seçimleri Üzerine Değerlendirmeler", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 9 (2009), s.48.

³⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 35. bs, 2021, s.352.

³⁵ Bu konuda bakınız: Sevinç, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimlerin Siyasal Manipülasyonu*.

³⁶ Bu konuda bakınız: Burak Oder, "1983'ten Bu Yana Seçim Sisteminde Yapılan Değişiklikler ve 24 Aralık 1995 Seçimi Sonuçlarının Çeşitli Varsayımlarla Değerlendirilmesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 55/4 (2011): 85-110.

³⁷ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi Düşünceler Yapılar Fonksiyonlar Politikalar*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 8. bs, 2015, s.204; Erkan Arslan, "Fransa'da ve Türkiye'de Yerleşme Politikaları: İl Özel İdareleri ve Büyükşehir Belediyeleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 28 (2019), s.58.

ilçelerdeki belediye meclis üyelerinin beşte birinin katılımından oluşmaktadır. Büyükşehir belediye meclislerinin bu şekilde oluşturulması, küçük nüfuslu ilçe belediyelerinin daha yüksek oranlı olarak temsiline neden olmaktadır.³⁸ Bu durum, en naif tabirle, örtülü bir partizan gerrymandering uygulaması olarak nitelendirilebilir. Zira kanun ile büyükşehir ilçe belediyelerinin seçim çevreleri Ak Parti'ye avantaj sağlayacak şekilde değiştirilmiştir. Sonuçta büyükşehir belediye meclislerinde, temsilde adaletsizlik düzeyi artmış ve aynı meclis içinde bazı üyeler çok düşük bir oy oranı ile seçilirken bazıları ise çok yüksek oy oranları ile seçilmişlerdir. Bilinçli olarak yapılan bu düzenleme, özellikle 6360 Sayılı Kanun öncesinde merkez ilçe olarak bilinen alanlarda az oy alan ve seçimleri kazanabilmek için merkez ilçe dışındaki ilçelerin ve köylerin oylarına ihtiyaç duyan Ak Parti'nin lehine sonuç vermesi öngörüsüne dayanmaktadır. Başka bir deyişle 6360 Sayılı Kanun'un getirdiği düzenlemenin, büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde ve büyükşehir belediye meclis üyelerinin belirlenmesinde Ak Parti'ye (iktidar partisine) avantaj sağlamak maksadı ile tasarlandığını ileri sürmek mümkündür.³⁹

Burada ortaya atılan iki argümanın (seçim çevrelerinin Ak Parti'ye avantaj sağlayacak şekilde düzenlenmesi ve temsilde adaletsizliğe neden olan sonuçlar ortaya konması) tartışması aşağıda yapılmıştır.

Birinci Argüman: 6360 Sayılı Kanun'la Seçim Çevrelerinde Yapılan Değişikliklerle Partizan Gerrymandering Uygulanmıştır

Bu argümanı tartışmak için Antalya, Balıkesir ve Adana illerindeki yerel seçim sonuçlarına bakılabilir. Zira Antalya, Balıkesir ve Adana gibi illerde, 6360 Sayılı Kanun öncesinde Ak Parti merkez ilçeler dışındaki (küçük ölçekli) ilçelerde güçlü durumdadır ancak büyükşehir belediye başkanını seçen ve belediye meclisini oluşturan merkez ilçelerde yeterince güçlü değildir.

6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşan Balıkesir, burada ele alınacak ilk örnektir. 2009 yılında Balıkesir Belediyesi henüz büyükşehir belediyesi statüsünde değildir ve yapılan seçimlerde MHP'nin adayı, 60 bin 393 oy alarak (%41,7) belediye başkanı seçilmiştir. Ak Parti'nin adayı Sabri Uğur ise 53 bin 510 oy alarak (%36,39) seçimleri ikinci sırada bitirmiştir. Ak Parti 2009 yerel seçimlerinde Balıkesir Belediyesi seçimlerini kaybetmiş olsa da il genelinde toplamda 158 bin 758 oyla birinci parti olmuştur. Aynı yerel seçimlerde CHP, il genelinde 129 bin 685 oyla ikinci ve MHP 114 bin 965 oyla üçüncü olmuştur. 6360 Sayılı Kanun sonrası yapılan 2014 yerel seçimlerinde Ak Parti'nin adayı, 307 bin 999 oy alarak Balıkesir Büyükşehir Belediye başkanlığı seçimini kazanmıştır.⁴⁰

6360 Sayılı Kanun'un neden olduğu ikinci partizan gerrymandering örneği Antalya seçimlerinde görülebilir. 2009 yerel seçimlerinde (6360 Sayılı Kanun öncesinde) Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin seçim çevresini Aksu, Döşemealtı, Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa Belediyelerinden meydana gelen 5 merkez ilçe oluşturmaktaydı. Bu 5 merkez ilçede yapılan büyükşehir belediye başkanlığı ve meclis üyesi seçimlerinde CHP 214 bin 325 oy alarak birinci parti olmuş ve CHP adayı Mustafa Akaydın Antalya Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. Ak Parti'nin

³⁸ Erbay Arıkboğa, "Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletsizliğinin Coğrafi ve Siyasi Görünümleri", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2 (2014), s.36.

³⁹ Tunç vd., *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de (Gerrymandering) Seçim Hilesi Uygulamaları*, s.129.

⁴⁰ Bu çalışmada Balıkesir, Antalya ve Adana örneklerinde bahse konu olan seçim sonuçları ve veriler www.tuik.gov.tr ve www.ysk.gov.tr adreslerinden derlenmiştir. (Erişim:1.7.2022).

adayı Menderes Türel ise 2009 tarihli Antalya Büyükşehir Belediye Başkanı seçimlerinde 176 bin 331 oy alarak ikinci sırada yer almıştır. Buna karşın Ak Parti 2011 genel seçimlerinde, Antalya ili genelinde 462 bin 963 oy alarak birinci parti olmuştur. Bu sonuç göz önüne alındığında 6360 Sayılı Kanun'un getirdiği seçim çevresindeki düzenleme, 2014 yılında yapılacak Antalya Büyükşehir Belediyesi seçimlerini kazanmanın yolunu açabilecektir. Nitekim 6360 Sayılı Kanun'un uygulamaya geçmesiyle, 2014 yılında gerçekleşen Antalya Büyükşehir Belediyesi seçimlerini Ak Parti adayı 447 bin 680 oy alarak kazanmıştır. Dolayısıyla 6360 Sayılı Kanun'un Antalya Büyükşehir Belediyesi seçim çevresinde meydana getirdiği düzenleme, Ak Parti lehine sonuç vermiştir⁴¹.

6360 Sayılı Kanun'un neden olduğu üçüncü partizan gerrymandering örneği Adana seçimlerinde görülebilir. 6360 Sayılı Kanun öncesinde Adana Büyükşehir Belediyesi'ni oluşturan seçim çevresi Seyhan, Yüreğir, Çukurova, Sarıçam ve Karaisalı ilçelerinden meydana gelmekteydi. Bu şartlar altında gerçekleşen 2009 yılı Adana Büyükşehir Belediyesi seçimlerini 238 bin 706 oy alan MHP adayı Aytaç Durak kazanmıştır. Ak Parti'nin adayı ise 237 bin 206 oy alarak çok az bir farkla seçimleri ikinci tamamlamıştır. 2009 yerel seçimlerinde Ak Parti, Adana ili genelindeki oyların 280 bin 852'sini alarak birinci olmuştur. Dolayısıyla Adana Büyükşehir Belediyesi seçim çevresinin il sınırlarına genişletilmesi durumunda Ak Parti'nin birinci parti olması muhtemeldir. 2011 yılında yapılan genel seçimlerde Ak Parti'nin 438 bin 321 oy alarak birinci parti olması da bahse konu öngörüğü güçlendirmiştir. Ancak bu seçimlerde Ak Parti'nin öngörüsü gerçekleşmemiş ve yereldeki siyasal dengelerin de etkisiyle 364 bin 649 oy alan MHP adayı Hüseyin Sözlü Adana Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. Çalışmanın teorik kısmında da vurgulandığı üzere gerrymandering uygulamaları, seçim çevrelerini siyasal iktidardaki partinin lehine olacak şekilde tasnif etmeyi ifade etse de bazen bu uygulamalardan siyasal iktidarlar istediği sonuçları alamamaktadır. Ancak siyasal iktidarın seçim çevreleriyle oynamak suretiyle kendine avantaj sağlama isteği, amacına ulaşmasa da fiilin gerrymandering olmasını önlememektedir.

Burada bahse konu olan üç örnek göstermektedir ki 6360 Sayılı Kanun'un, büyükşehir belediyeleri seçim çevrelerinde bir düzenleme meydana getirmiştir. Bu düzenleme, kuşkusuz ki Ak Parti'nin lehine sonuçlar verecek şekilde tasarlanmıştır. Balıkesir ve Antalya Büyükşehir Belediyelerini Ak Parti'ye kazandıran bu hamleler, Adana'da sonuç vermemiş görülmektedir.

İkinci Argüman: 6360 Sayılı Kanun Temsilde Adaleti Etkilemiştir

Büyükşehir belediye meclis üyelerinin seçimi, doğrudan seçmenlerin oyuyla gerçekleşmemektedir. Büyükşehir belediye meclislerinde; büyükşehir belediye başkanı ve ilçelerin belediye başkanları doğrudan büyükşehir belediye meclisi üyesi olurlar. Bunun haricinde her bir ilçenin belediye meclisi üye sayısının beşte biri kadar üye, aynı zamanda büyükşehir belediye meclisi üyesi olurlar. Dolayısıyla büyükşehir belediye meclislerindeki üye sayısı; o ildeki ilçe sayısına ve ilçe nüfusuna göre belirlenen belediye meclis üyesi sayısına göre farklılık göstermektedir.⁴² Bu

⁴¹ 2019 yılında yapılan yerel seçimlerde Antalya Büyükşehir Belediyesi'ni tekrar CHP kazanmıştır. 2019'da Ak Parti'nin Antalya Büyükşehir Belediyesi seçimlerini kaybetmesinde adayların etkisi, o günün ekonomik ve siyasal koşulları ve özellikle MHP'den kopuşlar sonucu İyi Parti'nin ve bu partinin de içinde olduğu seçim ittifaklarının kurulması gibi çok sayıda denklemle söz konusudur. Ancak çalışmanın amacını aşacağı için bu konudaki argümanlara detaylıca yer verilmemiştir.

⁴² Arıkböğâ, "Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletsizliğinin Coğrafi ve Siyasi Görünümleri",

durum, özellikle 6360 Sayılı Kanun sonrasında, büyükşehir belediye meclisinin oluşumunda temsilde adalet sorununu gündeme getirmiştir. Zira özellikle büyük nüfuslara sahip ve eskiden merkez ilçe olarak tabir edilen ilçelerin büyükşehir belediye meclislerinde temsili daha fazla seçmenle mümkün olurken, az sayıda nüfusa sahip olan ilçeler daha fazla temsil edilmektedir⁴³. 6360 Sayılı Kanun'un, temsilde adaletsizliğe neden olan bu durumu aslında bir gerrymandering uygulamasının sonucudur.

Bu durumu bir örnek ile açıklamak, bu argümanı daha anlaşılır kılacaktır. Örneğin bir büyükşehirde 5000 nüfusa sahip olan bir ilçe, büyükşehir belediye meclisine 1'i ilçe belediye meclisinden 1'i de belediye başkanı olmak üzere 2 üye göndermektedir. Dolayısıyla bu ilçede 2500 kişiyi, bir (1) büyükşehir belediye meclis üyesi temsil etmektedir. Öte yandan aynı büyükşehir içinde 500.000 nüfusa sahip olan başka bir ilçe olduğunu varsayalım. Bu ilçe, 1'i belediye başkanı, 7'si de ilçe belediye meclis üyesi olmak üzere 8 temsilciyi büyükşehir belediye meclisine üye olarak göndermektedir. Bu durumda, bahsi geçen ilçede 62500 kişi, büyükşehir belediyesinde bir meclis üyesi temsil edecektir. Başka bir deyişle, aynı büyükşehir belediye meclisi içinde bazı üyeler 2500 kişinin oyu ile seçilirken, bazıları da 62500 kişinin oyuyla seçilebilecek ancak büyükşehir belediye meclisi kararlarında eşit oy hakkına sahip olacaklardır. 6360 Sayılı Kanun ile meydana gelen bu temsilde adaletsizlik sorunu, özellikle Ak Parti'nin lehine olacak şekilde bazı sonuçlar vermiştir.

Yukarıda verilen varsayımsal örneğin sonuçlarını Eskişehir Büyükşehir Belediye Meclisi'nde görmek mümkündür. 6360 Sayılı Kanun sonrası, 2014 yılında gerçekleşen Eskişehir Büyükşehir Belediye seçimlerinde CHP il genelindeki oyların 211 bin 92'sini alarak birinci parti olmuştur. CHP, seçmen sayısı yüksek olan ve 2014 öncesinde merkez ilçe olan Odunpazarı ve Tepebaşında 2014 seçimlerinde sırasıyla 371 bin 128 ve 314 bin 599 oy alarak bu iki belediyeyi kazanmıştır. Bunların haricinde nüfusu 2 bin 276 olan Han ve 8 bin 466 olan Mahmudiye ilçelerini de CHP adayları kazanmıştır. Ak Parti ise çok düşük nüfus oranına sahip olan 10 ilçede seçimleri kazanmıştır. CHP, Eskişehir genelinde oyların %40,42'sine sahip olmasına rağmen büyükşehir belediye meclisinde yalnızca 15 üye ile temsil edilmiştir. Buna karşın Ak Parti, Eskişehir genelinde oyların %36,99'unu almasına rağmen 29 üyeye büyükşehir belediye meclisinde temsil edilmiştir. Tablo 1, Eskişehir Büyükşehir Belediye Meclisi örneğinde meydana gelen temsilde adalet sorununu daha anlaşılır kılmaktadır.

Tablo 1. 2014 Yerel Seçimleri Sonrasında Eskişehir Büyükşehir Belediye (BŞB) Meclisinde Temsilde Adalet Sorunu

İlçeler	Nüfus	BŞB Üyesi	Bel. Bşk.	AKP Oy (%)	CHP Oy (%)	AKP Meclis Üye	CHP Meclis Üye	MHP Üye	Nüfus Payı (%)	Üye Payı (%)
Mihalgazi	3.483	2	AKP	44,35	21,8	2	0	-	12,9	55,6
Sarıcakaya	5.112	2	AKP	48,64	7,82	2	0	-		
Günyüzü	6.372	2	AKP	51,05	10,07	2	0	-		
Beylikova	6.387	2	AKP	46,84	40,49	2	0	-		

İnönü	7.260	2	AKP	51,79	40,55	2	0	-		
Mihalıççık	9.639	2	AKP	41,19	32,59	2	0	-		
Alpu	12.070	3	AKP	38,82	33,49	3	0	-		
Seyitgazi	15.023	3	AKP	40,96	39,57	3	0	-		
Sivrihisar	22.258	4	AKP	41,94	23,13	4	0	-		
Çifteler	15.651	3	AKP	35,51	36,41	1	2	-		
Mahmudiye	8.466	2	CHP	28,40	27,53	1	1	-	1,3	8,9
Han	2.276	2	CHP	36,81	41,25	0	2	-		
Tepebaşı	314.599	8	CHP	35,23	40,61	3	5	-	85,7	35,6
Odunpazarı	371.128	8	CHP	37,31	44,06	2	5	1		
Eskişehir BŞB	799.724	45	CHP	36,99	40,42	29	15	1	100	100

Kaynak: Arıkboğa, “Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletsizliğinin Coğrafi ve Siyasi Görünümleri”, s.56.

Tablo 1 incelendiğinde Eskişehir’de seçmen sayısının en yüksek olduğu Tepebaşı ve Odunpazarı’nın, Eskişehir’deki toplam seçmen sayısının %85,74’ünü oluşturduğu görülmektedir. Buna karşın bu iki ilçenin çıkardığı belediye meclis üyesi sayısı 16’dır. Seçimleri CHP’nin kazandığı bu iki ilçede her bir büyükşehir belediye meclis üyesi, yaklaşık 42.858 seçmeni temsil etmektedir. CHP’nin seçimleri kazandığı diğer iki ilçe (Mahmudiye ve Han) ise toplamda 4 meclis üyesi, büyükşehir belediye meclisinde temsil edilmektedir. Bu iki ilçede ortalama 2.685 seçmen başına bir adet büyükşehir belediye meclis üyesi düşmektedir. AK Parti’nin seçimleri kazandığı 10 ilçe ise, Eskişehir’deki toplam seçmen sayısının yalnızca %12,9’unu meydana getirmektedir. Bu ilçelerin toplam nüfusu 103.252’dir ve bu 10 ilçede ortalama 4.130 seçmen başına bir büyükşehir belediye meclis üyesi düşmektedir. Nüfusun %85,74’ünü oluşturan Tepebaşı ve Odunpazarı ilçeleri, büyükşehir belediye meclisinde %36,6’lık üye oranı ile temsil edilirken, nüfusun yalnızca %14,26’sını oluşturan 10 ilçenin büyükşehir belediye meclisinde temsil oranı %63,4’dür.

Tablo 1’de görülen temsilde adaletsizlik probleminin ortaya çıkmasında en önemli etken kuşkusuz ki 6360 Sayılı Kanun’un getirdiği düzenlemelerdir. Zira 2009 yerel seçimlerinde Ak Parti, Eskişehir’de bulunan 14 ilçenin 9’unu (bahsi geçen ilçelerin nüfusu genellikle azdır) kazanmıştır. Dolayısıyla 6360 sayılı Kanun’un neticelerini 2009 tarihli yerel seçim sonuçlarına bakarak öngörmek mümkündür. Zira yeni sistemde ilçe belediyelerinin nüfusları arttıkça, büyükşehir belediye meclisinde oransal olarak daha az üyeye temsil edilecekleri bilinmektedir. Nitekim Eskişehir örneğinde temsilde adalet sorunu Ak Parti lehine sonuç vermiş, büyükşehir belediye başkanlığını CHP kazanmış olsa da büyükşehir belediye meclisinde temsil adaletsizliğinden kaynaklı olarak ikinci parti durumuna düşmüştür.

Bahsi geçen ve Ak Parti lehine sonuç veren temsilde adaletsizlik örneklerini 2014 ve 2019 yerel seçimleri sonrasında birçok büyükşehir belediyelerinde görmek mümkündür. Balıkesir, Adana, Kayseri, Denizli, Konya, Malatya ve Kayseri gibi iller, bu manada örnek gösterilebilir⁴⁴. 6360 Sayılı Kanun’un meydana getirdiği temsilde adaletsizlik sorununa, esasında partizan gerrymandering uygulaması neden olmuştur ve bu çalışmaya örnek alınan Eskişehir Büyükşehir Belediyesi hariçindeki örneklerin de çalışılması, burada ortaya konan argümanları güçlendirecek sonuçlar verecektir.

⁴⁴ Bu konuda bakınız: Arıkboğa, “Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletsizliğinin Coğrafi ve Siyasi Görünümleri”, s.45-58.

Sonuç

Seçimler, kimilerine göre çağdaş demokrasilerin bir tür agorası olarak kabul edilebilmektedir. Zira seçimler sayesinde yurttaşların siyasal iradeleri temsil imkânı bulur. Ancak seçimlerin varlığı, nitelikli bir demokrasinin tesisi için yegâne unsur değildir. Bazı durumlarda siyasal iktidarlar, demokratik seçimlerin birçok unsurunu bir araya getirmiş olsalar da seçim sonuçlarını kendileri lehine manipüle edecek bazı hamleler yapabilmektedir. Bahsi geçen hamleler çoğu zaman kanunlara uygun görünen ancak demokrasinin ruhuna, evrensel ilkelerine ve demokratik teamüllere aykırı olabilir. Gerrymandering kavramı, siyasal iktidarın seçim çevresini mevzuatla kendi çıkarlarına göre düzenlemesi bakımından kanuni olmasına karşın demokrasinin ruhuna, evrensel ilkelerine ve demokratik teamüllere aykırı uygulamalar içermesi açısından anti-demokratik bir içeriğe sahiptir. İktidarını korumak isteyen siyasal partinin, seçim sonuçlarını kendi lehine ve dolayısıyla rakiplerinin kaybetmesi hesabı üzerine bir düzenlemeyi mübah gören gerrymandering uygulamaları, literatürde seçim hilesi olarak da bilinmektedir.

Siyasal rekabete ciddi zararlar veren, seçmenler nezdinde adalet hissinin kaybolmasına neden olan, seçimlere güveni azaltan, seçim maliyetlerini artıran ve siyasal kutuplaşmanın düzeyini artıran gerrymandering uygulamalarına, başta ABD olmak üzere birçok çağdaş demokrasi iddiasındaki ülkelerin yanı sıra demokratik kültürü içselleştirememiş ülkelerde de rastlanmaktadır.

Türkiye örneğinde gerrymandering uygulamalarına daha çok 1950'li yılların Demokrat Parti iktidarında rastlanmaktadır. Demokrat Parti'nin seçim çevresini kendi lehine olacak, bazen rakiplerini bazen de seçmeni cezalandıracak şekilde taksim etmesi ya da birleştirmesi uygulamalarına çok sayıda örnek verilebilir. Bu gerrymandering örneklerinin önemli bir kısmı, partizan gerrymandering uygulamaları olup Demokrat Parti'ye seçimler bazında önemli avantajlar sağlamış ancak Türkiye'de demokratik kültürün gelişmesine önemli zararlar vermiştir. Bu çalışmada, Demokrat Parti dönemi gerrymandering uygulamaları Malatya Hadisesi, Kırşehir'in ilçe yapılması ve Nevşehir'in il yapılması örneklerinde sunulmuştur.

Siyasal tarihimizde 1950'li yıllardan sonra uzunca bir süre rastlanmayan gerrymandering uygulaması, Ak Parti döneminde 6360 Sayılı Kanun'un getirdiği değişiklikler sonucu tekrar görülmüştür. Büyükşehir belediyelerinin bulunduğu yerlerde, bu kurumların yetki ve sorumluluk alanının mülki sınırla eş tutulması, dolayısıyla büyükşehir belediye başkanı seçimlerinde bütün il düzeyindeki seçmenlerin oy kullanılmasının önünün açılması, bunun yanı sıra büyükşehir belediye meclislerinin oluşumunda küçük ilçelerin avantajlı hale getirilmesi gibi düzenlemeler, bir gerrymandering uygulamasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Antalya, Balıkesir ve Adana Büyükşehir Belediyeleri örneklerinde yapılan gerrymanderingler, 2014 yerel seçimlerinde en azından ilk iki şehir için Ak Parti lehine sonuçlar vermiştir. Bunun yanı sıra gerrymanderingin temsilde adaletsizliğe yol açan bir uygulaması olarak 2014 yerel seçimlerinde Eskişehir'in durumu detaylıca ortaya konmuştur. Ancak gerrymandering uygulamalarının her zaman istenen sonuçlar vermeyi garanti etmediğini de unutmamak gerekir. Gerrymandering uygulamaları, siyasal iktidarın lehine sonuçları garanti etmese de son tahlilde demokrasinin niteliğini azaltma girişimi olarak da okunmalı ve bu tür uygulamalardan demokrasiler korunmalıdır.

Bir seçim hilesi olarak gerrymandering uygulamaları, Türkiye’deki büyükşehir belediye meclislerinde temsilde adaletin sağlanmasında engel olmakta ve meclis denklemini zaman zaman siyasal iktidar lehine çevirebilmektedir. Demokrasinin kalitesini düşüren ve siyasal iktidarların varlıklarını sürdürmek için fırsat olarak gördüğü bu tür uygulamaların önüne geçmek için gerrymandering kavramının ve neden olduğu problemlerin daha fazla akademik çalışmaya konu edilmesi elzemdir. Dolayısıyla başka araştırmacılar için dünyada ve Türkiye’deki gerrymandering örneklerini konu alan çalışmaları yönelmesi Türkiye’nin demokratik kültürünü güçlendirmeye yönelik küçük ancak önemli adımlar olarak görülebilecektir. Ayrıca özellikle hukuk disiplininde çalışan araştırmacıların, gerrymandering uygulamalarının önlenmesi konusunda çözüm önerileri de Türkiye’de daha güçlü bir demokratik kültürün inşasında harç olacaktır.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.
- Akın, Rıdvan. *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2. bs, 2012.
- Aktan, Coşkun Can. “Hileli Seçim Bölgesi Taksimatı (Gerrymandering): Kamu Tercihi Perspektifi”. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*. 14/1 (2022): 2-22.
- Çiçek, Ali. “Demokrasi Yerel Yönetimler ve Siyasal Katılma”, *Türk Yerel Yönetimleri: Yönetişim Siyaset ve Kurumlar*, Der., Konur Alp Demir ve Ali Çiçek, Ankara: Detay Yayınları, 2022: 25-47.
- Arıkoğuşa, Erbay. “Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletsizliğinin Coğrafi ve Siyasi Görünümleri”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 2 (2014): 35-61.
- Arslan, Erkan. “Fransa’da ve Türkiye’de Yerelleşme Politikaları: İl Özel İdareleri ve Büyükşehir Belediyeleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*. 28 (2019): 43-71.
- Avaner, Tekin. “Prof. Dr. Hikmet Sami Türk ile Röportaj- Hukuk ve Siyaset Temelinde Yerel Seçimler: Yerel Seçim Sistemi ve Mart 2009 Seçimleri Üzerine Değerlendirmeler”. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*. 9 (2009): 33-54.
- Bickerstaff, Steve. *Election Systems and Gerrymandering Worldwide*. Switzerland: Springer Cham, 2017.
- Dahl, Robert A. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Heaven CT: Yale University Press, 1971.
- Dahl, Robert, A. *Demokrasi Üzerine*. Çev. Betül Kadioğlu. Ankara: Phoenix Yayınları, 3. bs., 2015.
- Demirel, Ahmet ve Sezgin Durgun. “Temsiliyet ve Seçimler”. *Siyaset Kavramlar Kurumlar ve Süreçler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 355-380.
- Derleme Seçim Sonuçları 1. Türkiye İstatistik Kurumu Resmî Web Sayfası. Erişim 1 Temmuz 2022, <https://www.tuik.gov.tr/>.
- Derleme Seçim Sonuçları 2. Yüksek Seçim Kurulu Resmî Web Sayfası. Erişim 1 Temmuz 2022, <https://www.ysk.gov.tr/>.
- Erdoğan, Haşim ve Çağrı Pişkin, “Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir’in İl, Kırşehir’in İlçe Olması”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. 10 (2020): 577-590.

- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap, 2. bs, 2017.
- Eryılmaz, Bilal. *Kamu Yönetimi Düşünceler Yapılar Fonksiyonlar Politikalar*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 8. bs, 2015.
- İba, Şeref. *Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. bs, 2017.
- Kırıt, Emrah. "Gerrymandering ve Demokratik Seçimler Üzerine". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 16 (2010): 15-38.
- Koçak, Mustafa. *Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları*. Ankara: Turhan Yayınevi, 2002.
- Mckenzie, John. "Gerrymandering and Legislator Efficiency". <https://studylib.net/doc/10582035/gerrymandering-and-legislator-efficiency-john-mackenzie-...?ysclid=14y3i011gw120430200> (erişim: 28.6.2022).
- Oder, Burak. "1983'ten Bu Yana Seçim Sisteminde Yapılan Değişiklikler ve 24 Aralık 1995 Seçimi Sonuçlarının Çeşitli Varsayımlarla Değerlendirilmesi". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 55/4 (2011): 85-110.
- Okonta, Patricia. "Race-Based Political Exclusion And Social Subjugation: Racial Gerrymandering As A Badge Of Slavery". *Columbia Human Rights Law Review*. 49 (2017): 254-296.
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 19. bs., 2019.
- Safi, İsmail ve Talip Kurşuncu, "Siyasal Partizanlığın Bir Göstergesi Olarak Seçim Hileleri ve Türkiye'deki Bazı Uygulamaları". *İktisadi İdari ve Siyasi Araştırmalar Dergisi*. 8 (2019): 46-71.
- Sartori, Giovanni. *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme*. Çev. Ergun Özbudun. Ankara: Yetkin Yayınları, 1997.
- Seabrook, Nick. *One Person One Vote: A Surprising History of Gerrymandering in America*. New York: Pantheon Books, 2022.
- Sevinç, Hüseyin. *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimlerin Siyasal Manipülasyonu*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2021.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 35. bs, 2021.
- Tunç, Hasan, Murat Erdoğan, Fatih Yurtlu, Gökhan Ölmez ve Alperen Çıtak. *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de (Gerrymandering) Seçim Hilesi Uygulamaları*. Ankara: Adalet Yayınları, 2014.
- Yavaşgel, Emine. *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum*. Ankara: Nobel Yayınları, 2004.

Yazım Kuralları / Publication Rules

1. *İnsan ve İnsan Dergisi* tematik yayıncılık yapmaktadır. Her sayısında belli bir konuya odaklanmaktadır. Dergiye gönderilecek çalışmalar çıkacak sayının konusuyla ilgili ve özgün olmalıdır, daha önce başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
2. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne, tek yazarlı veya danışman ismiyle birlikte çift yazarlı da olsa, Yüksek Lisans düzeyi çalışmalar ile Yüksek Lisans tezlerinden üretilmiş çalışmalar kabul edilmemektedir.
3. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne, sempozyum, kongre vb. etkinliklerde sözlü veya yazılı olarak sunulmuş bildiriler veya bu bildirilerden üretilmiş çalışmalar kabul edilmemektedir.
4. Dergiye gönderilen makaleler Dergi'nin "**Etik ilkeler ve Yayın Politikası**"na uygun hazırlanmalıdır, yazım bakımından son denetimleri yapılmalı ve yayımlanmaya hazır olarak gönderilmelidir. Bu kapsamda, **Etik İlkeler ve Yayın Politikası'**nı ihlal eden, **Yayın Koşulları ve Yazım Kurallarına** uymayan, yazım yanlışları bulunan makaleler değerlendirmeye alınmaz.
5. Yazılar Microsoft Word (Microsoft Office 98 ve üzeri sürümler) formatında olmalıdır.
6. Dergiye gönderilen bir çalışma başlık, öz, dipnotlar ve kaynakça dâhil 7.000 kelimeyi aşmamalıdır.
7. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne gönderilecek çalışmalarda Tablo, Grafik, Resim, Şekil, Şema gibi görsel öğeler kullanılmasını tercih etmiyoruz. Yine de, gönderilecek çalışmalarda bu tür öğelerin kullanılması durumunda, Tablo, Grafik, Resim, Şekil, Şema gibi görsel öğelerin tümünün toplam sayısı bir makalede 3 adedi geçmemelidir. Tablolar yazı satırı veya tablo satırı olarak 35 satırı geçmemelidir. Yazı içinde resim, grafik, şekil veya tablolar kullanılmışsa, bu öğeler orijinal resim veya excel dosya olarak ayrı ayrı gönderilmelidir. (# Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni).
8. Dergiye gönderilecek yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir.
9. Başlık yazısının altında yazar veya yazarların adları sıralı olarak yazılmalıdır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar veya yazarların unvanı isimlerin altında (*) işareti ile gösterilir. Unvandan sonra, yazarın görev yaptığı kurum (Üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adı belirtilir. Daha sonra Kurum posta adresi ve kurumsal e-posta adresi yazılır. Ayrı bir satırda ORCID numarasına yer verilir. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz. Bu

kısımdaki yazar unvan ve kurum bilgileri, gönderilen çalışma ister Türkçe, ister İngilizce olsun, İngilizce yazılmalıdır.

10. Yazıyla birlikte yazarın (veya yazarların) iletişim bilgileri (adı, unvanı, çalıştığı kurum, kurum adresi, kolay ulaşım sağlanabilecek telefon numaraları, posta ve elektronik posta adresleri, ORCID ID) editörlere ulaştırılmalıdır.

11. Makalelerde, 120-150 kelime arası Türkçe ve İngilizce öz ile birlikte 5 adet anahtar kelime yer almalıdır. Çalışmanın Türkçe ve İngilizce başlığı ile öz ve anahtar kelimeler ilk sayfada yer alır. Türkçe makalelerde, Türkçe başlık önce, İngilizce başlık sonra gelir. Türkçe öz ve ardından İngilizce abstract yer alır. İngilizce makalelerde ise önce İngilizce başlık gelir.

12. Dergiye gönderilen yazılarda Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmalıdır. (**Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu**). Dipnot, kaynakça yazımı ve yazım kuralları konusunda fikir edinmek için son sayımızdaki makalelere ve derginin sonundaki yazım kurallarına bakılması önerilir.

13. İlgili sayı editörleri tarafından ön incelemesi yapılan çalışmalar, Editör Kurulu tarafından değerlendirilir. Editör Kurulu bir çalışmanın hakem değerlendirme sürecine sokulmadan iadesine karar verebilir. Hakem sürecine alınmasına karar verilen çalışmalar çift taraflı kör hakemlik politikası gereğince anonim en az iki hakeme gönderilir; hakemlerin raporları doğrultusunda, Editör Kurulu tarafından makalenin yayımlanmasına; hakemden gelen rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yayımlanmamasına karar verilir. Yazar, verilen karardan, en kısa zamanda ve e-posta yolu ile haberdar edilir. Tamamlanmış veya düzeltilmiş yazı, Editör Kurulu'na tekrar hakeme gönderilebilir. Değerlendirme süreci tamamlanan yazıların Dergide yayımlanıp yayımlanmamasına nihai olarak Editör Kurulu karar verir.

14. Çalışmalar Dergi Park sistemi üzerinden yüklenmelidir. Çalışmalarla birlikte "**Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu**" doldurularak sisteme yüklenmelidir.

15. Etik kurul izni gerektiren çalışmalar aşağıdaki hususları dikkate almalıdır. Belirtilen hususları içeren, ancak gerekli izinler alınmamış veya çalışma içinde gerekli kısımlarda bu izinler uygun şekilde belirtilmemiş çalışmalar *İnsan ve İnsan Dergisi*'ne kabul edilmez ve değerlendirmeye alınmaz.

– **Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak, katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,**

– İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

– İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
 - **Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,**
- Ayrıca;
- Olgu sunumlarında “aydınlatılmış onam formu”nun alındığının **belirtilmesi,**
 - Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımını için sahiplerinden izin alınması ve **belirtilmesi,**
 - Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun **belirtilmesi** gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen niteliklerdeki çalışmaların etik kurul raporu ya da izin belgelerinin değerlendirilecek makale ile birlikte, birlikte sisteme yüklenmesi gerekir.

DİKKAT: TR DİZİN İLKELERİ GEREĞİNCE;

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

16. İntihal politikamız: Dergiye gönderilen makaleler Plagiarisma (Desktop Plagiarism Checker), iThenticate veya Turnitin gibi intihal programları ile kontrol edilir. Araştırma Makalelerinde benzerlik oranı yüzde yirmiyi aşmamalıdır. Özgün olmadığı veya akademik etiğe uygun hazırlanmadığı tespit edilen çalışmalar editörler tarafından değerlendirmeye alınmaz, derhal reddedilir.

17. Yazı göndermeden önce aşağıdaki koşulların ve formların incelenmesi, sürecin sağlıklı işlenmesi açısından önem taşımaktadır.

- Etik İlkeler ve Yayın Politikası
- Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni
- Dipnot ve kaynakça yazım kılavuzu
- Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu

(Formu bilgisayarınıza indirin, doldurduktan sonra “farklı kaydet” seçeneğini kullanarak kaydedin. Kontrol ettikten sonra sistem üzerinden gönderin).

- Makale Değerlendirme Formu

(Değerlendirme ölçütlerine göz atmak, yazarlar için yararlı ve bilgilendirici olabilir).

18. *İnsan ve İnsan Dergisi'*ne Gönderilecek Makalelerde Uyulması Gereken Kâğıt ve Yazım Düzeni

A4 Kâğıt düzeni

Kenar boşlukları: Sol: 3,5 cm Sağ: 3,5 cm Üst: 2,5 cm Alt: 2,5 cm

Metin içi

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 punto

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 8 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Alıntı paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 30 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Başlıklar

Yazı tipi biçimi: Koyu

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 punto

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Başlık numaralandırma

Çalışmalar Öz, Giriş, Sonuç, Kaynakça dışında uygun sayıda alt başlık içermelidir. Öz, Abstract, Giriş, Başlık ve Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça için hiçbir numaralandırma kullanılmamalıdır. Başlık ve alt başlıklarda kelimelerin ilk harfleri büyük, bağlaçlar küçük olmalıdır ve tümü koyu olmalıdır. Çalışmalarda, ardışık olarak iki alt başlık kullanılmaz.

Dipnotlar

Yazı tipi: Times New Roman

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 0 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Punto büyüklüğü: 9 punto

Kaynakça

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Asılı (Değer: 0,7 cm)

Paragraf aralığı: Önce: 2 nk Sonra: 0 nk

Satır aralığı: Tek

Tablo, Şekil, Grafik, Resim, Fotoğraf başlıkları

Yazı tipi: Times New Roman, İtalik

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Tablo Şekil, Grafik başlıkları tablo, şekil veya grafik üzerinde, Resim başlıkları ise resimlerin altında verilmelidir.

Tablo veya Grafikler aşağıdaki gibi numaralandırılmalıdır.

Tablo 1. Tablo Başlığı

Grafik 2. Grafik Başlığı

Tablo içerikleri

Tablolar (satır, sütun ve hücreler) düzenleme sırasında karışıklığa ve veri kaybına yol açmayacak şekilde hazırlanmış olmalıdır. Tablolar yazı satırı veya tablo satırı olarak 35 satırı geçmemelidir. Bu çerçevede, makalelerde kullanılan tablolar, Word belgenin dışında, ayrıca Excel dosya içinde de gönderilmelidir.

Not: Tablolar renk, şekil vb. bakımından biçimlendirilmemeli, yalın şekilde içeriği vermelidir. Ayrıca, tablolar kesinlikle resim formatında olmamalıdır.

Şekil veya grafikler

Şekil veya grafikler Word dosya dışında, ayrıca Excel dosya olarak da gönderilmelidir. Resimler Resim formatında olan öğelerin çözünürlüğü yüksek olmalı; resim öğeleri Word dosyanın haricinde, ayrıca resim dosyası olarak da gönderilmelidir.

Yazıma ve atıflara dair diğer hususlar Kitap, Dergi, Ansiklopedi vb. eserlerin yazımında bu tür eserler tırnak içine alınmamalı veya koyu yazılmamalıdır. Kitap gibi eserler genel yazım kurallarına göre italik yazılmalıdır.

- Makaleler “Etik İlkeler ve Yayın Politikası“, “Yayın Koşulları” ve “Yazım Kuralları“na uygun olarak hazırlanmalıdır.
- Dipnot ve kaynakça için Chicago dipnot ve kaynakça sistemi kullanılmalıdır. Bkz. (Chicago atıf ve kaynakça yazım kılavuzu).

Dergiye gönderilecek makalelerde uyulması gereken kâğıt ve yazım düzeni

Chicago dipnot-kaynakça yazım kılavuzu

Etik Sorumluluk Beyanı ve Telif Hakkı Formu

(Formu bilgisayarınıza indirin, doldurduktan sonra “farklı kaydet” seçeneğini kullanarak kaydedin. Kontrol ettikten sonra Dergipark sistemi üzerinden makale ile birlikte yükleyin.

Makale Değerlendirme Formu

(Değerlendirme ölçütlerine göz atmak, yazarlar için yararlı ve bilgilendirici olabilir).